

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

1883. JÚNIUS HÓ 1-TŐL 1884. DECEMBER 30-IG.

HARMADIK KÖTET.

MONUMENTUM

AZ IMAZSATÓ VALASZTÁNY MEGÍRÁSA BÓL

KUN RÓBERT,

színművész.

ARAB.

XROMATOTT UTULAI MŰVÁNAHL

2000

ELSŐ RÉSZ.

ÉRTEKEZÉSEK ÉS FELOLVASÁSOK.

T a r t a l o m.

1. Elnöki megnyitó beszéd. Tartotta, az 1884. évi közgyűlésen gróf Kuun Géza.
 2. Emlékbeszéd Kirinyi Lajos felett. Tartotta dr. Sólyom-Fekete Ferencz.
 3. Tóth László emlékezete. Irta s felolvasta Réthi Lajos.
 4. A Boli hegység Petrozsény mellett mint őskori erősségek. Téglás Gábortól.
 5. Adalékok a Hóra lázadás történetéhez. Kun Róberttől.
 6. Kirándulás a rómaiak bukovai márványbányájához. Téglás Gábortól.
 7. Hunyadmegye meleg forrásai. Dr. Hankó Vilmostól.
 8. A német anthropologok XIII. nagygyűlése. Torma Zsófiától.
 9. Praehistoricus adatok Déváról. Téglás Gábortól.
 10. Ádatok Hunyadmegye praehistoricus térképéhez. Téglás Gábortól.
 11. A Daciában létezett római collegiumok. König Páltól.
 12. Az erdély részi ásványvizek kezeléséről. Dr. Hankó Vilmostól.
 13. Ujabb adatok Dacia helyrajzához a Strígy völgyéből. Téglás Gábortól.
 14. Mythosi elemek a rumän népköltészetben. Mailand Oszkártól.
-

Elnöki megnyitó beszéd.

Tartotta az 1884. évi június hó 15-iki közgyűlésen

Gróf Kuun Géza.

Tisztelt közgyűlés! A szellem lényegileg mozgás, és ha állhatatosan határozott irányt követ, mint tesszem a tudomány terén, nincs oly korlát se a közelben, se a távolban, melynél megállapodni kényeszeríttetnék, melynél megállania csak lehetne is. A benne rejlő erő, az általa nyilatkozó, elleuállhatatlanul tovább ragadja előbbre és magasabbra. „*Omnes spirat*” mondja a latin, s Ezekiel prophetiája 10-ik részében a szellem az élettelen testekbe hatolván, azokat is mozgásba hozza. Az, ami ma még korlátnak látszik, holnap már túlhaladott nehézség s utóbb magának az erőnek gyarapodása lesz, — az, a mi ma akadály volt, már holnap az igazsághoz közelítő szellem egyik diadalmi kapujává válhatik, — a mi ma határnak tetszik, ugyanaz talán már holnap egy új látkört megnyitó szemponttá válik. Az igazságért küzdő szellem győzedelmei nyomán a korlátok leomlanak, az akadályok elhárítatnak, a határok minden távolabb helyeztetnek. Ki dicsekedhetik vele, hogy az igazságot, a kimeríthetetlen, kimerítette volna! az igazság minden létezőnek összefoglalása, a minden magába foglaló egység, melynek parányi része, az a kevés, a mit tudunk s felettesebb való nagy része, az a sok, a mit nem tudunk. Az arányok ezen egyenlötlen volta méltán megdöbbenthet, s a képzelődöt szerénységre intheti, de az elcsüggédésre okot nem ad. Miért küzdöttünk volna a kevésért, ha a sokkal több maga iráut érdeket nem gerjeszt? És azt is

jegyezzük meg jól, hogy az a kevés, melyet fáradtságosan megszerzett sajátunknak mondunk, se mind bizonyos. Pyrrhon s követői, a sophisták s ezek iskolája nem ingatják meg ugyan a tudomány terén kivívott meggyőződésünket, de azt látjuk, hogy minden bölcsészeti elmélkedés kételyek eloszlatajára irányül, tehát kételyből indul ki s kételkedésre vezet. Descartes szerint *res cogitans* a. m. *res dubitans*. Tudásunk finom szövetében az egyes szálak véleményekből s igazságokból állanak, s hogy melyik a vélemény, és melyik az igazság, azt fölös számu példában csupán csak a haladó idő derítheti fel, mert még idő múltával az igazság színarány szálai mind ragyogóbbakká lesznek, addig a vélemények színehagyottan szétfoszlanak. „*Opinionum commenta delectat dies — mondja Cicero — naturae iudicia confirmat*“.

Azért is, amit birunk s maradandó kiucsünknek tartunk s azért is, a mit még nem birunk, de birni óhajtunk, ernyedetlenül, folytonosan küzdenünk kell. Az, aki idő előtt a küzdők sorából kilép s nyugalomra hajlik, a vesztes fél; a pálmaágra mint pályabérre méltó csupán a győztes.

Ismereteink, a melyekre tanulva, elmélkedve, kísérleteket téve, utazásaink között, önszemlélet s észleleteink által szert tettünk, részleg kétféle csalódásból eredhettek u. m. 1) tekintélyeink, a kikre hivatkozunk s hivatkozni szereünk, az illető tényeket kellőkép meg nem figyelték, vagy mi magunk csalódtunk észleleteinkben, mert nem ok nélkül mondotta Herakleitos, hogy: *κακοὶ μάρτυρες; οὐδεπότεισιν σφθαλμοὶ καὶ ωτα*¹⁾. 2) tekintélyeink helytelenül következtettek, vagy mi magunk vontunk a helyes előzményekből hibás következtéseket. Az első Scylla szirtje, melynél nem egy empeiria szenvédett hajótörést, a másik Charibdis örvénye, melybe a bölcsészeti szemlélődés megvirradása óta a jelenkorig számos elmélet sodortatott. Úgy az idő előtt általánosító irány, mint a túlságosan megszorító menthetetlenül Charibdis örvényébe sodorhatnak. Csak a dolgok mélyébe ható vizsgálat s a bölcs önmérséklel óvhatnak meg e vészélyek mindegyikétől.

¹⁾ L. S. xt. Emp.-nál adv. math. VII.

Skandinávia nagyhírű tudósai, a kik a *praehistoricus* archäologia terén úttörők s útmutatók voltak, kik egy új reményteljes tudományt vezettek be a vele közelről rokon ismeretek családi körébe, mondomb e nagyhirű tudósok a művelődésnek három korszakát különböztették meg, u. m. a kö-, bronz- és vaskorszakot. Saját tartományokban az ottani leletekből itélve csakugyan ez volt a fejlődő művelődés menete. Igaz ugyan, hogy a bronz előállítására réz és ón szükségeltetik s ez érczek ismeretének a bronzot ott is, mint mindenütt meg kellett előznie, de azért még is megtörtéhetett, hogy a réz külön nem használtatott fel, s csak arravaló volt, hogy az ónnal, összeegyeítve bronzzá alakítassék.

De Északamerikában s Európa más tartományaiban, így hazánkban is azt látjuk, hogy a kőkorszak után nem közvetlenül a bronz- hanem a rézkorszak következett. Nálunk a m. nemzeti muzeum nagyérdemű igazgatója, Pulcsky Ferencz volt az első, ki a régészket erre a fontos körülményre a Budapesten tartott nemzetközi anthropologai congressus alkalmával figyelmeztette. Részesedett a lángeszű újítók és felfedezők azon irigylendő kiváltságában, hogy heves megtámadást keltett maga ellen, de egyszersmind részesedett az utólagos elismerés megérdemelt jutalmában. Blandi post nubila soles. Íme kitűnt, hogy a skandináviai elmélet nem oly általános érvényű, mint a minőnek tartották, s a további vizsgálatok még több megszorításokra vezettek, mert az összehasonlító archäologia kimutatta, hogy a korszakok sorrendje nem volt mindenütt változatlanul ugyanaz. Indiában s a maláji törzs népeinek a vas használata előzte meg a rézét, a régi Aegyptomban a kőkorszak után azonnal a vaskorszak következett. Az áldozatoknál Aegyptomban vásból készült eszközök használtattak, s már ez a fontos körülmény is a vas- vagy rézkorszak elsőbbsége iránt felvethető kérdésben a Nílus melléki tartományra nézt a vaskorszak mellett szól. A vasnak legrégebb egyptomi neve *men* volt, s a gránitkövet a régi aegyptomiak kemény vásból készült vésővel vágták. A legrégebb időtől fogva feldolgozott vas részben aegyptomi eredetű, mert a Nílus melléki tartomány vasércben nem szű-

kölködött. Burton, Wilkinson barátja a Nílus és a Veres-tenger között egy Hammámi nevű helyen vasércz aknákat fedezett fel, melyek gazdagoknak mondhatók. Az ó-kor ezekből bőven merítettséges vasérczet. Chinában és Japánban az eddigi vizsgálatok eredménye szerint a bronz csakugyan még a vas előtt használtatott, de kérdés, hogy a további vizsgálatok nem fognak-e más eredményre vezetni? A kérdés illetén állapotában a fejlődő művelődésnek Lucretius által az itt következő versben megkísértett vázlatát nem fogjuk mindenekben a valósággal megegyezőnek s teljesen hű képnek tarthatni:

*Arma antiqua manus, ungues dentesque fuerunt
Et lapides et item silvarum fragmina rami
Et flammea atque ignis, postquam sint cognitae primum:
Posterior ferri vis est aerisque reperta,
Sed prius aeris erat, quam ferri cognitus usus.¹⁾*

Ez az állítás nem alapul valami ösrégi hagyományon, se nem tartható a költő archäologiai kutatásai eredményének, mert ezekről sem ő, sem mások nem szólanak, hanem azon kornak e tárgyról való nézete. Fontosabb, mert mondaival alapon nyugszik az eszt nép „Kalevi-poeg“ nevű eposának első énekében a következő vers:

„Térjen immár a dal sora,
Nyomdokain ó regének
A vas idők útjaira.“²⁾

Hesiod ugyan a rézkorszakot a vasúál régibbnek mondja:

*Toīs δ' ἦν χαλκεα μὲν τευχέα, χάλκεοι δὲ τε δίκοι
Χαλκῷ δέργαζοντο, μέλας δ' οὐκ εὔσκε σίδηρος stb. ³⁾), de a létező emberfajt a vas- és nem a rézkorszakban szerepelteti Dr. Beck Lajos nagy művében, a melyet a vasércz történetéről írt, e kérdésnél arra figyelmeztet, hogy a vas érczeiből jóval csekélyebb hőfok mellett választható ki, mint a réz (illetőleg előbbi már 700°C., utóbbi 1100°C. mellett), ez pedig tekintettel a legrégebb idők kohászatának fejlet-*

¹⁾ L. „*De rerum natura*“, Lib. V.

²⁾ L. a „*Budézsz-Album*“ 15-ik lapján.

³⁾ L. „*Ἐργα καὶ Ἡμέραι*“ ózimű művének 108-ik versét.

lenségére jelentékeny körülménynek tartható, s feljogosít azon felvételre, hogy az ó-kor népei a vasat előbb műveltek mint a rezet.¹⁾ E felvételt nem tartom ugyan általános érvényűnek, de az említett körülmény feljogosít arra, hogy a legtöbb népnél a vas használatát a rézénél régibbnek tartsuk. A skandinávai elmélet általános érvényének vitatói az itt kifejtett érvek ellen hasonlóan sikeres érvekkel nem harcölhetnek, s azoknak kénytelenek megadni magokat.

A német tudomány egyik vezérférfia dr. Virchov a kaukazusvidéki leleteken, nevezetesen az ossetök tartományában a kobani ősrégi nekropolisból előkerült bronzrégiségeken, valamint az Európában, nevezetesen Olaszországban kiásott tárgyakon tett összehasonlító vizsgálatai alapján a bronzipar eredetét Középázsiába teszi, honnan főleg Kisázsián, a görög szigeteken, a görög continensen és Olaszországon át terjedt el Európa többi országába. A Kaukazusban talált bronzleletek fémkeveréke ugyanaz, a mi az etruszai, hispaniai vagy britanniai brontárgyaké (10 rész réz és 1 rész ón). Eddigé, mondja Virchov, csupán csak a keletindiai brontárgyak keveréke mutat fel lényeges eltérést az imént említettől, úgy, hogy ennek következtében kétféle bronzipart lehet megkülönböztetni, u. m. a keletindiait és a középázsiai-európait. Ez az eredmény tökéletesen helyes a Virchov által összehasonlított brontárgyak legnagyobb számára nézve, ámde maga Virchov látott oly előázsiai bronzleleteket is, melyeknél az arány a rendestől elütött, így p. o. két Iliosban talált bronzbárd fémkeverékében feltűnt Virchovnak, hogy az ón a rendesnél kevesebb.²⁾ A jenissei kormányzóságban talált régi brontárgyak igen valószínűleg nem távolról vitettek oda, tehát nem eredeztethetők Közép-

¹⁾ L. „Die Geschichte des Eisens“ Erste Abtheilung (Braunschweig 1884.) a 40-ik lapon: „Ein wesentlicher Unterschied besteht aber darin, dass man das Kupfer, um es aus seinen oxydischen Erzen zu gewinnen bis über seinen Schmelzpunkt, der bei ungefähr 1100°C. liegt, erhitzen muss . . .“

Hiedurch wird es möglich, bei verhältnismässig niederer Temperatur, etwa bei 700°C. das Eisen aus seinen Erzen abscheiden stb.“

²⁾ L. dr. Schliemannál „Prof. Virchov fügt hingu: Nr. 1 und 2 enthalten so wenig Zinn, dass sie der gewöhnlichen Bronzemischung nicht entsprechen, wie sie die Analyse der Oróhomenischen Metalle aufweist.“ „Troja“ (Leipzig, 1884), a 113-ik lapon.

ázsiaiból vagy Keletindiából, s aligha csalódunk, ha e leleteket autochthon iparnak tartjuk. Az amerikai archäologia bronz leletei szintén ellenmondanak azon elméletnek, mely szerint a bronzipar tárgyai lehetőleg egy őredetre vezethetők s vezetendők vissza, mert Amerikában az eddigi bronzleletek fénikeveréke nem egyazon, mint Andree Richard az érczefről írt munkájában megjegyzi, szerinte a régi mexikói brontárgyak femelemzése más irányokat tüntet elő, mint a perui.¹⁾ Egyike az általánosan elfogadott tévnézeteknek, melyekkel a palethnologia terén találkozunk, a mivelődés korszakai közt merev korlátokat lát, melyek azok egyikét másikától elválasztják, illetőleg mint Pigorini helyesen mondja, a geologia kataklýsmosait a régészeti tárgyára alkalmazva, adatait egy a valóságnak meg nem felelő rendszerbe önti. A Ticino parti nekropolisok építői az első vaskorszak idejéből iberiai eredetű Ligurok voltak, kik a kökorszakban a *dolmen* és *cromlech* nevű kőrakásokat alkották, a melyeket megalith emlékjeleknek is neveznek. Ez a nép a Ticino partján jelentékeny haladást tett a művelődésben, más népek befolyását is érezte, és mégis művelődésének magasabb fokán sem feledkezett meg teljesen egykor dolmenjeiről és cromleck-jeiről, s az elsőt a tetemtartók körül rakott kőlapokból álló sírjai alkotásában, a másikat a sírok körül elhelyezett kövek körök között utánozta némi kép. A geologia is fölhagyott a kataklýsmosok földünk fejlődési történetét a régibb nézet szerint teljesen kimagyarázó elméletével s a helyes úton járó archäologia a geologia példáján okulva, a hiányosnak talált elméletet saját ismeret-körének adataira többé oly biztosan s tantételeiben könyvben megnyugodva alkalmazni nem fogja, mint eddig tette.

Egy ujabb példáját az elhamarkodott általánosítás fövényén épülő hibás elméletnek azok adták, a kik a kökorszak barlanglakóit csak azért tartották emberhúsból táplálkozóknak, mert egy barlangban, a melyről utóbb meg tudódott, hogy nem is barlang, hanem egy bűnös kezek

¹⁾ „Die Analysen der Bronzen ergeben eine grosse Verschiedenheit in der Zusammensetzung und keinerlei Übereinstimmung zwischen mexikanischen und peruanischen Erzeugnissen“ L. „Die Metalle bei den Naturvölkern“. (Leipzig, 1884), a VIII. lepon.

által feltört és kirabolt sír, megrepesztett és széthányt emberi csontok találtattak.¹⁾ Ezekből világosan látjuk, hogy következtetéseinkben s a tantételek felállításában okulva a tévedések és csalódások ósrégi történetén, óvakodnunk kell az időelőtti, egyoldalú, szertelen általanosságuktól. „Jól meg kell látni a dolgot”, *cauto opus est*. De nem kevésbé veszedelmes az összetartozó tények és tünnemények, mert a természet törvényein nem alapül, azok ellen vétő, egymástól való erőszakos elkülönítése, pedig sokan, miután felhagytak a túlságos általanosítással, e másik hibába estek. Arra kell törekednünk, hogy az egymáshoz tartozó vagy egymásután következő tények és jelenségek helyes észlelteink következtében rölok való tudásunkban a kellő sorrendben sorakozzanak egymáshoz. Igy p. o., hogy egyletünk a régészeti terén kifejtett munkásságának egyik főtárgyánál maradjak, a Mithra mythos és cultus mozzanatai közt nem hiányozhatik a babilonai zsidók által jól ismert *Mitatron* sem. A Mithra tiszteletére rendelt *mīhrāgān* perzsa ünnepet²⁾ a babilonai és palästinai talmud egyaránt említi. Mindaz, a mit a héber kútfők Mitatronról mondannak, szépen egyezik a Mihir Yast Mithráról szóló tudósításaival, Mitatron melléknevei Mithra avestai jelzői szószerinti fordításainak lászanak lenni. Mithráról írva van, hogy a tiszta tan alapos tudója; Mitatronról pedig az mondatik, hogy az egekben tanító.³⁾ Korunknak egyik főjellemvonását, az egymáshoz tartozó tények összegyűjtésére irányuló törekedése teszi, mely a különböző tudományok terén az ismeretek anyagának jelentékeny gyarapodását eszközölte. A múltban hány elszórt adat volt úgyszólva elveszve a tudománynak, magukban véve keveset, vagy épen semmit sem jelentők; ez adatok a jelenben összegyűjtöttván, a tudománynak milybecsces kin-

¹⁾ L. Pigorini osikkét „La scuola paleontologica italiana”, megjelent a „Nuova Antologia” II. ser. XLV. köt. XL számában.

²⁾ „Nom. festi — irja Vullers perzsa sajtárában — post festum Nauros omnium maximi et summi celebrati. Die decimo sexto mensis Mihr incipiens per sex dies continuos durabat, et duabus partibus constabat, festo nimirum vulgari et peculiari s. proprio, quorum illud die decimo sexto, hoc autem die vigesimo primo, qui est ultimus festus dies celebrabatur.

³⁾ L. Kohut Sándor „Mitron-Mitra” osimű osikkét, megjelent a „Magyar-Zsidó Szemle” 2-ik számában (Budapest, 1884.)

csét alkotják! Ezekre nézve elmondhatjuk Ovidiussal: *Flumina magna vides parvis de fontibus orta, Plurima collectis multiplicantur aquis*¹. A középkor irodalma kedvét lelte a *misoellana*-kban, vagyis az olyan könyvekben, a melyekben mint Páriz-Pápai mondja -- *sorjéle dolgo h vagynak felirva*, s már a régi görögökknél és rómaiaknál becsben voltak a küllönböző tárgyakat összefoglaló munkák, milyen p. o. az öregebb Plinius „*Naturalis Historia*” című műve, vagy C. Aelianus *ποικιλή ιστορία*-ja. A jelenkor ellenben az összetartozó anyag repertoriumpainak szerkesztésében fáradozik. Egy ilyen repertorium az, melyről röviden óhajtok említést tenni. Tomaschek Vilmos tanár a múlt évben egy érdekes kis könyvet adott ki a dák nyelv maradványairól, illetőleg a görög és római íróknál előforduló valamennyi dák személy-, törzs- és helynevet, úgy szintén a kevésszámú dák glossákat az alfabetum sorrendje szerint következő című értekezésében állította össze:

„*Les Restes de la langue dace*¹). Noha az ezen munkában találtató eráni szóhasonlatok gyakran ki nem elégítenek, bár a sok nyomdahiba miatt az idegen szavak iránt teljes bizodalmunk nem lehet, s hogy tudhassuk, hányadán vagyunk velük, tanácsos lesz minden egyes szónál az illető író idézett helyét felkeresnünk, noha a szerző által levont elméleti következtetések nem mindig alaposak, mindenazonáltal a kitüntő tudós ez ujabb értekezése is méltó kiváló figyelmünkre. Tomaschek tanár e rövid értekezéséhez írt rövid bevezetésében dévai muzeumunknak azon fölötté fontos feliratáról említést teszen, a melyben a négy *syr* istennév és *θ. Θείμες* neve említettnek, s erről szóltában *Bebelashamon* helyett hibásan *Hamon*-t írt. Dioscorides a dákok egyik növénynevét *ἀψίν*-nak nevezi: *ἀριστολοχία κληματίτης . . . Λάκοι ἀψίνθιον χωρικόν*²). A görög *ἀψίνθιος*, *ἀψίνθιον* név Tomaschek szerint thrák eredetű, s ez ősrégi thrák szó a román nyelvben még ma is él *spîndz* alakban. Azon megnyitó beszédemben, melyet a hunyadm. történelmi és régészeti társulat első közgyűlésén tartottam, kifejezést

¹⁾ *Extraits du Muséon, Louvain, 1883.*

²⁾ III. 8, pag. 345. ed. Sprengel.

adtam ama reményemnek, hogy a Dioscoridesuel s continuatoránál előforduló dák növény nevek egyikét másikát a román nyelvész meg fogja találni a román nép növény nevekben oly gazdag szókincse közül, s íme e példa is igazolta reményemet! A közölt nyelvhasonlatok közöl minket leginkább *Germizara* neve érdekel, a mi helyett egyszer *Germizara* is előfordul. Azon régi telepet hitták így, mely Fördő Gyógy hévizeitől Csíkmó községgig terjedt, s melynek helyén számos úgynévezett barbár leletek találtatnak mai nap is. *Garma* az eráni nyelvekben „meleg“-et jelent, s ennek *germe* változatát is ismerjük a felírásokból¹⁾), *zera* vagy *zara* talán az új-perzsa *zarah* szóval azonos, mely az eráni nyelvekben eredetileg úgy látszik minden nagyobb víztömeget jelentett.²⁾ Hogy a *Germizara* névben csakugyan a *garma* szó lappang, kétséget nem szenveld! A Germizara névében a Csíkmó határán talált nem római leletek meghatározásához egy újabb adatunk van.

Ha vannak tudományos egyesületek, melyek eredetöket az elodázhatalan szükségességből vették, úgy bizonyára a miénk egyike azoknak, — ha léteznek társulatok, melyekre nézve előrelátható, hogy azon szükségesség, melynek eredetöket köszönhetik, még hosszas időn át egyik főfenntartójuk lesz, úgy a miénk egy olyan. Számosak és nehezek az elénk kitűzött s a kivánt megoldásra váró feladatok, sernyedetlen és szakavatott munkát igényelnek, de a kitartás a küzdelemben itt is nem kétlem, győzelemre fog vezetni: „Nihil est tam difficile et arduum, — mondja Seneca — quod non humana mens vincat et in familiaritatem perducat assidua meditatio.³⁾ A múlt évben itt e helyen tartott megnyitó beszédemben megemlíttettem, hogy egyleünk működése s a dévai muzeumnak aránylag rövid idő alatt szépen és sokra szaporodott tárgyai már a külföld tudósainak figyelmét is magukra vonták. Ez érdek folyton tart s növekedve fokozódik. Igy a „Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Ur-

¹⁾ Corpus Inscr. Roman. VI. Nro. 2799.

²⁾ Két thrák folyó nevet ide tartozónak vélek, u. m. Zuras és Zuras.

³⁾ De ira, 2, 12.

schichte“ XIV. évfolyamának 8-ik számában a kisebb közlemények rovatának írója arról tudósít, hogy Németországban mily nagy érdeklődéssel várják választmányunk mélyen tisztelt tagja Torma Zsófia ő nagysága Dacia ősrégi kulturtelpeiről s leleteiről írt fölött fontos munkájának megjelenését. Az „Archeologish-epigraphische Mittheilung aus Österreich“ című folyóirat VII-ik évfolyamának 2-ik füzetében dr. Studniczka Ferencz jeles fiatal archäologus, kiről múlt évi ittlétének alkalmából még sokan közölnük szíves barátsággal emlékeznek, a dévai muzeumban s megyénk több helyén általa látott s gondosan tanulmányozott leletek pontos leírását közölte. A vallás és közoktatási miniszter ő nagyméltósága egyletünk iránt fönállása óta tanúsított jó akaratának az idén is újabb jelét adta. A mai közgyűlés sel végét érő egyleti évben társulatunk új tagokkal szaporodott, s ezek közt nehányan alapítványokkal járultak tőke-pénzének gyarapításához. Muzeumunk legszükségesebb beruházásai megszereztek, s az ma nyílik meg a nyilvánosságnak. A jelenben is kedvező előjelek közt veszi kezdetét az új egyleti év; tantoríthatlan bizalommal vagyunk jövője iránt, de minden tartós munkánk jó eredményeiben bízunk, azért még el nem bizakodunk. A helyes önbizalom elbizakodásra nem vezet, az elsőt nem nélkülözhetjük, ez utóbbi mindenkor távol maradjon tőlünk!

A mai nappal nem csak egy új egyleti év, hanem egy új egyleti cyclus is kezdődik. Egyleti alapszabályaink értelmében ezzel magam és tisztársaim nevében kijelentem, hogy illető hivatalainkról ezzel lemondunk, s egyszersmind kérem a tisztelt közgyűlést az új választásról haladéktalanul gondoskodni.

Fogadja a tisztelt közgyűlés és annak választmánya meleg köszönetünk kifejezését nagybecsű bizalmukért és hathatós támogatásukért, a melyben minket az elmúlt három év alatt részesíteni meg nem szűntek. Irántunk viseltetett bizalmukat hálás szívünkbe zárjuk, s a visszaemlékezés reá mindenkor egyik legszebb emlékünk lesz.

Emlékbeszéd

Kirinyi Lajos elhunyt karláros fölöll a hunyadmegyei török és régészeti társulat választmányának 1884. évi december hó 8-án lefolyt ülésében tartotta

dr. Sólyom Fekete Ferencz.

Társulatunk föladatainak magaslatán áll akkor, minden a kérlelhetlen halál által körünkönköl kiragadott jelesb tagjainak élettörténetöket összeállítani, azon jelesek emlékét megörökíteni határozta. Hiszen e jelesek élete a mellett, hogy az utódoknak tükrőr és utánzásra méltó példa gyanánt szolgálhat, szűkebb honunk, vármegyénk közöletének, törekvéseinek történetéből egy-egy fejezetet alkot.

Igy határozta el a tekintetes választmány folyó évi szeptember havi ülésében, hogy társulatunk alapító és választmányi tagja: csetneki Kirinyi Lajos földött emlékbeszédet tart. Ez emlékbeszéd elkészítésével csekélysegémet bizta meg a t. választmány. Jogot erre bizonyára nem egyéb adott, mint azon baráti összeköttetés, melyben a megboldogulttal állottam.

„Mintegy villám által lesújtva, váratlanul halállal múlt ki Brádon folyó 1884. évi ápril hó 1-ső napján az 1848-iki honvédek — és ezek halhatatlan táborában is kiváló brányiszkói harcosok — egyike, csetneki Kirinyi Lajos.

De kimult benne nemcsak ama hősök és harcosok egyike. Kimult a legjobb, a pótolhatatlan családapa, kit kiskorban és teljesen árván hagyott hat gyermeké sirat.

Kimult a maga után nagy ürt hagyó, mert szakértelem és buzgó munkáság mellett napjainkban vajmi ritkán önzetlen becsületességi tisztsviselő, ki a rudas 12 Apostol

bányatársulat műfelfüggyelője lévén, e vállalatot igen szerény helyzetekből virágzásra tudta fölfokozni. Kimúlt benne az ev. ref. egyháznak igaz és fáradhatatlan híve, ki a Hunyad-Zaránd vármegyei kerületi algondnokságot tizenöt éven át viselte, lakbelyének egyházát pedig sziutén igen huzamosan gondnokolta s annak mondhatalmait hamvaiból, az erőszakos elpusztítás hamvaiból, föltámasztói sorában jelentékeny szerepet vitt. Kimúlt nemzetileg törekvéseinknek, közéletünknek mindig és minden áldozatra kész bajnoka. Kimúlt törvényhatóságunknak bizottmányi tagja, nemes magatartású munkása. Kimúlt a valódi magyar vendégszeretet ápolója s a lelkes jó barát.*

Egy más alkalommal ekként adtam a kioltott életnek mintegy vázlatát. A leverő hir által keblemben támasztott öszinte fájdalom első behatásai alatt ekként sirattam el jó barátomat.

Most sem kivánok az elmondottakhoz és fönnebb idézetekhez semmit hozzájok adni vagy azokból elvenni.

Szorítkozom egyszerűen arra, hogy a kezeimhez került, habár fogyatékos, adatok segélyével kiszínezzem a vázlatot.

Kirinyi — vagy mint némely bizonyítványokban neveztetik — Kirényi Lajos szülői valának: Kirényi Mátyás marosvásárhelyi gyógyszerész és Boros Krisztina. Kik is 1821. november 27-én törvényesen egybekelvén, lakásukat marosszéki Szent-Gerlicze községbe tették át. Itt látott napvilágot 1823. évi augusztus hó 30-án fiuk — Lajos.

Atyját már 1824. február havában és édes anyját 1839-ben elveszítvén, tanuló korában jutott teljes árváságra. S minthogy szülői után vagyon sem maradt, az árva neveltetését a jótékonyság és különösen Báró Kemény Lajos rokon tette lehetővé.

Édes anyjának haláláig közelében Maros-Vásárhelyen végezte a gymnasialis tanulmányokat. Ekkor vagyis 1839. évben Br. Kemény Lajos akaratából és segélyezésével a szászvárosi ev. ref. gymnasium legatus polgárainak sorába vétetett föl, és ott az összes tantárgyakból, „cum calculo eminentiae” tehát jeles érdemsorozattal tette le a vizsgálatokat 1841. junius havában. Innen az 1842—43. tanévre a m.-vásárhelyi Collegiumba vétette föl magát és a követ-

kező 1843—44. tanévben végezte ugyanott a jogi tanfolyamot, a jogakadémiát, még pedig szintén jeles és kitűnő sikkerrel. Tanárai valának a többek közt a híres Bólyai Farkas és Dósa Elek. Jogi gyakorlatra a m.-vásárhelyi kir. itélő Tábla kebelében tön szert, melynek irnoka s hites jegyzője (*scriba et juratus notarius*) minőségében 1845. évben tette le az ugynevezett cancelláriai vagyis jogtudományi gyakorlati vizsgálatot. Igazolván egyidejűleg nemes szüléktől származását és erkölcsös jó magaviseletét, miként a Tábla által szokásos és ünnepélyes alakban kiállított bizonyítványa tanúsítja.

Habár nyitva állott tehát az ügyvédi pályára az út, vagy pedig az igazságszolgáltatás terén kereshetett volna hivatalt: mindenmellett mindenjárt a cancelláriai vizsgálat letétele után, vagyis még 1845. esztendőben a selmeczi bányász és erdészeti akadémián találkozunk Kirinyi Lajossal. Hol is a tanfolyamokat 1845—46. és 1847—48. években mint rendes hallgató 200 frtnyi évi ösztöndíj jótéteménye mellett is végezte. Mely stipendium kinyerhetése okáért Hunyad megye tisztsége igazolta az ifjúnak teljes vagyon-talan és árva állapotát.

A selmeczi akadémiai tanfolyam hallgatója közben ütött Kirinyi Lajosra nézve is az 1848-iki mozgalom és szabadságharcz órája.

Mély érzésre hajló keblének hurjait megüté a hazafias mozgalom szellője. Elsőben is egy iratai közt maig fönmaradt és családja által őrzött költemény lön a felbuzdulás eredménye. E költemény, míg egyrészt tanuskodik a hazáját és nemzetét lelkesülnen szerető ifjú kedélyvilágáról, másrészt azt is mutatja: mily korán kellett az életben csalónia. Tekintve az életében s halálát néhány évvvel megelőzőleg beállott szomorú eseményt, a jóslat egy nemeként tünnek föl az 1848-ban zengett költemény eme sorai :

„Egy szívvilág földult menyországa
S mely érzelem, — jövő életem képe.“

Miután e költeményben rajzolta a minden oldalról, még testvérnépek által is megtámadott édes haza állapotát; miután lelkesült az ősök példáin, így kiált önmagához és ifjú barátaihoz:

„Föl barátom a dicső halálra !
Lépcső ez nagy s új föltámadásra.“

A mint éneklé e költeményben, ugy is lön. Beállott a névtelen hősök táborába. Mily szerepet vitt aztán a szabadvívás alatt; viselt-e valamely tiszti rangot, azt életében sem tőle, sem a hozzá tartozóktól nem tudhattam meg. Az az egy bizonyos, hogy Branyiszkónál ott volt Guyon hősi tettének részesei közt.

Lelke mélyén tartogatta emlékeit Nem volt e részben közlékeny.

Szabadságharcunk leverése után miként kerülte ki az ausztriai hadseregbe besoroztatást vagy az üldözést? Azt nem lehet tudni. Iratai közt megmaradt a selmeczi akadémia egy „Bescheid”-ja, végzése, mely által 1850. évi január 20-ról tudtára adatik, hogy tanulmányainak folytathatása végett rendkívüli hallgatóul fel fog vétetni, ha a mozgalmak előtti politikai magaviseletéről a selmeczi városi hatóságtól és Zehentner commissariustól bizonyítványt szerez; valamint akármely illetékes hatóság utján kimutatja, hogy 1849. ápril 10-től nov. 17-ig milyen nyilvános szerepet vitt.

Ugy látszik a kívánt bizonyítványokat sikerült beszereznie, mert 1850. ápril 19-ről kelt határozattal rendkívüli hallgatónak csakugyan beiratott.

Végbizonyítványa szerint az akadémiát jeles osztályzattal végezvén, Hunyadmegyebe, monothatni második szülöföldére jött és Ploszkabányán a Latinák-testvérek vasbányatulajdonosoknál vállalt nehány hónapra terjedett alkalmazást. Ugyanis már 1851. május hó 1-én a rudai 12 Apostol bányatársulat szolgálatába lépett bányatiszti minőségen. S midőn 1855. évben Bihari nevű felügyelő elhalt, a társulat Kirinyi Lajost hivta meg a bányamű felügyelői tisztére, melyet áztán haláláig viselt is.

Ezen terhes hivatala s vele kapcsolatban a körösbányai tárladának és felőri alapnak kezelése annyi idejét és munkáját vették igénybe, hogy nálánál kevésbbé tetterős férfiú alig gondolhatott volna még a közügyek lelkes és önzetlen szolgálatára is.

Kirinyi Lajos kiválóan megfelelt felügyelői hivatalának. Az ő kezdeményezésére s tervei szerint készültek el az új törvművek (Stomp) Czereczel község határán Brád

mezőváros közelében. E törművek tették lehetővé, hogy a bányatársulat biztos jövedelemhez jutott, a mennyiben a rendi bánya tellérei az aranyat szabályos, a súly után könnyen kiszámítható mennyiségen tartalmazzák. A jeles törművek működésbe hozatván Kirinyi által, ugyan ő kezdette meg Kristyór határa felől az úgynevet Bárza völgyből egy főtárna (Erbstolle) vezetését. Ezen főtárna teljes elkezdtét nem ünnepelhette meg, de azt igen, hogy majdnem egy mérföldnyi hosszban járhatóvá tevén sok tellért (vena) kötött össze s művelhetővé tett.

Mi által létrehozottak nem csak a társulatot kötelezhették örök hálára, hanem a vidék szegény bányamunkásait és fuvarosait is, kiknek Rudabáuyán kenyérkeresetre minden mód nyujtott.

Mint bányaműfelügyelő mindenig a szigorúságig pontos, lelkiössmeretes és hű hivatalnok vala. Atyja a jóknak és érdemeseknek, szigorú bírája a rosszaknak és hütleneknek.

Mondám, hogy kevésbbé tevékeny és buzgó egyén alig vállalkozhatott volna más nemű teendőkre is. Kirinyi nem vonta ki magát semmiből.

Évtizedeken át tagja volt Zarándmegye bizottmányának és ott a maroknyi magyarság élén a hazafiasság, az igaz testvériség érdekeinek védelme — szószólója gyanánt vezérszerepet játszott. Midőn ama vármegye tévúton járó fiai többségének hibája miatt fölőszlattatott és járészben Hunyadba olvasztatott, Kirinyi tagja lön ezen egyesített megye bizottmányának is.

E közszereplésében tanultam őt legelőször ismerni és méltányolni. E közszereplése közben ajándékozott meg bázalmával, melyet mindvégig sikerült megtartanom. Igaz bajtársa volt ő a közügyek terén mindazoknak, kik fáradoztak, kiket az eszme lelkesített.

Buzgó híve lévén az ev. ref. egyháznak, melynek kebelében született és melyhez tartozott, viselte a kerületi algondnokságot majdnem 15 éven át. A brádi ev. ref. helyi egyháznak pedig gondnoka volt. S az ő gondnoksága alatt épült föl a brádi templom és iskola, melyeket a lázadó oláhok porba döntöttek. -Ugyancsak lakbolyén Brádon kiterjedt Kirinyi Lajos működése minden közintézetre. Fő-

tényező lèvén életre keltésében, az olvasó-egyesület elnök-ségével tisztelték meg. Közrehatott abban is, hogy Brádon állami leányiskola létesült. Megérdekelte tehát e leányiskola gondnoksági tisztét is.

A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat mindenjárt megalakulásakor az igazgató választmányi tagsággal tisztelte meg. Méltán, mert ő e társulat megalapításához örvendezve járult. — Nemcsak ő maga lépett be alapítóul, hanem a felügyelete alatti bányatársulatot is hasonlóra birta; ezenkívül a bányatársulati tiszttviselőket, felöröket is majdnem kivétel nélkül sikerült nekie társulatunk tagjaivá megnyerni. Mult évi október hó első napján az általunk Brádon rendezett felolvasó gyűlésen egy a rudai bányászat múltját és jelenét tárgyazó szakszerű s mégis vonzó felolvasással vett részt. — A gyűlés befejezte után általa s a társulat által rendezett díszebédén fogadta választmányunk tagjait és a meghívott díszes vendégkoszorút.

Futólag említem meg mindeneket és hallgatással melzők sokat mindabból, mit Kirinyi a közügy, az édes haza és művelődésünk, előhaladásunk javára saját hatáskörében és életműködésének színhelyén — művelt.

Mit mondjak felőle, mint családapa, — jó barát, — és vendégszerető házi gazdáról ! Csak példányszerűt, kiválót és elismerésre méltót.

Saját bocsületes munkája, számító természete s takarékkossága által jólétet bozott tűzhelyéhez s ha nem is valami nagy, de elég tiszteességes vagyont gyűjtött családja részére, melyet 1860. esztendőben alapított, midőn Kozma Lajos és Brády Ágnes törvényes házasságukból származott leányukat Bertát nőül vette. E frigyet az ég igaz boldogság mellett hat élő gyermekkel is megáldotta. Büszke is volt reá és örömtől sugárzó arcuccal fogadta meghitt jó embereit azon tűzhelynél, melyet ő teremtett meg magának, melynél gondoskodva volt mindenről, mit egy család csak igényelhet: jólétről, szórakozásról, nevelésről.

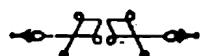
Miért érintsem azt a megrendítő csapást, mely Kirinyi Lajost előbb kedély világában érte neje elméjének elhomá-

lyosodása által, aztán siettette mindenketőjük halálát. A végzet könyvében így volt megírva. Igy sejtette azt az ifjú, midőn a már érintett körökbe foglalta lelkének forrongó világát.

*Egy szívvilág földult mennyországa
S mély érzelem, — jövő életem képe*

mondotta ö. De mi bátran oda módosíthatjuk: hogy ez csak életalkonyának volt — képe.

Legyen áldott közöttünk Kirinyi Lajos emléke.

Tóth László emlékezete.

*Irta s a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat választmányának 1884.
évi deczember hó 3-án tartott ülésén felolvasta*

Réthi Lajos.

Ködment akasztottak a tehetséges székely fiú nyakába; nehány napi enuivalót tettek tarisznyájába és nehány garast a zsebébe, aztáu szomszéddal, komával, vagy épen egy borvizes szekérrel beküldötték az enyedi collegiumba, hogy ott legyeu irástudó ember belőle, ha az isten úgy rendelte.

Évekig nem látta meg ismét némelyik falujának sokszor megsiratott hátárát; forgatta a könyvet évekig más ember gyertyájának távolra vetett halvány fénye mellett, vagy talán a felpanaszlás nélkül sütő holdvilágón; táplálkozott az elfelejthetetlen jóságu „kolégyom-czipóval“ s jobb módu tanulók körül végzett szolgálat kereményével: és lett igen sokból ezek közül tanító, pap, tanár, tisztviselő, ügyvéd, gazdatiszt, orvos, egy-egy jó magyar családnak megalapítója, a vármegyék meggyérült értelmisége közt egy-egy helynek betöltője.

Tóth László is azok közé a tehetséges székely fiúk közé tartozott, a kik felnevekedésököt, értelmes emberré, a társadalom számot tevő tagjává létkötet isten után a nagy-enyedi collegiumnak köszönik.

1813-ban született egyszerű jó székely családból, a melynek nincs szüksége nemes levére, mert némely ujabb-kori tudósnak minden erőfeszítő okoskodása daczára úgy tartotta és úgy fogadta el mindenki, hogy a székely mind

nemes: Etele király harczain szerezték meg ősi vérrel a nemességet.

Székely nemes eredetén s egyéni képességein kívül nem is örökölt Tóth László semmit, még csak törvényes nevet sem.

Atyja tanító volt Bágy községben Údvarhelyszéken. Közte és felesége közt már emez első gyermekök születése körül viszály támadt, a minek következtében külön szakadtak, utóbb törvényesen el is váltak. Új házassági frigyre lépett csakhamar mindenki s Tóth László féltestvérei egymás után felszaporodtak mindenki háznál. Őt, aki egészen egyikhez sem tartozott, anyai nagyatya vette magához; annak házánál nevekedett Erdővidéken Bibarczfalván s neve után Demeter Laczinak neveztetett még tanuló korában is sokáig. Atyját nem is látta addig, a míg felserdült ifjúvá nem lett. Akkor már gyötörte őt a törvényes névnek nélkülvilágos, elment Lisznyóba a tanítóhoz, a hová időközben Bágyból átköltözött; elébe állott s elmondotta, hogy neki két apja van, még sincs egy is; ha maga fiának ismeri Tóth tanító úr, engedje viselnie a nevét. Az elérzékenyedett apa megcsókolta soha sem látott derék fiát s felhatalmazta nevének viselésére. Igy lett Demeter Lacziból Tóth László, aki minden, a mivel birt, maga szerzett meg, még a törvényes nevet is.

És ez az isten kegyelmére bizott gyerek a kitünlősegéért versenyezett, magát a legjobbak közé küzdötte fel olyan tanulótársak között, miut b. Kemény Zsigmond, aki később Magyarországnak egyik legalaposabb gondolatjárású szépirodalmi és államtudományi írója lett; Takács János, aki tiszttel hirnévnek örvendett már mint tauár s a kolozsvári ev. ref. főtanoda igazgatója, az alkotmány helyreállása után pedig az ország távirdaügyének igazgatását vette át: Bodola János, aki Hunyadmegye törvényszéki elnöki hivatalában vivta ki a közbecsülést és szerepet; és akit örömmel tisztelünk magunk közt, mint társaságunk egyik díszét és támaszát, Hunyadmegye igen tiszttel főispánja Pogány György.

Ily társak előre törekvése s az országos nevű Szász Károly tanárnak felvillauyozó hatása magokkal ragadták a gyors felfogású, tehetséges Tóth Lászlót is az ismeretek

szerzésében mind tovább-tovább. Nehány osztály végzése után elmehetett volna tanítónak, gazdasági tiszttiselőnek, hogy a napról-napra való küzkodéstől menekedjék s némi megállapodott helyzetet nyerjen: de ő küzködött tovább és kitartással folytatta a tanulmányokat, épen mint azok, a kiknek lépteit gyöngéd családi gond irányozta.

Egy ízben vett erőt rajta — a mint beszélte nekem — az elhagyatottság s a jövő bizonytalanságainak érzete. Ott hagyta a collegiumot s be akart állani katonának. Jó-akaratu véu huszárok visszariasztották a közkatonai durva életénél immár sokkal többre érdemes ifjút, s ő visszatért s folytatta tanulmányait.

Az enyedi collegiumban elvégzett minden, a mi végezhető volt: bölcsészetet, jogot és theologiát. Lehetett volna már pappá vagy tanárrá. De ő még tovább ment, tovább tanult minden segítség és támasz nélkül; felesküdött a maros-vásárhelyi kir. táblára s megszerezte az ügyvédi oklevelet.

Most, a mikor egy-egy tudományos pályára képesítő oklevél megszerzése nemcsak életévekből és izzadásból, de vagyonból is egész tőkét igényel, most, és hova-tovább mindeninkább, egész mese-szerűvé válik, hogy volt olyan kor is, a mikor minden családi és pártfogói segély nélkül tudományos pályára küzdhette fel magát a szegény gyerek.

Nem szenved kétséget azonban, hogy a gyermek- és ifjú kornak ilyféle sanyaru küzdelme míg egyfelől bizonyos szívósságot adott a jellemnek, másfelől alig volt kikerülhető, hogy érdessé is ne tegye.

Aztán az emberképzés nemcsak annyiból áll, a mennyi könyvekből és jó tanítók oktatásából meríthető. Lényeges és épen nem csekélyebb értékű tényezőit: a modor hajlékonyságát, gyöngédségét, a magasabbra ösztönző s kétes körülmények között is biztosan vezető irányelveket a család és társadalom szokta megadni.

Tóth László még királyi táblai cancellista korában, 1837-ben megházasodott. Fancsali Sebestyén Karolinát, egy udvarhelyszéki birtokos és határör leányát vette nőül. Élete végeig kegyelettel emlegették hitestársa, kit 1873-ban ragadt el mellőle a halál, az élet minden napjai küzdelmeiben

hű osztályosa, válságos körülmények közt megtartója lett férjének és kis családjának.

Dévára 1842-ben telepedett Tóth László, mint ügyvéd. Ezen időtől kezdve élete utolsó szakáig a mit felemíték felőle, tiszta fia dr. Tóth Miklós ezredorvos urnamek kérésem következtében összeállított jegyzeteiből merítem.

Az életkezdés sok nehézséggel járt az összeköttetések nélkül levő ügyvédré nézve, mert bár alapos jogászi képzettsége által vonzatva a megye legfőbb családai: Kendefyek, gr. Kunck és Bethlenek s b. Bornemiszák bizták rá ügyeiket, a megye aránytalan hatalmu főnökével Nopcsa László főispánnal ellenkezésbe jött s a miatt megyei hivatalt 1848-ig nem is nyerhetett.

Köztudomású dolog, hogy Hunyadmegye a később bárvá lett Nopcsa László erőteljes kormánya alatt egyik legbiztosabb támaszát képezte az ó conservativ pártnak. Néhány független jeles hazafi megkísérlette az ellenzék szervezését; de a megye nagyszámú köznemességétől és saját pártfogoltjaitól támogatott eréyes főispánnal szemben sikert felmutatni nem birtak.

Tóth Lászlót egész egyénisége, az enyedi collegiumból s Alsó-Fehér megye és Marosszék gyűléstermeiből magával hozott szabadsági eszméi az ellenzék táborába vonták.

S midőn még azt a merészsgéget is elkövette, hogy a hatalmas főispánnal és hozzá tartozóival szemben támasztott perek vitelét elvállalja, oly erős összeütközéseknek tett ki magát, a melyek csakhogy ügyvédi oklevelébe nem kerültek.

Midőn 1848 tavaszán a szabadság hirtelen támadott szele végig fuit nyugati és közép Európa felett, Hunyadmegyében is felmelegítette a szíveket. Gr. Bethlen Olivér csakhamar honvédséget toborzott; gróf Kún Gothárd s mellette Szilvássy László a megyei ellenzék élére léptek; a forradalom magvát azonban Déván, a mint tudósításom mondja, Tóth László, Sükösd Sámuel kiváló szónoki tehetőségű reformatus pap és Gál Dániel ügyvéd képezték.

Ezek s társaik legelső teendőnek azt tartották, hogy a régi rendszer támaszát képező főispán távozzék hivatalából.

A hátszegvidéki nemesség nagy csoportokban s fegyveresen gyülekezett a főispán védelmére; de el volt terjedve a hir, hogy a forradalmiak is készen vanuak a legkisebb ellenkezésre lelőni a főispánt. Élő tanuktól tudom, hogy mint esdekeltek a hatalmas férfinak hozzáartozói, hogy ne tegye ki életét a biztos veszedelemnek.

A gyűlés megnyitási ideje elérkezett; feszült izgatottsággal, sokan fegyverrel az öltönyök alatt, gyülekezett a közönség annak helyére, a mostani állami tanítóképezde kertjébe; Nopcsa László szokott fölényével jelent meg és bejelentette lemondását. Oly egyetemes éljenzés fogadta erre, hogy épen nem lett volna nehéz a forradalmi mozgalmak élére állania.

Az országos események következtében nemzetőrség szervezkedett Déván is. Egy kezeimben járt egykorú jegyzék szerint abban százados Bodola János, Tóth László pedig főhadnagy volt. Dr. Tóth Miklós úgy adja elő, hogy a dévai nemzetőrség két századra volt osztva, az egyiknek századosa Bodola János, a másiké Tóth László.

Erről a nemzetőrségről különben hadi tényt épen nem volt alkalma feljegyezni a történelemnek. Egyszer megin-dultak valami negyvenen Tóth László vezetése alatt a román felkelőktől szorongatott Rákospd község segítségére, de a dévai czigány-utcza végénél tovább nem lehetett vezetni a haderőt.

Még a gyakorlatokra is felette rendetlenül jártak a honfi-hősök, elannyira, hogy a kapitány szállása tele volt büntetésből szedett zálogokkal: kapta, sámfa, rézvasaló, ekevas és hasonló eszközökkel.

A magyarság ügye 1848 vége felé az erdélyi részekben mind reménytelenebbé válván s a román felkelés és császári csapatok mind közelebb vonulván Dévához, az itteniek elhatározták, hogy Szilvássy Lászlót, Gál Danit és Tóth Lászlót segélyért küldik a magyar kormányhoz. A két előbbi ki is jutott a magyarországi részekbe, de Tóth Lászlót Zarándban elfogták s Körösbányán a nagy vendég-lőbe csukták több más magyar fogolyal. — Ottan hallva kint őreinek készülődését, hogy miként fognak ők ezeknek a hátából bocskorszíjjat vágni, szerencsésen megszö-

kött és kerülő utakon baza jutott Dévára. Itt már a császáriak uralkodtak; elfogták megint és Nagy-Szebenbe küldötték fogusra, a honnan csak Szeben első bevétele alkalmával, 1849. április 11-én szabadult ki.

Ezután közhonvédnek állott s résztvett Gyula-Fehér-vár ostromában; onnan azonban hazai hívta Hunyadmegye, a mely már 1848-ban tiszti ügyészszé választotta volt. Mint ilyen tagja lett az itteni vörbiróságnak, a mely sok elleneséges érzelmű lázadót juttatott vesztőhelyre.

Tóth László azonban, főként neje kérésére, meg is mentett többeket, a mi miatt gyanúsításnak is volt kitéve magyar részről.

Szabadságharcunk legyőzése után egy évig bujdosott, az Erdőháton, Hátszeg vidékén és Lozsádon. Végre meguntal a türhetetlen életet s önként jelentkezett. Elébb Déván zárták el, majd Nagy-Szebenbe, utóbb Gyula-Fehér-várra vitték s elítélték kötél általi halálra, kegyelem utján 10 évi várfogságra.

Gyulafehérvári fogsgából Gál Dani, Németh László és Jenei József társaival meg akart szökni; el is intézték a tervet, de hozzátartozóikat is értesítvén, értesült a hatóság is és csendőrök fogadták a szökevényeket a kórház ablaka alatt.

Ennek következtében gyorsan szállították őt Olmúczba, a honnan csak 1856. októberében szabadult ki. Testben és lélekben megtörve érkezett hazai. Déváról távozua, ügyvédséget folytatnia nem volt szabad. Kerülte az embereket s nagy küzködésébe került feleségének, a míg a társadalomba betuszkolhatta.

Rendre-rendre enyhült a hatalom szigora is. Megengedték, hogy Szászvárosra költözzék, az urbéri törvényszék székhelyére. Az ügyvédi tudományába helyezett régi bizalom megint feléledett s a sok sanyargás után jólétet élvezett a kis család.

1861-ben megint tiszti ügyészévé választotta Hunyadmegye s b. Nopcsa Ferencz főispánsága alatt életének legsboldogabb korszakát élte, tevékenységen és tisztelességes jöllétében Tóth László.

Élete utolsó, szenvedésteljes éveiben, sok embert vádolt, talán túlságos keserűséggel is, sorsa mostohasága miatt; de b. Nopcsa Ferencről a legnagyobb tisztelettel és ragaszkodással nyilatkozott, oly sok mással együtt, ő is.

A magyar alkotmány helyreállása, a mélyért legjobb erejével küzdött és oly sokat szenvedett, neki elégtétel és jutalom helyett csalódást és ujabb szenvedést hozott. Az általa viselt megyei ügyészi hivatal a törvénykezés rendezése következtében kétfelé választatván, ő egyiket sem tudta megnyerni. Tiszti ügyészszé a megye mást választott, királyi ügyészszé a kormány mást nevezett ki. Tóth László ott állott megint miut pályakezdő, de a régi rugalmasság és életkedv nélkül. Az évek elhaladtak felette; emberek, törvények, törvénykezési eljárás mások lettek; számbavehető ügyvédi gyakorlatra többé nem tudott szert tenni. Itt élt mi közöttünk és érdes lett, csaknem különcz. Ha a belépéskor azzal fogadta az ember. „Van szerencsém”, — azt felelte rá: „Meglehet, hogy az urnamek van, nekem ugyan nincs egy csepp is.“ Ha bucsúzáskor azzal köszöntöttem, hogy: „Az isten áldja meg!“ mindig visszafelelte, hogy: „Azzal ugyan elkésett az isten.“

Később, midőn bepillanthattam lelki világába, megdöbbenve vettem észre, mi mély keserűség az alapja ennek a különcz-modornak.

Talán egyéni csalódásai is befolytak arra, hogy a fennálló hazai kormányok egyikének sem volt híve. Makacsul vitatta, hogy Magyarország összes önállósága és önrendelkezése csak látszat; sem kormányunk, sem törvényhozásunk nem tehet egyebet, mint a mit Bécsből megengednek.

Ily szellemben írt is számos czikket különböző ellenzéki lapokban s írt röpiratokat is. Magyarország államjogi helyzetére nézve a volt az eszménye, hogy szakadjon el Ausztriától és szövetkezzék a helyreállítandó lengyel királysággal. — Képviselőválasztások idejében rendesen összehívta egypár barátját s tartott előttük hosszú kidolgozott program-beszédet függetlenségi szellemben. Egy alkalommal még az az egyetlen híve is másra szavazott, aki az ő fel-

lépéset bejelentette; de azért ő rendesen fellépett képviselő-jelöltnek a függetlenségi elv fenntartása végett.

Az emberek rendre megszokták furcsaságait s végül nem is igen vették komolyan. Ő pedig a cselekvési térről való leszorulása s vagyoni helyzetének napról-napról látott szétmállása miatt olyan mélyen szenevédeit, hogy hetven éves fejjel többször állott az öngyilkosság szélén.

Fia, a ki előkelő és jóhelyzetben van, többször kérte, hogy költözzék hozzá és éljen kényelemben. Nem ment. Elismerte fia gyöngédségét, de a vén makacs scithávuk még saját gyermekétől sem kellett a kegyelem-kenyér.

Nem tartotta magát még nyugalomba valónak. Mindenek felett munkatérre vágyott. Ennek a társaságnak működése iránt különös érdeklődéssel viseltetett s belé szólott dolgainkba, mielőtt választmányunknak tagjává lett volna.

Mindenki emlékszik, mily élénk polémiát folytatott tisztalet alelnökükkel régi magyar jogi kérdések felett.

A fegyverek nem voltak egyenlők, mert a Tóth László arzenáljába nem igen került be valami új 1848 óta; de készletét olyan erővel forgatta, hogy régi jó vítézre ösmert benne az ember.

Olyan tehetséggel és ösztönökkal áldotta meg isten, a melyekkel, megfelelő környezet és szerencsés viszonyok mellett, egy országban és számot tevő szerepet játszhatott volna.

Igy, hogy a mi kis körünketen élte le életét s bizony épen nem kedvenczeként a szerencsének, élesen körvonalozott alak s olyan ember emlékét hagyta hátra, a ki a mindenapiak felébe magosan felemelkedett, mert érdeklődött a világmozgató átalános eszmék iránt s haza, nemzet és emberiség ügyei viszhangra találtak lelkében.

Élete végére, a sok vihar és borongás után, arany felhőt szött a gondviselés. Ujból munkatért nyert és tisztes-séges életmódot. Elébb helyettes-polgármestere lett Dévának; 1883-iki átalános tisztújítás alkalmával pedig a pártok küzdelméből egész váratlanul mint megyei tiszti ügyész került ki.

Visszanyerte ezt az állást, a melynek elvesztése volt főока kedélye elborulásának.

S mikor már ujból boldog ember volt; mikor elvezte a rég várt és megérdemeltnek hitt népszerűségnek mézét; mielőtt a felszaporodott és ujszerűvé lett munka elbirhatatlanságának érzete keserűt vegyített volna belé: 1884. május 25-ikén, felejthetetlen felesége halála napjának tizenegyedik fordulóján elszédült, és rövid küzdelem után meghalt, a nélkül, hogy tudomással birt volna a szenvédésről.

Tehát az isten nem késsett el, hanem élete végén mégis megáldotta!

A Boli hegy Petrozsény mellett

mint őskori erősség.

Téglás Gábor tói.

(Felolvastatott az 1884. évi okt. hó 1-én tartott választmányi ülésen.)

Megyénk délkeleti hegymélyekén a természet sokféle kiucsei mellett őshajdankorunk emlékei fogadják a vándort. Őserdők árnyában bemohosultan rejtozkodó várromok porladoznak a tetőkön be a havasok rideg regiójáig, megannyi kérdőjelkint tünevezve fel előttünk, kik egykor lakóik után hasztalan forgatjuk fel a történelem foliansait s bizonytalan találhatásokra vagyunk velük még mindig utalva. Azonban e körülmény épen nem lankasztja a buvár tevékenységét, sőt annyival nagyobb vonzerőt kölcsönöz a tisztes romoknak, melyek származását irott emlékek hijában nem egyenkint, hanem a hasonlóság építmények összeségében derítheti fel csupán a tudomány. Minél több ponton sikerült az egykor védrendszert kinyomozni- és megállapítani: aunnál több adattal rendelkezik a régész és historicus a kérdés eldöntésénél, ki előtt többé nem sporadicus jelenlegként tünnek fel azok, hanem egy egésznek a kritika világánál összeilleszthető részleteit fogják képviselni. A mi feladatunk tehát a pionierével hasonlítható össze, kik megtörve a keskeny nyomot a világos látás és biztos tudás utját egyengetjük az utánunk érkezőknek.

Ily értelemben tekiutva a társulatunk megbizásából az említett hegyesben idáig foganatosított kutatások eredményéből: célszerűbbnek látom egyelőre a technikájukban

analog erődítmények egyenkénti bemutatásához kezdeui s csakis az anyag teljes áttekinthetősége után s az időközben kiböngészendő irodalmi források alapján kísérteni meg a chronologiai kérdés tisztázását.

Egyelőre azonban tájékoztatásul megkell említenem: hogy a szóban forgó erődítések kivétel nélkül faragott kö-koczkákból, mész alkalmazása nélkül voltak építve s a tornyaik között mutatkozó gyér téglá-töredékek úgy formájukban, mint gyurmájuk és égetésük minőségében elütnek a római, vagy későbbi uralom emlékeitől s épen azért kell ezektől elktülonítva más idők maradványainak már eleve declarálnunk.

Az első ilyenmű erődítés a Petrozsénynek lejtő vasút- és banyiczai patak közelében a hírueves Csetatyé Boli alaguttal átellenben merészen kimagasló *Boli-hegy* kupját ékesíté.

1879. szeptemberében körülményesebben szemügyre veendő a szárnyvonal alagutjait, műépítményeit gyalogszerrel jártam be a gyönyörű hegyi pályát, mely alkalommal a Csetatyé Boli nevű alagut alatt a banyiczai pataakra épített két hid boltozatában tünt fel előttem nehány kopottas kiúzésű koczkalap. Tudakozódásomra Klopsch Győző akkor Banyiczán székelt mérnök úr volt szives azt a felvilágosítást adni: hogy ilyen faragott kövek a Boli hegyről kerültek alá. Két év mulva egyik tanár collégámmal, a hallottak bővebb kipuhatalása végett felmentem Petrozsénybe, de az ott igen gyakran jelentkező esőzés tervemet meghiúsítá. Szintúgy jártam egy második kísérlettel s csak 1883. nyarán sikerült König Pál társaságában a meredék hegyre feljutni, mikor már csak annyit constatálhattunk: hogy ott valóban létezett egy sziklaerőd, de annak alakját kiterjedését többé biztosan megállapítani módunkban nem állott.

A Boli hegyet a ki csak Petrozsény felé utazott bizonysan nem egyhamar feledi el. Sajátságos süvegidomu kinézése még a kevésbé érdeklődő utast is megragadja a mint az utolsó alagutból kirohogva a jobb part felett látkörünkbe toppan. Petrozsény felől merőben járhatatlan meredéket képez s csupán a vasút mellől kísérthetni meg a feljutást. Elképzel-

hető fáradalmak közt kell bokortól bokorhoz kikapaszkodni a ritkán járt bozótos oldalon, míg nem egy keskeny sziklátra jutunk, hol gyönyörű kilátás siet kárpótoldi kiállott fáradalmainkért. Egyfelöl a vasút mellett zuhogó banyiczai patak mély völgye sötétlik, más oldalon hanyathomlok alászakadó szikla oldal tárja fel a petrozsény-puji út kanyargós szalagját, míg amott délről a Paring kődös szirttetőjét látjuk borongani. — A régészeti szellemre elnémul a természet leigéző bájai előtt s csak nagy idő mulva ocsudunk fel aunyira csodálatunkból, hogy a rideg kutatás muukáját megkezdhetjük.

Szikláról-sziklára kapaszkodva csakhamar belátjuk, hogy az egész tető a felbukó mészpadok sorozatánál nem egyéb, honnan legfennebb a vasút megnyitási ünnepélyességeinek emelésére szánt robbantási furlyukak érdemelnek említést. Kellő óvatossággal, mert egy elhibázott lépés életünkbe kerülhet, ismét visszahatolunk a barátságtalanul belénk kapaszkodó syrénga és kőrisbokrok alatt a délkeleti kis terassera, hol rövid keresés után csakugyan megtaláljuk a többször említett faragott köveket.

Csakhogy se az eredeti falazat se az alapépítmény nem kerülte ki a vasúti vállalkozók kapzsiságát. Az olcsó építőanyagot nagy vandalismussal kifejtették s a meredeken aládobálták, ugyhogy ottlétünk alatt csupán a fák gyökérzetében fennakadtakkal kelle beérnünk, mintán alig egy évvel korábban fejezte be a pusztítást egy petrozsényi vállalkozó, kinek zsákmányát a járási szolgabirói hivatal tárulatunk érdekében szives volt legalább lefoglalni.

Az összevissza forgatott, turkált terület, mely egyúttal mesterségesen leegyengetettnek látszik, 17 méter széles és 33 méter hosszú. Ha valahol, csak itt létezhetett egy vár-toronyfélé építmény, mely helyzeténél fogva egykép dominálta a vasúti irányt és a mai szekérút által átmetszett hegynyakot. Az örtorony alakja a területhez nírten négy-szögű lehetett s Maderspach Victor, megyénknek e kitűnő ismerője szóbeli közlése szerint 1854-ben szintén ilyenek látta még. Maderspach úr nemcsak az eredeti alakot volt szerencsés látni, de egyúttal 2 csontváznak valami budapesti látogatók által egy sírüregből történt kizavarásának

is tanúja vala. Valóban örök veszteség, hogy azok a régész-
kedő urak, kiknek nevét nem sikerült kitudnom, legalább
rajzban vagy más úton nem értékésítették észleleteiket s
becses felfedezésük nyomtalanul semmisült meg.

Az építő kövek mindenike gondosan ki volt faragva s
a mi első látogatásom alkalmával leginkább feltünt olysze-
rű kagylómészből állott, minőt a Zsil medencében haszta-
lan keresünk. Már akkor tisztában voltam azzal, hogy a
Strigy és Cserna medencében elterjedt harmadkori sermat-
emelet cerithium meszével van dolgunk, de csak a most
folyó 1884. év tavaszán sikerült Kőboldogfalva és Szt.-
Györgyvályá közt a hegyélen a bánya helyet biztosan meg-
állapítani. E bányától örtornyunk 80 kilométer távolságra
esik s kitüntő útjainkon is nehéz feladat volna a kőkoczkák
odaszállítása. Nézetem szerint a szállítás lóháton tör-
téhetett, mert Banyicza felől egy keskeny alig félméteres
sziklaösvényt vehetünk ki, melyen gyalogosan, vagy lóhá-
ton lehetett közlekedni. A kőkoczkák is oly alakban és nagy-
ságban vannak kifaragva: hogy 2 egy-egy ló terheül szol-
gálhatott épen.

Az általam eszközölt mérések középszerű adataiul a
hosszúságot 60 cm., magasságot 45 cm., vastagságot 40
cm. említhetem fel. Nem mindenikbe, de igen soknak egyik
oldalába 3 cm. széles, 15 cm. mély hézagok mélyednek
egészen olyanformán, mintha a földbe mélyített építkezé-
sek vízereszeinek vagy a magasban gerendakötésnek lettek
volna szánva. Nagyon valószínű is, hogy a Traján-oszlop
domborművén látható külső-belső vizfolyosók már ennél az
erődnél alkalmazásban voltak s akkor a vésetek nagyszá-
mának magyarázatát is megtaláltuk. A kövek egy része
oszlopformán henger alakra vala kidolgozva, mint azt a
társulatunk muzeumába Bősz Henrik vasúti mérnök úr szi-
vességeből beszállított mutatónyon szemlélhetjük. Ez osz-
lopok kapubejáratnál nyerhettek alkalmazást.

Mindezen építőanyag nem nehányával létezhetett, hanem
ma is több száz darabot olvashatunk különböző helyeken össze.
Igy az alagutnak Banyiczára nyiló torkolatát jó darabon ezek-
kel boltozták ki, a Banyicza patak két hidjában alkalmazták
s a vasútépítés idejében egy ideiglenes hid két fejét ebből

rakták ki, úgyhogy a tömörre halmozott koczkarakást máig se moshatta szét a víz árja. Ugy látszik tehát, hogy 1868 és 69-re tehetjük a pusztulás idejét s csak azon csodálkozom: hogy annyi mivelt világlátott mérnök és vállalkozó közül egyetlen egynek se jutott eszébe a lehordatott régiiséget legalább egy vázlattal megörökítni.

De nemcsak itt a sziklacsucson érte megyénk óskorát ez időben kipótolhatatlan veszteség; hanem lenn a hegynél tövében a két vasúti hegy közé benyuló földnyelven is megbecsülhetetlen archeologiai — leletek puszstultak el. A vasúti coupéból is jól felismerhetni minő vastag földréteget fejtettek innen a kellő nieveau biztosítása végett le. Abból a törmelékből egy sereg kalapács, harapólogó, véső, fejsze-féle és cserépnémű került a munkások kezébe s onnan Sepper építési vezetőhöz, ki b. Klein fővállalkozónak is jártatott azokból. Fájdalom, mindenfelé úgy szétszórodtak e becses leletek: hogy ez idő szerint egynek se jöhettünk nyomára s örülüünk kell, hogy egy érdeklődő társulati tag a fennebb említett Maderspach V. szivességeből legalább néhány emlékezet után papirra vetett rajz tájékozást nyújthat a felötlőbek alakjáról. Ez a párvázlat is, mivel mált nyáron örvendeztetett meg Maderspach úr, elégé mutatja veszteségünk nagyságát, mert megyéunkból vas- és bronz-neműket találunk legritkábban idáig s óskori ipartelepet fel-fedeznünk alig sikerült nehány ponton. Itt pedig minden valószínűség szerint a kovács iparnak s talán a közel vidéken üzött arauymosás egyik értékesítő állomásának maradványait veszítettük el a nélkül, hogy azóta egy másodikkal kárpótolva volnánk. És ez a veszteség épen akkor ért bennünket, mikor a Rajna mellett, a berni felföldön, Stájerországban és Karinthiában hasonló leletekre bukkanva azokról még politikai lapok is említést tettek s minden mivelt olvasó tájékozva lehetett volna a felől: hogy a tudomány megannyi documentumát menti meg az értéktelelné rozsdásodott vasdarabokban. Vajha utólag, mert hisz Petrozsényben még igen sokan élnek az építkezés részesei közül, sikerülne bár egy-két darabját megtalálni valakinél az itt kiásottaknak s így társulatunk is positív adalékait szolgáltathatná e rejtett völgyzugban egykor réges-régen meg-

honosult industriának. Petrozsényi tagtársaink nyomozását nagyon megérdemlené ez az ügy mert a helyszínén ásatásokat társulatunknak a sikér reményével alig mernék javaslatba hozni.

Végül csak annyit említek még fel: hogy a Boli hegy erődjének koczkaköveiből néhány jellegzetes alakut már beszállítottunk muzeumunkba s birjuk Bösz vasúti főmérnök úr igéretét: hogy még szives lesz egy párt ide bejuttatni, mielőtt az utolsó részlet megsemmisülne. Az erőd koráról és építőjéről később, a lunkányi hegység és gredistye vidéki várak után lesz szerencsém véleményemet előtárnai.

Adalékok a Hóra lázadás történetéhez.

Kun Roberttől.

(Felolvastatott az 1884. évi október 1-én és november 5-én tartott
választmányi ülésekben.)

Midőn a mélyen tisztelt választmány azzal bizott meg, hogy a Hóra lázadásra vonatkozó s eddig még nyilvánosságra nem hozott adatokat s okmányokat összegyűjtsem s feldolgozzam, tettem azt azon szándékkal, hogy megyénk történetének ezen homályos pontja némileg megvilágítassék, hogy Hunyadmegye monographiája egy adattal meggazdagítassék. S midőn én e megbízatást elfogadva a munkára vállalkoztam, azon szándékkal tettem azt, hogy a megyében levő s a megyére vonatkozó okmányokat s egyébb írott emlékeket összegyűjtve s kritikailag feldolgozva, csekély tehetségem arányában én is részt vegyek azon munkában, melynek létesítésére alakultunk társulattá, földeríteni Hunyadmegye multját! Távol volt tőlem a gondolat, hogy ezen, megyénk határát messze túlszárnyaló, s történetíróink jobbjai által kellő apparatussal feldolgozott mozgalom egészére valami újat, eddig nem ismertet tudnék találni, mert ha ilyen ambicióval fogtam volna feladatom megoldásához, ma a legkeserübb csalódás érzetével kellene bevallanom, hogy működésem eredménytelen volt. Újat mondani olyan történeti eseményről, melyet Szilágyi Ferencz kimerítően írt le, kinek pedig alkalma volt a bécsi titkos levéltárban őrzött összes hivatalos okmányokba belenézhetni, s azokat számos magán oklevéllel munkájában felhasználhatni; melyet id. gróf Teleki Domokos dolgozott fel, ki Erdély jelenté-

kenyebb levéltárait mind ismerte, s az azokban felhalmozott anyagot mind felhasználta: újat mondani itt, azt hiszem alig volna lehetséges. De még nevezett történetíróink csak azt dolgozták fel s ismertették, mi a Hóra lázadás általánosságára s egészére vonatkozik, e mozgalom universalis történetét írva meg, figyelmen kívül hagyották a mint kellett is hagyniok az egyes megyékre részletesen vonatkozó eseményeket, s azért megyénket illetőleg is nagyon sok új eddig még sehol sem ismertetett adatot volt alkalmam találni úgy Maros-Németiben, mint a nagyszebeni katonai levéltárban. Magán kézből is kaptam néhány érdekes féljegyzést s adatot, s van kilátásom még többet is kaphatni, sőt még a megyei levéltárból sem mentem ki üres kézzel, ámbár itt a Hóra lázadásra vonatkozó okmányok pogányul vannak megtizedelve s a Continua Tabula 1784-ik év második felének jegyzőkönyvi kötete egészen hiányzik.

Mielőtt azonban tisztelettel választmány a Hóra mozgalom részleteinek ismertetéséhez fognék, szükségesnek látom némelyeket előre bocsájtani az akkor viszonyok jellemzézére, s röviden előadni a mozgalom okait, a mennyire azok az események menetéből kideríthetők; követem az okok felsorolásánál saját meggyőződésemet s azon impressiókat, melyeket az okmányok olvasása bennem tett, s épen azért talán elfogok némiekbén térti úgy Szilágyitől mint Telekitől, kik egyes, talán jelentékteleneknek látszó megjegyzéseket s észrevételeket figyelmen kívül is hagyhattak.

A Hóra zendülés 1784 végén tört ki, II. József császár uralkodásának negyedik évében, azon évben, melyben a magyar nemzetre annyira sérelmes rendeletei jelentek meg a magyar koronának Bécsbe vitelét — a német nyelv behozatalát s az összeírást illetőleg. Ez évben érte el tetőpontját a feszültség, a bizalmatlanság fejedelem és nemzet között. Tagadhatlan, hogy József előtt a legnemesebb, a legszentebb célt lebegett, népeinek boldogítása, de tagadhatlan az is, hogy kivált Magyarországon e célt elérésére erőszakos eszközöket használt. Az alkotmány sánczai mögött állást foglalt magyar nemességgel nem akart alkudozni, hanem föltétlen megadást, akaratának föltétlen végrehajtását követelte. Szükkeblűnek tartotta a magyar nemességet,

azon nemességet, mely alig hat évtizeddel a császár halála után külső kényszer nélkül hajolva meg a szabadság, testvériesség és egyenlőség eszméje előtt, önkényt mondott le minden jogairól és kiváltságairól a legnagyobb önzetlenséggel! József elégedetlen volt a magyar nemesség-magatartásával, s ez elégedetlenségének szavakban és tettekben igyekezett kifejezést adni, a hol csak alkalma nyilt erre. Nem csoda, ha ennek következtében sokan hitték s még mai nap is hiszik, hogy József gyülölte a magyar nemességet, hogy József a magyar nemesség megsemmisítésén dolgozott. E hitben, e meggyőződésben volt Ribiczey Dániel, ki Ribiczn 1830. évi áprilhó 8-án kelt, s czegei mélőságos gróf Vass Györgynek czimzett levelében ez ügyre vonatkozólag a következőket írja: „II. József mint uralkodó egyedül és kénye szerint törekedvén uralkodni, despoticum systemájával mint ember számtalanszor jött ellenkezésbe, melyet ő sokszor nem tudott eligazítani, gyakrabban nem is akart, minthogy inkább s mindenkor felséges születésü indulatjait követte; egyszersmind titkolozó lévén, miniszterei, vezérei ma soha sem tudták, holnap mit fog parancsolni. Nevezetesen ujabb rendbeszedéseinek, a magyarokban talált bátor ellentállása ötet nagyon felboszantotta, s azon gondolkozott, határtalan hatalmát velök kiirtólag éreztetni. De ezen kegyetlen célt teljesítésére kik légyenek az eszközök, még nem volt egész bizonyossággal megválasztva. Józsefnek a magyar aristokratia eltörlésén szüntelen hánykodó elmélkedése kitalálta, Erdélyben tett gyakori utazása közben az oláh jobbágyságtól nékie földesuráságuk ellen beadott panaszokból, melyeknek titkos secretariusai és szerzői a zalathnai camaralis német tisztek és a balázsfalvi unitus püspök kalugyerjeivel és Sinkaival voltak. Örvendett, s feltett kiirtó céljának már előre teljes foganatosságát igérvén, a nélkül hogy jobbágynak magyarok és szászok is voltak, csupán az oláh mint nemzet vétetik fel teljesítésü. Nékiek közönségesen szabadságot igér s colonialis birtokjokban magukat katonáknak beiratván — 1784. — Egész nyáron folyt a fejérvári várban a conscriptio: hunyadi és zarándi oláhság oktatására egy májor Piskiben volt, és százankint, ezrenkint maguknak valami rongyokból

zászlókat csinálván, csődültek. Szolgált ugyan a jobbágy-ság (már t. i. a földesuraknak) a titok megtartása végett, de nagy bajjal. Kivéven az előtt egy-két ével a zalathnai camerale Dominium korcsmáit valami örmények árendába, fölötte a fiscalis jobbágyok és az örmények között sok viszalkodás támadván, a dominium oláhai sérelmes panaszaikkal kedves császárokhoz, kit már ők nemzetök édes atyjának tapasztaltak volt, folyamodtak. Hórát küldötték Bécsbe; jelen volt egyszersmind némely nagy Niederländusok ellen folytatott ügyben Karl Toscana gyalogság auditor kapitánya Szódler, azután igen jó barátom, Zalathnán hala meg — a mikor Hóra az örmények ellen tett panasza végeztén az oláhságnak magyarok jobbágysága alól felszabadítniok olyan hozzáadással esedezett, ha meg nem történnek feltalálnak kelni s magukat veszedelemmel is felszabadítják; a József bölcs felelete volt: „Thut ihr das“, melyre Hóra leborult megköszönni, Szódler pedig elirtózott. Nem egyszer, sokszor beszéllette el ezt az én veteránus barátom! Idéztem Ribiczey levelének idevonatkozó részét egész terjedelmében, részint azért, mert úgy Szilágyi mint Teleki fontos nyilatkozatnak találva azt foglalkoznak e levéllel, ámbár egyik sem idézi, részint pedig s főképen azért, mert mint az akkori kor közvéleményének nyilatkozata kiváló figyelmet érdemel. Ribiczey ezt és így nem merte volna leírni, ha sokan, vagy talán mindenjában kikkel érintkezett, ugyanezt nem hiszik vala. Hogy József a fölebb neki tulajdonított nyilatkozatot nem tette, az alig szorul bizonyításra; nyilt, határozott jellege nem volt alattomos támadásra képes; nemes, emberies gondolkozás módja célpontjainak elérésére nem használhatott aljas, kegyetlen eszközöket; ő ki a Spielberg legmélyebb börtönczellájában töltött egy órát, s onnét kijöve megrendelte, hogy többé soha senki se zárassek el földalatti helyiségekben, nem adhatta beleegyezését rablásra, gyujtógatásra, védtelenek legyilkolására; igazságszeretete nem engedte volna meg, hogy azok, kik az ő megbizatásában jártak el, ezért kegyetlen halállal lakoljanak. De ezen psychologiai okokon kívül ellenére szólanak Ribiczey fentebbi állításának azon nagyszámú rendeletek, melyek a mozgalom folyama alatt

úgy a Guberniumhoz, mint az erdélyi hadparancsnoksághoz intéztettek; s melyeket lesz alkalmam az események részletes felsorolásánál bővebben ismertetnem. József helyeslése és biztatása tehát semmi esetre sem okozta a lázadást.

Ha ennek okait keresve azon kor hivatalos okmányait végig olvassuk, azt fogjuk találni, hogy a gubernium és a hadparancsnokság felterjesztéseiben mint fő s majdnem egyedüli ok szerepel a jobbágyok tulságos elnyomatása a földesurak részéről; e vádat a megyei nemességnek is többszörösen kellett hallania, úgy hogy a Hunyad-, Fehér- és Kolozsmegyék által gr. Jankovits kiváнатára szerkesztett „Species facti“ s a Marosvásárhelyt összegyűlt nemesi rendek nyilatkozatában felsorolt okok inkább csak védekezések a föntebbi vádak ellen. Igy a maros-vásárhelyi nyilatkozat 3. pontja így szól: „Nem a szegénység, és továbbá nem a terheknek elviselhetetlensége kényszerítette volt az oláhokat ezen vérontásra, pusztításra és prédálásra, mert valaki hazánk állapotját megvizsgálja, bizonyosnak találja azt, hogy a havasi helységek, ahol ezen pártütés eredetét vette, leginkább pénzesebbek. Militiával, forspont adással, utonjárókkal és több ilyenekkel nem terheltetnek, magok házuknál csendesen nyughatnak, commerciumok s pénzkeresésök egész hazánkban legjobb vagyon, a minthogy a királyi quantumot is legkönnyebben és summásabban fizették mind eddig, a mint ezt a R. Perceptorok magok készek mindenkor bizonyítani. Abrudbányán, Topánfalván, Offenbányán és Verespatakon felséges urunkon kívül más Dns. terrestris niicsen, mégis minémű megbecsülhetlen károkat tettek; a királyi arauyat, a borokat felprédálták, királyi épületeket elrontották; az abrudbányai és verespataki contribuens bányászok is részint megöllettek az olaszokon kívül, vagy a kik magokat éltek megmarasztása végett oláhoknak kereszteltették“. Az alsófehérmegyei „Species facti“-ban ez áll: „Köztudomású dolog, de kitűnik a magas kir. kományaiknak f. évi októberhó 26-án 9924. sz. a. kelt s e megye Continua Táblájához intézett leiratából, hogy a zenedülés Arad megyében keletkezett és innét a zarándi részekbe terjedvén át, leginkább a zalathnai uradalomban düböngött.“ A maros-vásárhelyi felterjesztésben pedig azt olvas-

suk, hogy „Nemes Magyarországban Arad vármegyében, holott már az új Urbarium behozatott, vette egész eredetét ezen oláh Rebellio és úgy hatott által a mult holnap elején gyászba borult szegény országunkba”. A pozitív okok között a megyék a katonai összeírást vallják első sorban. A katonai összeírás minden esetre közelebbi okot szolgáltatott a lázadás kitörésére, mint a jobbágyok elnyomatása, ám bár ez utóbbi volt az előbbinek oka. A nép, különösen az oláh nép Erdélyben, hol az orláti és naszódi határőrezredéknek felállítása Mária Terézia alatt 1762—1765 között eszközöltetett, félre értette a császár általános összeíratási rendeletét, annyival inkább, mert itt is a kivitellet katonatisztek bizattak meg, s azt hitte, hogy határőrvidéki szolgálatra iratnak össze, s mint határőrök nemcsak fegyvert kapnak, hanem mint a császár katonái fölszabadíttnak minden nemű földesúri szolgálmányok és terhek alól, megtartva azonban házaikat és földjeiket. Elsők voltak a kincstári jobbágyok, kik régi szolgai állapotukból szabadulni, s azt az aránylag könnyebb s a mellett tisztességesebb katonáskodással vágytak felcserélni. Ez eszmének a földesúri jobbágyok közötti gyors elterjedését könnyű képzelni, s így a fegyver fölvétele s ez által a jobbágyi igának lerázása lett azon jelszó, mi az erdélyi oláhság nagy részét akkor egy érzésben, a reményben egyesíté. Azon meggyődés, hogy a császár fölakarja szabadítani a szegény elnyomott földnepet, ezt említett szándékának elérésére még inkább ösztönözte. Az összeírásra való jelentkezések 1784 július közepén vették kezdetet Gyulafehérváron Ortmayer főhadbiztos előtt, ki utasítást kérve a hadparancsnokságtól, onnét azon rendeletet kapta, hogy a folyamodókat családjaikkal, fekvő birtokukkal együtt írja fel, öket a felsőség további intézkedéseig csendes magaviseletre, a földesurak és megyék iránt tartozó engedelmességre figyelmeztesse. (Szilágyi.) Igy történt, hogy Alsó-, Fejér-, Hunyad-, Zaránd-, Küküllő- és Kolozsmegyékből több mint 81 község lakossága jelentkezett katonai szolgálatra és iratott össze részint Gyulafehérváron a főhadbiztos által, részint a határori tisztek által saját állomási helyeiken. Hunyadmegyében a hátszegvidéki tisztek által eszközölt összeírás sok rendetlenséget

és háborgást idézett elő, úgy hogy a megye már augusztus 23-án tett fölterjesztést ez ügyben a guberniumhoz, mintán a nép „nyilván és mindenütt rablások, gyilkolások és gynj-togatások elkezdéséről beszél, s azért, ha a baj orvoslásáról korán nem gondoskodnak, a kis szikrából nagy tűz fog támadni.” A gubernium, a többi megyéktől is hason szellemű fölterjesztéseket vévén, az iránt kereste meg az országos katonai főparancsnokságot, hogy a katona összeírást szűntesse meg, s a fenyegetett heiyekre két század katonaságot küldjön. A gubernium s a főparancsnokság közt, mely mindenben eltagadta volt, hogy az összeírásra parancsot adott volna, azon megállapodás is jött létre, hogy egy polgári és katonai biztos járja be a felbujtatót községeket, s ott hirdetnék ki a katonai összeírás érvénytelenségét, s a további összeírásokat tiltanák be. Hátszeg vidékén Richard kapitány és Zeyk András voltak a kihirdető biztosok. De a fölizgatott nép a kihirdetésnek nem adott hitelt, több faluban, névszerint Alsó-Szilváson fölségsértő kifejezésekre is vetemedett. Elleuszegűlő és zavargó községek voltak még ez időtájban Városvize, Gontzága, Oláh-Brettye, Kis-Oklos, Jo-Valcsel és főképen Mácsó. — Karp a kihirdetést akként eszközölte, hogy az összeírt községből két bizalmi férfiut rendelt maga elé, hogy ezek adják tudtokra az otthonnak maradtaknak az összeírás felfüggesztését, és megsemmisítését, sőt Karp annak teljes érvénytelenségét ki sem mondotta, hanem csak intette a népet, hogy addig maradjon csenderesen, míg a fegyvert netalán megkapja. (Szilágyi.)

Jellemző, és a mozgalom kitörését nagyban fokozta azon körülmény, hogy úgy a gubernium mint a katonai hatóságok mintegy ellenséges állást foglalva a jobbágyaik által fenyegetett földesurakkal szemben, a megyék által tett felterjesztésekkel túlzottaknak nyilvánították, s a veszélyt sokkal csekélyebbnek tartották, hogy sem ezért érdemes volna rendkívüli intézkedéseket tenni. A gubernium elmulasztotta a zavarokat kezdetben gyorsan elnyomni, s ekként hanyag mulasztásból s rosszakarátú indolentiából a kis szikra nagy lángra gyuladt.

Igy állottak az ügyek, midőn Hóra Bécsből visszatérve, izgatását a zarándi részekben megkezdette Kloskával

és Krisánnal; de erről mint a lázadás közvetlenebb okáról egy közelebbi ülésben lesz alkalmam szólaui.

Az 1784-ik évi pórlázadásnak, mely rövid tartama daczára is oly iszonyú rázkódtatást idézett elő, kivált megyénk területén, távolabbi okaiul, mint ezt a tisztelt választmány mult havi ülésén volt alkalmam kiemelni, szolgáltak a II. József uralkodása alatti szerencsétlen politikai viszonyok, a jobbágyok szomorú helyzete, a katonai hatóságok ellen-séges viszonya a politikai hatóságokkal s az ebből folyó katonai conscriptió. Határozott befolyással birtak az erdélyi lázadás kitörésére azon rabló csapatok is, melyek Magyarország délkeleti megyéiben, név szerint Krassó, Temes és Arad megyékben, tehát Hunyad-Zaránd megye közvetlen szomszédságában garázdálkodtak, s melyeknek elnyomására mintán a megyék erre elégtelenek voltak, katouaságot kelle kirendelni, császári biztosokat kinevezni. — A lázadás közelebbi okául tekinthető az oláh nép folytonos, rendszeres izgatása. Az anyag erre elég alkalmas: müveletlen, tudatlan, sorsával nincs megelégedve, gyűlöli a magyar nemesiséget, mint elnyomóját, természetes ellenségét. Ok is kinálkozik az izgatásra elég; itt van első sorban a zalathnai kincstári jobbágyok sérelme. A zalathnai uradalom összes korcsmái örményeknek adattak ki haszonbérbe, kik roszítalt mértek drága pénzen, s a jobbágyokat különféle módon zakiatták. Azokat, kik maguknak utra bort vittek üvegen, ugy mond Szilágyi Ferencz, megbüntették. Megtörtént az is, hogy a bérzők egy húsvéti ünnep alkalmával Abrud-bányáról a szent mise áldozatban való használás végett az abrudfalvi pónáknak küldött bort, mint csempészetet lefoglalták. Hogy az ily és hasonló esetek, a jövedelmező régi helyzetnek a haszonbér behozatala által megváltózásából szennedett vesztések a lakosokra nézve nagy mértékben érezhetők voltak, őket folytonosan keserítették, könnyű el-képzelní.

A növekedő ingerülltség végre tettleges ellenzegülésben és erőszakoskodásban tört ki. Topánfalvának régi és

kiváltság erejével biró szokásos joga volt, hogy a májusi vásár alkalmával minden lakos szabadon mérhetett bort, sőt a helység az idegen borárulóktól egy kis vámot is lehetett. A haszonbérlek azonban e régi jog ellenére, az említett vásár napján Topánfalvára lándzsával és puskával fölfegyverzett két legényt küldöttek, kik a vásárban mint czirkáló őrök járjanak, s a nép által elkövethető kihágásokat meggátolják. Ez ujítás a haszonbérlek ellen egyébként is felbőszült népre nézve kihívás volt, s midőn az egyik, és lóháton ülő fegyveres legény, Kossotány Izsák egy vidéki parasztot letaposott, ez a kezében levő baltával egy haszonbéri hordó fenekét beütötte s az alatt a másik czirkáló őr Vertán, egy mébsert áruló nagy-aranyosi jobbágyot szidalmazván, ez utóbbi, több hozzá csatlakozott paraszt segélyével a fennemlített vidéki jobbágy példáját utánozta s így a felbőszült sokaság minden ott kitett haszonbérlei hordók fenekét beütötte, a bort kifolyatta, s az épen jelen volt nagy-aranyosi biró, Togya Dumitru csak nagynehezen tudta a népet a további erőszaktól visszatartani. Az említett kihágások nem maradtak komoly következmények nélkül, annál inkább, mert az uradalmi lakosok közt folyvást tartó ingerületség több zavart és rendetlenséget is idézett elő. A kir. kormányszék a topánfalvi kihágás szerzőinek és részeseinek kinyomozását elrendelte, s a végböl 1783. tavaszán egy bizottmányt nevezett ki, mely munkáját végezvén, a felső uradalomból 23 inkább terhelt egyén elfogatott, ezek az uriszék előtt beporoltettek, némelyek közülök szabadrábra helyeztettek kezesség mellett, mások részint börtönre, részint 50 vagy 99 botra, öten pedig, azok közt a föninemlített Tógya Dumitru is, halálra ítéltettek; de perujítás következtében, az utóbbiak attól a kir. kormányszék által fölmentettek, s egy vagy két évi börtönre, s évenyedenkint 25 botütésre lettek elítéltve. Az említett kihágások által okozott kár 8708 frt 44 krra becsültetett, mely összeg megfizetése a felső uradalom lakosaira rovatott, oly móddal, hogy tartozó adójukon fölül minden forint után 33 krt fizessének.¹⁾ Ilyen s ehhez hasonló sérelmek

¹⁾) Szilágyi Ferencz.

mellétt könnuyű volt a nép fölizgatása. Ez izgatók közt első sorban kiemelendők a falusi pónák. Ők voltak szítói az összeírás által keltett zavaroknak; mint az elfogottak val-lomásainból kitűnik, pónák gyűlése előzte meg a lázadást. Hórának egy levele bizonyítja, hogy a pónák hirdették ki akaratát a nép előtt. Mindenekelőtt pedig a fölkelésnek erősen vallásos térítő iránya, az a véres gúny, mit más vallásokkal üztek, mind a pónák befolyásáról tesznek bizonysságot. A lázadás főszítője s a lázadók fővezére volt Hóra, valódi nevén Nyikuláj Ursz, a zalathnai urad. nagy-aran-yosi jobbágya, tapasztalt, világított ember, a zalathnai kincstári uradalmak némely falunak panaszaival négy ízben járt Bécsben, utószor 1783 végén, mely alkalommal fogadtatott József császár által is, a mely fogadtatásról mult ülésen Ribiczey levele nyomán volt alkalmam megemlékezni. Az oláh követek, mint Szilágyi Ferencz megjegyzi, a bécsi utat mindig gyalog tettek, a felmenetel négy hétre, a hazatérés ugyanannyi időbe került, s rendesen ott négy hétag s tovább is időztek; söt utolsó fönnléte alkalmával épen több hónapot töltött Hóra Bécsben. A pénzt az uti költségre a megbizó faluktól kapták. Igy jelesen Kloskának, ki Bucsum, Kerpenyes és Abrndbánya követe volt, e három helység mindenik utra 20—20 forintot fizetett. A hunyadi krónika 1006 forintjai csakis a jámbor páter phantásiájában voltak meg. Első rangú izgatók voltak még Kloska Juon és Krizsán Dsurs, Hórának kapitány társai.

Főizgatóként szerepel úgy a közvéleményben mint a hivatalos okmányokban egy bizonyos Szalisz vagy Szalinsz nevű egyén; rejtélyes alak, kit a közhit nyugalma-zott császári őrnagynak tart, s kit a nép muszka bárónak nevez. Egy katonai munka: Chronik des k. u. k. 31. Lin. Inf. Rgmts. Szalisz szerepléséről ezt mondja: A szolgabi-ráknak Kurétyon történt megöletése után Szalinsz a rab-lók élére állt, összegyűjtött egy láda kincset s ezzel azon ürügy alatt, hogy a fölkelőknek fegyvert és lőszert fog vá-sárolni, Törökországba menekült, hol az izlamra tért, és Erdélybe soha sem jött vissza. Gróf Kuun Géza maros-né-meti levéltárában van gr. Kornis Zsigmondnak, Gyulay Krisztinának férjéhez irott, s Tasnádon november 26-án kelt

levele. Sem e rövid levél, sem Kornis Zsigmondnak erre írott válasza nem szorosan vett történelmi okmányok, mint-hogy azonban ezek folytán minthogy közvetlen bepillantást nyerünk azon kor izgatott viszonyaiba, s minthogy e levelek ugy irályuk mint az azokban kifejezést nyert érzelmek által egyaránt nagyon is megérdelik, szó szerint fogom minden két levelet ez alkalommal bemutatni. Az első levél így szól : „Édes kedvesem! Leveledet szívességgel vettetem, de nem vigasztalást, hanem napról-napra keservesebb híreket hallunk; értettem, hogy nem felénk, hanem Vajda-Hunyadra szándékozol, elég keservesnek az is, csak az Istenre kérlek vigyázz magadra, s ne hagyj engemet s gyermekedet keserves állapotra, — mi itten is csak a rosz híreket halljuk, és nagy rebegéssel vagyunk, mivel épen most valánk Vajiéknál, és azt beszéllették, hogy a fióknak vették leveleket Vajából s azt írja, hogy azt hallotta, hogy Debreczen körül is készen volna 50000 ember a nemesség ellen, és hogy Szalisz Debreczenen keresztül szökött, a bagázsiáját ugyan elfogták, de ő maga elillantott; már Isten tudja, igazak-e ezek a hírek vagy sem, az isten tudja, de most minden rosszat el lehet hinni; ha te elmész a nemességgel, mig mi itt maradunk, félhetünk a szomszédságban levő parasztságtól; a Krisztus kinszenvedéséért írd meg, mit csinálunk; talán még jobb lett volna Kolozsvárra mennünk; csak az Isten tudja mit csidálunk, írj valami bizonyosat kérlek, s azt is, hogy mikor indulsz belfelé. Huszárek köszöntenek, úgy Ignáczot is köszöntik. Huszárek bánják, hogy Kolozsvártt nincsenek. Kérlek írd meg, ottan nem volna-e bátorságosabb; én parancsolatod szerint a lovakat küldöm. Jankó csókolja kezedet. Kérlek tudósíts minket vasárnapig vagy hétfőig ide. Ajánlak az úr Istennek. Azon kérlek, vigyázz magadra és imádkozz, melyet én is el nem mulasztok. Csókollak és vagyok édes kincsem igaz szívű hív társad Gyulai Krisztina. U. I. Ha Vesselényit el akarod fogatni, az istenért vigyázzatok, mert Csereyné azt mondja, Vesselényi azt mondotta, ha ugyan csak látja hogy elfogják, előbb gyermeket, azután feleségét, azután magát lövi meg.“

A másnap nov. 27-én kelt válasz így hangzik: „Édes kincsem! Mily nagy örömmel vettetem Tasnádról írt levele-

det, ki nem mondhatom; mikor az elsőre akartam válaszolni, akkor megérkezvén a lovakkal, a másodikat is kaptam. A mostani állapotokról semmi bizonyost nem írhatok, hanem a Kolozsvári expressus megérkezvén, az oda való tábla aztat írta, hogy a feltámadott oláhság a gyalui hegyekre huzta volna meg magát, s úgy vették volna észre, hogy ide a Szilágyságba akarnának beütni; itten ugyan eddig még csendességen vagyunk, a nemesség gyüleget be, immár a Réz alatt és a Meszes alatt Cordout is húzattunk velök, Széplakon is az egy Svadron katonaság nagy vigyázással vagyon, az ordináncziákat is kiállították egész Bánffy-Hunyadig; oda helybe rendeltük Gencsi Józsefet, hogy mindenkre vigyázással lévén, legkisebb mozdulásokról a tolvajoknak, éjjel nappal sietve tudósítson. Itten a hire, hogy Hórat a vezéröket elfogták volna; éppen a mai póstával is jött a Guberniumtól comissió, hogy a ki Hórát elfogja, a császártól 300 aranyat, a többi tolvajok elfogásáért 30 forintot mindenikért különösen, aki pedig Szaliszt elfogja, 100 aranyat kap; az a parancsolatunk is jött, hogy a kik a rebellis oláhok közöl elfogattatnak, azokra katona törvényt (Standrecht) tartsunk és mindenjárt exsequal-tassuk.

Az én elmenetelem nem épen bizonyos; attól függ, hogy B.-Hunyadról az Ordináncziák mi hírt hoznak. B.-Hunyadon vagyon 300 nemesség Bánffy György commendója alatt, más Trup Fenesen vagyon Csákyval, Kolozsvárra is megyen holnap Baróti uram az assessor, az is hoz valami bizonyos hírt, reménylem, két-három nap alatt bizonyos tudósítást kapunk, addig ne is igen mozduljatok Tasnádról, hanem Isten segítségével várakozzatok ottan, itten mindenjában biztatnak, hogy ott bátorságban lehettek, mert ma itten lévén Szathmár vármegyének egy deputatusa, hogy itten tudakozódjék ezen mostani lármás állapotokról, és bizonyos relatiót vigyen a vármegyének; azt is mondja, hogy Károlyban egész bátorsággal lehet az ember, mert a vármegye nemesei is fegyverben készen állanak oltalmukra, — ma elment innen ez a deputatus Kolozsvárra, megigérte hogy erre jövén, nekünk is hoz hírt; Tasnád felé fog ki-menni, lessesétek fel, és beszéljetek vele, de addig is fog-

lak tudósítani, csak kérd Huszárt, hogy Hidvégre oly parancsolatot adjon, hogy ide minden másodnap jöjjön be ember, aki által tndósíthassalak; ha ugyancsak valami siető vagy veszedelmes hírt hallok, vagy magam mégyek ki, vagy egy lovás legény által sietve tudósítlak, azért ujra is írom, hogy ne siessetek el Tasnádról, hanem várjátok ott tudósításomat.

Immár eleget is írtam, adja az úr Isten, hogy még jobbakat és vigasztalóbbakat is írjak. Ignácz köszönt mindenjáratokat, úgy fél, hogy majd a hideg leli, de imádkozik is eleget, talán minket is megtart az imádsága; én nem sokat imádkozom, mert reggel hét órától fogva délután 2—3-ig táblázunk, azután eszem a mit ehetem, délután ismét egybe gyülünk, és azon tanácskozunk, mint vihetnők a dolgot legjobban, de reménylem, az Isten vígasztalónk lesz mindenjá-junknak. Mindezen dolgaim közt rólatok még is el nem fejtkezem, hanem azon kérem az Istant, hogy légyen nekem és nektek szent tetszése szerint való oltalmazótok és vezéreteket, melyek után a kis Jankóval együtt téged ezerszer csókolva, vagyok édes kincsem hív társad Kornis Zsigmond.“ Ime tiszta választmány egy kis idyl a harczi zaj és gyilkos láarma közt.

A császári főhadi tanács Bécsben nov. 21-i kelettel azt írja az erdélyi hadparancsnokságnak (n.-szebeni Archiv. 64. 351.) „Koppenzoller tábornoknak a magyarországi hadparancsnokság utján fölterjesztett jelentéséből az erdélyi zavarokra vonatkozólag az tűnik ki, hogy a föllázadt parasztok vezetői egy Hóra nevű zalathnai jobbágy, egy bizonyos Szalisz és egy ismeretlen ember, ki különféle egyenruhákat hord, s kit Poperszkynek hínak. Már szeptember 19-én föllettek szólítva az összes magyarországi hadparancsnokságok, hogy legfelsőbb rendelet értelmében éber figyelemmel kisérjenek egy bizonyos Szaliszt, ki Ő Felsége alattvalóit Magyarországon, Erdélyben és Galicziában kivándorlásra csábítja, és hogy azon esetben, ha akár maga Szalisz, akár netaláni társai említett üzelmeken rajta éretnének, ezek azonnal, minden további vizsgálat nélkül rögtön itélő bíróságilag kötél által végezzenek ki.“ Az erdélyi hadparancsnokság nov. 30-i kelettel erre azt válaszolja,

hogy miudjárt az első leirat vételekor minden csapat — és várparancsnok, a vámhivatalok s összes polgári hatóságok fölhívattak éber figyelmet fordítani nevezett Szalisz tiszteletmeire, de sehonnét sem érkezett olynemű tudósítás, hogy az említett egyén Erdélyben valahol megfordult volna. A Schulcz alezredes által eszközölt vallatásokból sem derítható ki, hogy idegenek szították volna a lázadást, mert az elfogott lázadók csak Hórát vallják izgatóul, s így nagyon valószínű, hogy Koppenzoller fölterjesztését vagy a nem mindenkor megbízható katonai jelentésekből, vagy épen mende-mondákból merítette. Valószínűleg a magyar nemeség terjeszti szándékosan az eféle híreket, hogy ezek által elpalástolja a lázadás valódi okát, a jobbágyok elnyomatását, s az ebből származott elégületlenséget. Szilágyi szintén azt bizonyítja, hogy Szalisz a pörzendüléssel és az oláhokkal, kiknek nyelvét nem értette, legkisebb összekötetésben sem állott, s Erdélyben soha sem volt.

Lett légyen különben Szalisz Erdélyben vagy nem, s izgatott légyen vagy nem, annyi bizonyos, hogy minden levélzári kutatások daczára sem vagyunk egészen tisztában e lázadás okait illetőleg, és bizonyára nem is leszünk soha; ezekről egyedül Hóra adhatott volna kellő felvilágosítást, de ő mindenkor makacs hallgatást tanúsított, s titkát, ha volt, magával vitte a kínoos halálba. Jellemző, különben a mit Pfefferkorn táboruok, a lázadás elnyomására kiküldött összes csapatok főparancsnoka Hóra elfogatása után az erdélyi hadparancsnokságnak tett jelentésében kiemel, t. i. azon körülmény, hogy Hóra elfogatásakor egy csomó irást a tűzbe dobott, őt azon már rég táplált véleményében megerősíti, hogy Hóra nem a tulajdonképeni fölázító, hanem csak eszköz mások kezében.

Az említett katonai mű Hóra bécsi kihallgatásáról írva a többi közt mondja: József császár megnyerve Hóra külső megjelenése által beszédbe ereszkedett vele. Ezen alkalmat felhasználva a ravasz kérvényező, szolgabirája ellen is nyújtott be panaszt; a panasz megvizsgáltatott, és a szolgabiró megdorgáltatott, ki ezért a hazatért Hórát megbotázta. Hóra ezért boszóból a magyarok s kivált a tiszviselők ellen izgatni kezdte népét. És ez izgatás mindenütt

termékeny talajra talált, melyet e célra úgy a katonai összszemirás mint a topánfalvi ügy kellően elkészített. Ez izgatásnak volt következménye a mesztákonki gyűlés és a zarándi szolgabirák meggyilkoltatása Kurétyon, mely eseményekről azonban, valamint a lázadás lefolyásáról, miután ma a választmánynak és tiszttel hallgatóságnak úgy is elégigé igénybe vett türelmét teljesen kimeríteni nem akarom, a választmány legközelebbi ülésén lesz szerencsém referálni.

(Folytatása következik.)

Kirándulás a rómaiak bukovai márványbányájához.

Téglás Gábortól.

(Felolvastatott az 1883. évi június 6-án tartott választm. ülésen.)

A rómaiak hódító szellege nem csupán a hadvezénylet és katonai szervezet fölényében nyilvánult, mert kétségen kívül tiszteletet gerjesztőleg hatottak az egyszerű barbar lakosságra mindenfelé azok a nagyszerű műépítmények is, melyek az egyes provincziák központjain századokra szóló biztosággal létesítettek s melyek még romjaikban is az erő és hatalom néma szószólói s a birodalom magasfokú míveltségének és nagyságának jelzőiként szerepelnek mindenfelé. Megyénk területén is minduntalan megállítják a vándort a monumentális épületmaradványok, ahol csak legiunoriusok tartózkodtak: biztos újmutatást nyerünk azok nyomdokai iránt a szolíd kivitelű architecturai és szobrászati maradványokban.

Minthogy azonban a műízlés érvényesülése szoros függésben áll az arra alkalmas anyag kellő előjövetelétől: nem látszik épen érdektelennek előttem annak kipuhatalása, hogyan nyerték a daciai hódítók azt a szép szemcsés meszet, mely meggyeszerte, sőt határainkon tul le a Karánsebes mellett rombadólt Tibiscumig s fel Apulumig annyi faragványon képviselteti magát. A kérdés nyilvános tárgyalására pedig már azért is indítatva érezem magamat, mert erre is, mint sok egyébre, egyes átfutó látogatók közlései folytán téves meghatározások örökösödtek meg az irodalomban. A jó öreg Ackner úr is, kinek egyébként mi erdélyrésziek sok hálával tartozunk, bizonyára félreértesből

a Zajkányról Bukovára vezető Marmora hágót jelöli ki a bányászat színhelyéül, nyilván a névből indúlva ki, mely egészen alkalmas a helyi viszonyokkal kevésbé ismerős kutató megtévesztésére. A Marmora homokköveinek pusztá megtekintése azonban kellő czáfolatúl szolgálhat mindenek ellen, a kik mint Vass József (Erdély a rómaiak alatt) és Goos Károly e téves állítást kritika nélkül elfogadva tovább terjesztették. A pompás márványanyag innen még két órai távolban a Bisztra-völgyén fölfelé haladva tárul előink, hova König Pál kollegámmal a múlt nyáron Várhelyen foganatosított ásatások pihenő napján rándultunk el, autopsia utján felderítendők a Mithras templomunk szobrászati tárgyainak szintén anyagául szolgált közvetlen lelő helyét.

Épen Bukova helység szélső házainál fordulunk be a Vurvu Pietri kristályos tömegéből elérőben a Bisztra-völgyébe, mely innen kezdve folyvást tágulólag végre Voiszlován alul a nagy magyar medencébe olvad, de felfelé egyszerre keskeny szorossá zárul, úgy hogy az erdei út is változatossága majd jobb, majd bal partján nyomulhat abba be.

Chloritos csillámpalából épültek fel a mind magasabbra toluló hegyek s a közvet kelet-nyugati csapással, de szelid, délnyugoti düléssel bir. Fejünk fölött terebélyes bükk erdő lombkoronája borul enyhe árnyat tartva az izzón sütő juliust nap heve ellen. Az utazás nem nyújt nagy változatosságot s épen azért türelmetlenül várjuk minden kanayulatnál a mészsziklák megjelenését. Végre nehány tuskó villan meg a hegy oldalon s nyomban rábukkanunk az első mészkemencére is. De ezek csak hirbökök, mert a tulajdonképeni bányahely innen még jó tovább fekszik s oda előbb egy kis hágón érkezünk meg, melyet a bukovai nép is épen így vagyis Pripornak nevez. A Marmora nevezettel tehát tisztában vagyunk s bizonyos, hogy úgy el van rejtve a keskeny mésztelep, hogy még napjainkban se igen tud a legközelebbi vidéken kívül más valaki felöl s a rómaiak vizsga tekintete mégis kikutatta s felismerte annak gyakorlati alkalmazhatóságát.

A hátszegi medencze szegélyhegységében mészközet u. is elég bőven ismeretes, de a mésznek ez a kristályosan

szemcsés feleslege egyedül ide van internálva s azt mint szobrászatilag értékesíthető márványt a rómaiak nagy virágzásnak örvendett belföldi ipar anyagául tudták alkalmazni. A helyi körülmények behatóbb áttekintése után könnyen visszaképzelhetjük a mésztelep eredeti configuracióját s világosan kivehetjük, hogy az eredetileg a Bisztrapatak vizeig terjedőleg körülbelül azt a magasságot érte el a jobb parton is, mint az odavezető út végső szakaszául szolgáló kis hágó. A balparton az eredeti magasság épen kitetszik, mert ott falszerűleg fejtették azt le s a kivájt területet szélességében, hosszúságában egyaránt felmérhetjük. A metamorph kristályos mész alig 30 meternyi szélességű telepe chloritos csillámpalára települt s az egészen tiszta mészcarbonat csupán középső magként mutatkozik, hol színe hófehér s törési lapján a kis rhomboédereket, valamint azok ikreit szabad szemmel is megkülönböztethetjük. A szélek felé azonban csillámpikkelyek tisztáltalanítják, sőt fölfelé likacsos tuffába megy át a közet s a szintájak szerint tömörsége és színe is sokképen váltakozik.

A lefejtés a Bisztra minden partján nyomokat hagyott maga után, de a bányászás túlnyomólag mégis a balparton ment végbe, hol a rakodó tér is félismérhető. A nép által falnak nevezett bányahely maig érintetlen míg a fennmaradt törmeléket a mészégetők felhasználták. Ez az oka, hogy mai napság sculpturákat nem találni többé, holott a század elején ilyenekre nem egyszer akadtak.

A kibányászott anyag egy része építési célokra alkalmaztatott s ilyenféle küszöb, párkány, sőt koczka is bőviben látható Várhely romjai közt. Leginkább feliratos kövek (síremlékek, fogadalmi oltárok stb.) szobrászati művekre fektették a bánya urai a súlyt s le Tibiscumig, (Karansebes mellett) fel Apulumig megtaláljuk e készitményeket, nem egyszer töprengve a felett: miként szállíthattak akkora tömegeket több uapi járó földre el.

Hunyadmegye melegforrásai.

Dr. Hankó Vilmostól.

(Felolvastatott az 1884. március 5-én tartott választm. ülésen.)

A Hunyadvármegyében található ásványforrások száma 29. E források vizét vegyi összetételükbez képest négy csoportra oszthatjuk. A boholti, solymosi, kéméndi, venczeli, bozesi, nyirmezői, bánpatkai, pankotai, harói, burjánfalvi, boitzai és hobiczai hideg égvényes, földes, vasas savanyúvizek. A dévai, tordai, romoszi és zsil-krivadiai hideg sós források. A feredő gyógyi, bábolnai, kis-rápolti és kis-kaláni égvényes földes meleg vizek. Az alváczai és állítólag a nándori meleg kénes vizek. E csoportok egyes tagjai meglehetősen hasonló összetételűek az előfordulási helyek geológiai sajátosságához képest csekély módosulással. E két utóbbi csoport egyes tagjairól óhajtok a t. választmánynak egyet-mást elmondani.

A. Égvényes, földes, meleg vizek. —

I. Bábolna.

Bábolna község a Maros jobb partján, Szászvárostól egy, Dévától két órányi távolra fekszik. A helység nagyobb fele abba a keskeny völgynyílásba mélyed be, mely az itt uralkodó chloritos csillámpalát megszakítva, egy kisded pataknak medréül szolgál. E völgytorok bejáratánál azonban jobbfelöl vörös conglomeratum helyezkedett a csillámpalára, az athmospheraliák behatása alatt rovatkás alakzatokká alakulva. A kárpáti homokkő egyetlen képződésén kívül fölfelé völgyhosszant csillámpala képezi a két átellenes falat közbe-közbe talkkal, chlorittal vegyülve.

A patak alluviális képződvényét, mindenben túl mésztuffa alkotja, melyen a patak itt-ott zuhatagokban omlik alá, e mellett a malmok gyakori ismétlődése mindenből arra következtethetni, hogy a környéken gyarmattal birt rómaiak azon gyűjtötték össze a hegyoldal kitűnő forrásvizeit. Onnan kezdve keskeny völgyi út kanyarog majd a patak vízébe, majd meg a travertinoba mélyedve, míg $\frac{3}{4}$ órányira a háttérben messze kítetsző juramész váltja fel a vezető útat kisérő csillámpalát.

E ponton gyönyörű nagy kiterjedésű erdőkkel szegélyezett sima tisztássá öblösödik ki az előbb keskeny völgy, s annak közepén 5 meleg forrás buzog fel. E források közül kettőt maig is jó karban levő régi falazatok tágitnak határas medencékké. E falazatok, valamint más nyomok is arra mutatnak, hogy a rómaiak a bábolnai meleg forrásokat is felhasználták épp úgy, mint a párhuzamos gyógyi, s a Strigy völgyében található kaláni ásványvizeket.

A frissen merített víz kristálytiszta, szagtalan. A víz hőmérséklete 30.1° C. Fajsúlya 14° C.-nál három jól megegyező kísérlet középeredménye szerint 1·00077.

E források tulajdonosa Velicska Lajos birtokos. Kettő ezek közül ember emlékezet óta használtatik fürdésre, az ura fürdő a tulajdonos és vendégei, a népfürdő a községbeliiek által.

A mint az elemzésből kivehető, a forrás víze a savanyúvizek közé tartozik, melyben több alkotó részek a szabad szénsavon kívül a szénsavas mész és magnesia. Magas temperaturája és szabad szénsavának a nagy hőmérséklethez képest feltűnően nagy mennyisége a vizet figyelemre méltóvá teszik.

II. Fürdő - Gyógy.

Algógy közelében egy, erdők által körített, lassan emelkedő, félgömb alakzatú, 200 lépéshosszal és szélességgel biró mésztuffából álló dombon, északnyugati szélén, 4 meleg forrás fakadt. A fürdő és a fürdőépületek rég letűnt szébb időknek néma hirdetői. Apafi fejdelemnek, Bethlen Gábornak mindig kedves pihenő helye volt Fürdő-

Gyógy. Hogy e gyógyforrás már a római korban használtatott, mutatja egy a kis-kalánihoz hasonló módon készült, átmérőjében mintegy 24 láb ősrégi vizmedencze, mely azonban most meleg vizet nem tartalmaz, mert a mai gyógyforrásnál mintegy 20 lábbal fekszik magasabban. Ide helyezhető Hydátea (Ptolomaensnál.) A mai bővizű forrás, úgy látszik, mind mélyebben ássa magát a hegybe s kifolyása időszakonkint alább száll, míg az ásványvízből kiváló mésztuffa a fürdők közelében mindenkor felhalmozódik s elterjed.

A fürdő ez idő szerinti berendezése silány, primitív. Az épületek, a fürdők oly csekély gondozában részesülnek, hogy valóban csodálkozni lehet az 1883. évben a fürdőt használó vendégeknek nagy számán. A múlt esztendőben a fürdőt — hivatalos adatok szert — látogatta ugyanis 880 belföldi és 72 külföldi, összesen 952 egyén. Tekintetbe véve azt, hogy az ásvány-forrásokban annyira duslakodó Erdély meleg forrásokban oly szegény, kérdjük: milyen látogatottságot bistosíthatna Fried Eskeles úr a gyógyi fürdő tulajdonosa, a történelmi multtal biró, kiváló összetételű víznek, ha a forrásokat idegen elemektől szakértő befoglalás által biztosítaná, ha a vizet elemzettetné, ha a vendégek testi és lelki szükségleteinek kellő és jutányos fedezéséről gondoskodnék, és így tovább.

Fürdő-Gyógy 4 tükör-fürdővel bir. A vizek hőmérőkélete $31\cdot2^{\circ}$ C. és $31\cdot9^{\circ}$ C. közt iugadozik.

III. Kis-Kalán.

Kis-Kalán a Strigy völgyében, Vajda-Hunyadtól két mérföldnyire fekszik. Mint fürdőhely már a rómaiak korában használtatott. Meleg gyógyvíze a Strigy folyó bal partján pakad, egy óranegyedni távolságban délre a helységtől a síkon, egy teljesen elszigetelt mintegy 18—20 lábnyira emelkedő szikladombból, melynek felszíne közepén a mésztuffában 20 láb hosszú, 12 láb széles és 8 láb mély bassin van kanál-alakulag bevésve. A bassinból a sziklába véssett négy láb széles csatorna szolgál ki az ott elterülő posványra. Pár méternyire ettől 3 födélt alá vett és körül kerített

fürdő szolgál a vidék lakóinak használatára. Az ősi fürdő jelenleg kender-áztatóul szolgál.

A kaláni fürdő berendezése, kezelése is igen sok ki-vánni valót hagy hátra. A fürdőt 1883. évben 144 egyén látogatta.

A kaláni források hőmérséke 25—30° C. közt ingadozik. A fürdő tulajdonosa Bauholzer József bányaigazgató.

IV. Kis-Rápolt.

A kis-rápolti templom előtti téren tör elő a gazdag rápolti meleg forrás. A víz összetétele hasonló a közelfekvő bábolnai és gyógyi vizekéhez. Hőmérséklete 30·2 C. A községbeli birtokosok saját használatukra fürdőt állítottak e helyen.

B. Meleg kénes vizek.

I. Al-Vácza.

Al-Vácza falu a Kőrös balpartján, Kőrösbányától másfél mértföldnyi távolságra fekszik. Ez a fürdő is azok közé tartozik, melyeknek multjáról beszélünk szivesebben, mert a forgalmi vonalak s közgazdasági viszonyok átalakulásával, vajmi keveset igér számára a jövő. A természet pazar bökezűséggel áldotta meg e fürdőt is ingyen ajándékaival, ad-ván neki meleg kénes forrásokat, odahelyezvén a festői Ércz-hegység és a változatos Bihar-csoportosulat panorámája elé, míg hátterül a Marosra lejtő Drocsa hegység legkeletibb ága emeli fel gyönyörű erdő-koszorúját.

Az az egy párral uradalmi épület s a fürdőházak építészete a mai roskatagságukban is majdnem hallhatólag hirdetik — mondja muzeumunk lelkes igazgatója, egy költői lendülettel írott tárczájában — hogy máskép volt régen, s hogy abban a korban, mikor a mostani vénhadt hárssor még mint karcsú díszörsége a Fehér-Kőrös hidján túl futó országutig sorakozott: napontauri fogatok gördültek ide be, előkelő népséggel gyarapítva az árnyas park utain fel s alá hullámzó fürdő-társaságot.

A fürdő felett elvonuló egy-egy nagyobb zivatar mindig megköveteli a maga áldozatát. Kidönti a páratlan szépségű hárssorok egy-egy faját, egy-egy kemény barázdát von

a falakon, egy-egy darab kerítést, fedélzetet ránt le: kinek volna gondja reá ma, hogy mást ültessen a kidöntött fák helyébe, kijavítsa az idők rombolásait.

Al-Vácza két meleg forrása tükr-fürdőkké van átalakítva. Elhagyatottsága daczára Hunyadmegye legillőbb beruházással biró fürdőjének tartom. Ha Udvarhelymegye Szejke-fürdőjével, a kis „Székely-Gasteinnal“ olyan nagyra vannak a jó székelyek, mi is büszkék lehetnénk Al-Váczára, ha érdemes belga tőkepénzes tulajdonosa megtenné érte azt a mit Szejkeért megtesz b. Orbán Balázs. S tegyük még hozzá, ha kerülne Zaráudban a fürdőnek még egy olyan lelkes orvos magasztalója, a fürdő hatásainak még egy olyan hirdetője, a milyen dr. Reichenberger volt.

A melegebb forrás hőmérséklete $31\cdot2^{\circ}$ C. Váczát látogatta az 1883. évben 140 egyén.

Jelentéktelenebb meleg kénes forrás előfordulási helye állítólag Nándor, a Cserna folyó egyik mellékpatakja mellett.

A német anthropologok XIII. nagygyűlése.

Ismerteti *Torma Zsófia*.

Felolvastatott az 1883. évi szeptember hó 5-én tartott válaszm. ülésen.

(Kivonat.)

A német anthropologok XIII. nagygyűlése M. Frankfurtban 1882. aug. 14—17-ig bezárolag tartatott, melyen ismertető urhölgy hunyadmegyei leletekből összeállított gyűjteményét nem csak kiállította, hanem a megnyitás napján arról értekezést is tartott. A gyűlések napjait ásatással összekötött kirándulási napok váltották fel. Az első igen eredményes ásatás a Rajna partján fekvő Badenheim község határán eszközöltetett, hol frank közsírok tártattak fel. A második ásatás Homburgtól nem messze a Taunus hegyen foganatosítatott egy római castellum helyén. A nagygyűlés tagjai kirándultak Mainzba a „German central Muzeum” megtekintésére is, hol nem csak Németország egész területéről összegyűjtött nevezetes leletek, hanem az Európa más muzeumaiban lévők is megvannak a legtökéletesebb gipszutánzásban. Lindenschmidt, e muzeum igazgatója az ismertető gyűjteményének tárgyait is gipsz másolatban helyezte el e muzeum egy külön osztályában.

A frankfurti gyűlésen kiállított nevezetesebb gyűjtemények közül megemlíthető a Rau-féle, mely miniatúr modellekben földmivelési eszközöket tartalmaz a legrégebbi kortól kezdve előtüntetve a fokozatos haladást. 40.000 márka értékkel képviseltek a Lemme-féle osztálynak ó görög arany ékszerei; Schliemann a Trójában ásott régiségekből egy csekély részt szintén kiállított. Általános figyel-

met keltett Eckhard limai gyűjteményének egyik csekély része; a perui Inkák korából származott szövetek élénk színét és a csipkék finomságát nem lehet eléggyé csodálni.

Torma Zsófia továbbá részt vett a frankfurti történelmi és régészeti társulat aug. 21-i ki gyűlésén, melyen Brentano és Reinhard Schliemann ellen polemizálva tagadták, hogy ez Trója romjaira talált volna. Hissarlik maradványaiból. — Értekezőnő régészeti tanulmányokat tett Wiesbadenben, hol értékes Mithra leletek vannak, Berlinben megtekinté különösen a Schliemann által Kis-Ázsiában kiásott emlékeket, melyek ismételten meggyőzték arról, hogy Hissarlik történelem előtti lakói thrák eredetük voltak s rokonai a mi thrák dákjainknak. Tanúlmányozta még a muzeumokat Bécsben, Budapesten és Kolozsváron. — Nem hallgatható el, hogy midőn T. Zs. Frankfurtban értekezését bevégezte, dr. Klopfleisch Jenából üdvözölte őt azon kimondott véleményéért, mely szerint óskorszakbeli telepeseink műveire nézve a thrák kulturát állapítá meg, megjegyezvén egyszersmind, hogy kéziratban ezt már ő is megtette s igen örül, hogy ebben a nyilvánosság terén megelőztetett. Most már biztosan constatálható, hogy hazánk thrák-dák lakói a rómaiakkal egy időbeli lakói voltak hazánk földjének. Midőn Lindenschmidt T. Zs. fontos adatait meghaliotta, nem röstellette bevallani, hogy igen sokat, a mit eddig állítottak, meg fog kelleni változtatniok. Sayci pedig az angol assyriolog a legnagyobb figyelemremélőknak nyilvánítja a frankfurti értekezésében, elmondott következtetéseket, melyeket nagyon nevezetes felfedezéseimről vontam le, s ujabban is hajlandó a felfedeztem tárgyak némely jegyeit írásjegyeknek tekinteni, melyek valamely syllabariumhoz vagy alphabethez tartoznak. Ha, mint írja, bebizonýl, hogy e jegyek írásbeliek, akkor ezen felfedezés felettes fontos a régészeti tudományra nézve, mert akkor ismerve volna az út, melyen az indiai írásjegyek („Hackenkrenz“) eljutottak nyugati és éjszaki Európába. Schliemann feltedezéseit és állításait összehasonlítva az én leleteimmel, Sayci szerint nincs leküzdhetetlen nehézség abban, hogy felfedezéseimet a Trójaiakkal egybe lehessen kapcsolni. Hunfalvy p. o. úgy nyilatkozott, hogy

nagyjelentőségű leleteimmel már is meggazdagítottam a történelmet előző tudásukat, a melyek azért oly nyomósak mert szerinte csakugyan bizonyossá válik, a mit Herodotusból az erdélyországi őslakókról sejthettek, hogy ugyanis a thrák népséghez tartoztak, mint a kis-ázsiaiak, legalább a Halyson innen lakók; a dákok és geták thrák eredete tehát kétségtelen. Örömmel említhetem meg még azt, hogy a külföld muzeumait tanúlmányozva az östörténelem felderítésére sehol ilyen fontos és új adatokat nem találtam, a milyeneket gyűjteményeimben Hunyadmegye területéről egybehordtam. Mind geológiai mind archäológiai észleleteim alapján azon meggyőződésben vagyok, hogy hazánkat az árja népek vándorlása előtt senumiféle más nép nem lakkhatta, s mivel ezek őstelepein a kőkor-szaknak dr. Gosz által megállapított 3-ik szakára találtam csak, a melyben már az ércz műveltetett, azt kell következtetnem, hogy itt Dáciában az említett thrák fajú nép volt az első lakos, mely ide egy teljesen kifejllett kultúrát hozott magával.

Praehistoricus adatok Déváról.

Téglás Gábortól.

Felolvastatott az 1883. évi deczember hó 5-én tartott választm. ülésen.

(Kivonat.)

A Dévát ővező hegylejtők úgy látszik ősidőktől telepitve vannak. Az u. n. Rézbánya völgyben a patak két partján mindenki a hetvenes évek elején jellemző cserepeket gyűjtötték tanítványaim. A Magyar-utcza fejénél egy álmálató ember kincskeresése vetett fel ilyeneket s a kertekben is több helyen észleltem róthellel, graphittal mázolt, rosszul iszapolt, hiányosan égetett durva csérépdarabokat. Még többet találnak a temetők sírásói, kik olykor-olykor tudomást véve gyűjtésemről engem is megörvendeztetnek effélekkel.

Míg azonban mind ezen helyeken a gyűjtés és megfigyelés csak esetleges körülmények által válik lehetségesse: a vár oldalán könnyű szírellel megtalálhatjuk a cserepeket

mellett azon többi tárgyakat is, melyek konyha hulladékok néven foglaltatnak együvé. A cserépek finomabb és durvább változataiból egész gyűjteményt szedhetünk össze egy-egy kiránduláson a déli meredek sziklák alól, sőt a kalváriára vezető ösvény mellett 1881-ben egy szépen díszített kanuafélére is akadtam már érdeklődő tanítványaim segélyével. A díszítés újj, köröm és árféle nyomokból telik ki. Utóbbiak geometrikus formákat képeznek. Az említett kannán a betüzdelt ékítést találjuk meg, még pedig a talpat csillagidomban körítik a betüzdelt vonalso-rok. A német régészkek által slav motivumnak minősített hullámvonaldísz is képviselve van.

Az agyagot szén, röthel, graphit keverékkel festették.

Szilánkféle alig mutatkozik. Nagyobb kőtárgyat épen nem szolgáltatott a várhegy és az Ackner Mihály által 1857-ben itt talált bronzkarparecznek se akadt másodikja.

A házi állatecsontokon kívül az unio pictorum héjakat kell még felemlítenünk.

Nézetem szerint ez előtolt s határozottan individuálisalt kuphegy a praehistoricus korban sáncz vagy töltés erődöt képezett. Ennek nyomait az utólagos erődítések megsemmisíték s csak a tartós ittlakás emlékét mutathat-juk most ki.

A felolvásó az érdekesebb tárgyakat rajzban is bemutatta.

Adatok Hunyad megye praehistoricus térképéhez.

Tégla Gábortól.

(Felolvastatott az 1884. évi június 15-én tartott közgyűlésen).

(Kivonat). .

Szerző addig is, míg a megye régészeti térképének elkészítését rendszeresen munkába lehetne venni: egy vázlatban mutatja be ez idáig ismertté vált őskori telepek térrajzát. Ebből kitetszöleg a Maros tág völgyét követék az első települékek abban Tordos, N.-Rápolt, Arany, Déva Lezsnyek megannyi főállomásukat képezé. Innen a mellék-

völgyekre terjedt át a település s itt a Strigy mentén Szacsal, St.-Szt.-György, Szt.-György-Válya, Petrény (hol egy ezüst-karpereczes női vázat ástak ki a 60-as években) tünnek ki leleteik bősége és változatossága által.

A Csena mentén V.-Hunyad, Alpestesnél mutatkoznak ősnymomok, s ugyanott torkollik ki a Zsoczán, Nándorválya és Nándor neolithkorú telepeket érintő Peták völgye. Hát-szegvidékéről Fehérviz, Ponor-Ohába, Boli barlang nagyobb tömegben, Rea, Brettye szorványosan szolgáltatnak új kőkori tárgyakat. Petrozsénynél 1867-ben Heracleos-érmek nagy tömege mellett bronz-lándzsákat és vésőket találtak. Szászvárossal szemben a gyógyi völgy több pontján, így épen Felgyógy, Boj, Erdőfalva, Rakonya táján volt megszállva. Szászváros is egyike az ösi állomásoknak s az ide kiszolgáló patak mentén a muncseli Gredistyénél praehistoricus korból eredő készítmények merültek fel. Felfelé Kudzsir s a jobb parton Bulbuk esnek e csoportba, míg Romost és a csigmói Magurát a bécsi csász. muzeum arauyleletei teszik nevezetessé. Dévától éjszakra Boholt, Magura, Hondol, odább a Bojczánál kimagasló szirttetők, a bennök kialakult barlangokkal (ezek közt különösen a Balogu vagy Szabó József barlang) őskori telepek, míg a Fehér-Körös völgyben idáig csak Pogyele bronzlelete és Grohot új kőkori tárgyai ismertesek.

Zám mögött Felső-Boj hegyhátja Godinesd felső barlangja nyújtott menedéket az ősembernek. Dobrától bronztárgyakat ismerünk; Alsó-Lapugynál egy fájdalom nyomtalanul eltünt barbarkori aranylánc jöhét szóba.

A Dacziában létezett római collegiumok.

König Pártól.

(Felolvastatott az 1884. évi márc. 5-iki választm. ülésen).

(Kivonat).

- A collegiumok a római vidéki életnek legfontosabb tényezői voltak. Dacziában körülbelül 12 ilyen collegium állott fön. Ezeknek némelyikét egyesületnek, másikát czéhnek nevezhetnök. E collegiumok nagyrésze nemzetiségi

és vallás intézmény, de vannak valóságos czéhek, vagy ha tetszik iparegyesületek is. Apulumban (Gyulafehérvár) volt azon takácsok czéhe, kik a tizenharmadik legiót látták el a szükséges vászon és posztóruhával, sátrakkal, ponyvákkal, pokróczokkal stb. Ugyanitt volt a marosi hajósok, vagyis inkább révészek egyesülete. A collegiumok sorozatát az ulpia trajanai hordárok egylete fejezi be. E collegiumok szervezete mind egyenlő volt. A tiszteletbeli elnökséget mindenig valamely előkelő hivatalnokra vagy tekintélyes polgárra ruházták, kiuk patronus collegii volt a címe. Néha lady patronesse-t is találunk, ki a mater collegii tisztes nevét viselte. Vöröspatakon és Tordán voltak temetkezési egyletek is.

E collegiumok egyik fontos feladata a társas mulatságok, összejövetelek gondos ápolása volt. Víg lakomára gyűlték össze a genius Collegii, a collegium védistenének ünnepén, a patronus vagy mater collegii névnapján néha havonkint kétszer is víg poharazással, kedélyes lakmározás-sal töltve el a munkában töltött napnak esti óráit.

A collegiumok tehát hasznosak voltak, mert nemcsak a munkát védelmeztek, hanem a társas életet is kellemessé tették.

Az erdélyrészti ásványvizek kezeléséről.

Dr. Hankó Vilmostól.

(Felolvastatott az 1884. november hó 5-én tartott választm. ülésen.)

(Kivonat).

A természet tele marokkal szórta hazánk földjére gazdagságát, kincseit. Aranykalászt terem rónája; bort szürnek hegyein, minőt csak fejedelmek élveznek ünnepélyeiken. Fával, köszénnel, vassal az ipar és nemzeti vagyonosodás e főtényezőivel annyira elvan látva, hogy más országnak is juttathatna azokból; aranya, ezüstje több van, mint Európa bár mely más államának. Lépten-nyomon oly összetételű források fakadnak, hogy kedvező körülmények között a magyar birodalom anyagi jólétének egyik lényeges

tényezőjévé válnának az által, hogy messzi földről ide vonnák a testi bajokból gyógyulást keresőket.

Magyarország ásványvizeinek száma körülbelül 2200-ra megy. Ezen összegből, a sósforrásokat is bele értve, mintegy 1100 esik a kis Erdély területére. De bármily nagy legyen is ásványvizeink száma, holttökét fognak mindaddig képviselni, míg összetételük elemzés által felderítve nincs, pedig vizeink legnagyobb része egyáltalában nincsen megvizsgálva. Valóban nagyon kivánatos volna valamiképen módját ejteni annak, mint volnának legalább a kovásznai, vácza, gyógyi, torjai, bárnai, előpataki, ölvési, sármási s mindenekfölött a zajzoni ásványvizek tulajdonosai vizeik elemzésére szoríthatók. A kis-czági, tűri eddig figyelemre is alig méltatott keserű források megbizható elemzés kísérétébe bemutatva az országos iparkiállításon, nagy glauwersó tartalmuknál fogva közfeltünés tárgyai volnának. Ezek kiváló összetételükönél fogva hivatva vannak a marienbadi és karlsbadi vizeket kiszoritani hazánkból.

Egy az összes hazai fürdők jelen állapotát, vizeink összetételét, gyógyhatását feltáró munka sokat lendítene fürdőügyünkön. Természetes, hogy ily munka létrejöttének esetében is fönnymaradna a fürdő tulajdonosok részére azon kötelezettség, fürdőiket ismertető s azok szépségeit képeken is szemléltető füzetek megratásáról s elterjesztéséről gondoskodni. Hogy fürdőink ügyét széltében elterjedt gonnosz hirök sem viszi előbbre, az megint nagyon természes. Fürdőink ellen ugyanis a következő panaszok hallhatók minden tüntelen: az erdélyi fürdőkön a kényelmi igényekre, az élelemre figyelem egyáltalában nem fordítattak; drágábbak mint sok világfürdő; fürdőink mulatóhelyek, ahol a szegény betegek épülésére ugyancsak foly a bor, a kártya, a roulette stb. A tények sajnosan igazolták a legtöbb fürdőn a panaszokat.

Hátrányára van erdélyrészeti fürdőinknek az orvosrendőri és gyógykezelési utasításoknak hiánya, vagy azoknak a mennyibe megvolnáuk, keresztül nem vitele. Továbbá a nehézkes közlekedés, a lanyhafelügyelet az ásványvizek szétküldésénél s mindenekfelett a hiányos vízkezelés, a célszerűtlen töltés, dugaszolás, a gyönge és nem tetszetős külsejű

palaczok alkalmazása. Ez utóbbi bajok képezik különösen azokat a sebeket, melyektől hazai ásványvizügyünk úgyszólvan verzik.

Köztudomás szerint hazánk ásványvizekben nem csak rendkívül gazdag, de gyógyvizei oly változatos összetelűek, hogy mi a külföldnek egyetlenegy ásványvízére sem vagyunk utalva. Vizeink e változatos összetételét kellő kezelés és piaczképessé tétele esetében kiválóan fel lehetne használni egyfelöl arra, hogy a félmillió forint értékben importált külföldi ásványvizek kiszorítassanak az azokat sok tekintetben felülmúló magyarországi vizek által, más felöl meg arra, hogy ezek értékükhez képest nagyobb súlyjal lépjenek fel eddig a külföldi piaczokon. A víz kezelése a forrásban a töltésnél és dugaszolásnál, a tetszetős és célszerű palaczok alkalmazása azok a tényezők, a melyek legtevékenyebben folytak be a külföld ásványvíz iparának felvirágzatására, azok a feltételek, melyek nálunk figyelembe nem vétetnek. Örvendetes kivételt e tekintetben csaknem kizárolag a mohai víz képez, melynek palaczolása, dugaszolása, kiállítása úgy szólva a mai kor színvonallán áll. Igy lehet csak megmagyarázni, hogy az alig négy éve forgalomba bocsátott mohai vízzel tulajdonosa ez évben már eddig több mint egy millió forint forgalmat csinált. Sok százra menő ásványvizeink között, eltekintve a borszéki víztől, melynek a mohainál háromszor nagyobb a forgalma, többnek lehetne olyan nevet, keresettséget biztosítani, mint a minővel a mohai bir; hasonló kezeléssel és utánjárással igen sokat lehetne épen oly jövedelemforrássá tenni, mint a minő a mohai víz.

A borszéki vizek az absolut szénsavtartalomra nézve páratlanok; a források víze szénsavval a szó szoros értelmében túltelített; a Kossuth-kút víze e mellett vastartalmára a földes, vasas savanyuvizek között a pyrmonti mellett foglal el igen előkelő helyet. Az előpataki vizek között különösen az új kút vizének vastartalma az elemzés tanúsága szerint az ismert vasas vizek között páratlanul áll. A homoródi égvényes vasas savanyúvíz a csíkszögödi vasas savayúvíz vas- illetőleg szénsavtar-talmukra kiválók. A szentgyörgyi és dombázi ég-

vényes sósvizek a gleichenbergi, emsi, seltersi vizekkel állnak rokonságban. A borhegyi egyszerű savanyúvíz közönséges hőmérséknél szénsavhydrat alakjában állandóan oldva maradt szénsav — majd lithium tartalmánál fogva rendkívüli értéket képvisel. Sztójka kitűnő jod- és bronz tartalommal biró égvényes sós forrás. A málnási Mária-kút víze tiszta égvényes sós víz nagy szénsav tartalommal. A solymosi a borszéki László-forrással analog összetételű égvényes vasas savanyú víz. A boholti nagy lithium tartalmánál fogva figyelemre méltó.

Hová-tovább szilárdabb alapot nyervén a tapasztalat, hogy a betegségeknek legkellemesebb, legtermészetesebb orvoslási módját az ásványvizek használata képezi, tudván azt is, hogy p. o. Wiesbaden 60 ezer, — Baden-Baden 37 ezer, — Karlsbad 25 ezer, — Marienbad 14 ezer vendégével a gazdagság hatalmasabb forrásait nyították meg Német-, illetőleg Csehországnak, mint a minőt hazánkra nézve a magyar föld aranya, Tokaj bora nyítottak: még remélhetjük, hogy ásványvizeink észszerű beruházás és kellő kezelés mellett kiváló fontossági factorok lesznek nemzetgazdasági és anyagi fejlődésükben. Fürdőügyünk a magyar kormány tevékenységének, gondosságának, figyelmének főtárgya. E kiváló figyelem eredménye a felállítandó ásványvizelemző állomás is. E fölött fontos és szükséges intézmény első eredménye vizeink nagyobb elterjedésében, fürdőink forgalmának emelkedésében fog nyilvánulni. Működése egyelőre bőven meg lesz jutalmazva, ha sikerül odahatnia, hogy az a 3–4 millió forint, mit külföldi ásványvizekért kiadunk, ide benn maradjon a hazában s a mi vizeink- és fürdőink javára legyen gyümölcsöző!

Újabb adatok Dacia helyrajzához a Strigy völgyéből.

Téglás Gáborról.

(Felolvastatott az 1884. évi május 7-én tartott választm. ülésen.)

(Kivonat.)

Az 1884. évi husvéti szünidőt megyénk régészeti topographiájára fordítva mindenekelőtt Bácsit jelölhetem meg egyik római állomásul. A helységen kívül közvetlenül a Hátszegre vivő országút bal felén (ott palotának hívják) a Strigy árok partjáig találni a jellegzetes római téglákat. A római út erre vezetvén el e nagyobb terjedelmű épület annak közelében foglalhatott helyet.

Batizon át Kis-Kalánig a római útat nyomozva, ebbeli tapasztalatimat jegyzékbe foglaltam s Kis-Kalánt kerestem fel, melynek római nevével Aquae ellátott fogadalmi oltárkő a helység templomában van elhelyezve. A feliratot Torma Károly* közölte, de társulatunk körében mégse lesz felesleges azt ismételni.

I · O · M ·

PRO · SAL · D · N ·

C · IVL · MARCIA

NVS · DEC. COL

PRAEF · PAG

A Q V E N S I S

G E N I O E O R

POSVIT

Ez alkalommal Igna György udvarán (déli rész) a következő arat találtam:

I . O . M

A · E L I C O

V · L · S · M

Tavaszi munka közben ásták ki s azóta társulatunknak ajándékozás Istvánffy Lajos bácsi birtokos.

* Erdéssyi Múzeum közleményei II. 81. s 12 római felvét stb.

A helység kiterjedését s az itt létezett kőfejtést a közel fekvő fürdővel együtt megtekintve. Strigy jobb partjára mentem át, hol Baczalárnak Strigy-Szt.-György felé eső határszélén (Vadas Lajos tagja) jelentékeny római település nyomaira akadtam. A telep a mai úttól jobbra (fel-felé meuve balra) több holdnyi kiterjedésű, de cserepeken, téglákon kívül egyebet talánuom rajta nem sikerült. Felirat, téglabélyeg még nem került innen napfényre.

Sztrigy-Szt.-Györgyig visszafelé a Sztrigy jobb partját képező löszfalban praehistoricus emlékek tünnék fel minden tala. Ugyanilyen tárgyak mutatkoznak Szacsal felé s ezekből Druhor a Gábor tanító úr szives közreműködésével társulatunk már is szép collectióval bir.

A sztrigy-szt.-györgyi templom szentélyében következő feliratos kő áll:

D · M ·
M · VIRERI o
DECCOL
VIX · AN · XXI
VIR · R · ·
P · P ·

A falú alsó végén Mircse Dénes kertjében egy nagyobb terjedelmű római-épület alapfalait találtam meg, tehát itt is volt település. A temetőben több faragványos római kőre találtam, sőt a templom maga is ily auyagból épült.

Mindez azonban nem helybeli eredetű, hanem odább keletre a Magura-hegy oldaláról származik s Szacsalon is hasonló eredetű faragványokkal találkoztam, sőt Mircseszk Avram házánál egy nagy feliratos kő várt, melyet azóta társulatunk meg is vásárolt. Mircseszk Pricza udvarán egy sarcopaghott s egy doroszlopot jegyeztem fel.

Innen $\frac{1}{2}$, óra alatt elérjük azon hegysarok lejtőjét, mely Szt.-György-Válya fölött indulva ki a Sztrigyig hatol. Ennek durva mészmárgáját nagyon kedvelték nemcsak a rómaiak, hanem elődeik a dákok is, mert minden dáknak minősíthető erősségnél ott találom.

A római korban a déli lejtőn szórzányosan lakták. Bányász lakok és majorfélék népesítették be e halom oldalt, mert a téglahalmok, épületmaradványok $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ órai távolságban következnek egymásután. Ilyenek terjednek át a Sztrigy-Szt.-György vályai halomra is honnan több sírkő jutott a falúba. Ezek egyikét Buda Miklós és Géza birtokos urak szívességéből ajándékba kapta társaságunk s felirata ez:

D · M ·
IV · MAXI
MVS VIX
AN XXV ♂
H VALENTIA/
C ♂ C

De nemcsak Szacsúl, Sztrigy-Szt.-György-Válya osztózkodtak a Magurán, hanem Kőboldogfalvánál éjszakon épen egy castrumra akadtam. A helységen felül a hegység oldalán domborul ki a castrum négyszöge s az idő rövidisége daczára megtaláltam annak vízvezetékét is, sőt fennebb a Facset erdő szélén látható alapfalaktól egy kecsesten idomított női szoborfejjel gazdagítottam muzeumunkat. Az általam ez alkalommal kinyomozott köbányászat tovább tanúlmányozást igényelvén: még Kitidre térek át, hol a Zsidovin nevű hegyfokon, a mostani ref. temető területén akadtam a római épületek maradványaira. A barbárok korai érmekről ismertté vált Plesa hegyhát épen e fölött emelkedik. Az idevaló római állomás feladata a Szászvárosi völgybe átszolgált úttal állhatott kapcsolatban. Időm rövidisége tovább nem engedett s összegelve észleletimet, Bácsi, Bacsalár, Sztrigy-Szt.-György, Szacsal, Szt.-György-Válya, Kőboldogfalva és Kitid bizonyultak újabban római állomásoknak.

Archaeologiai séta Dévától Veczelig.

Téglás Gábortól.

(Felolvastatott az 1884. évi juliust hó 2-án tartott választm. ülésen.)

(Kivonat.)

1884. egyik májusi vasárnapját Szinte Gábor és Majlánd Oszkár tanár urak társaságában a veczeli római régiségek megtekintésére használtam fel. Déváról Brettyelin (a Hunyadiak idejében Törzsökfalva) felé indultunk, miközben a Csengőárok felső részén a Szárhegy tövénél egy besericuczának nevezett épület romját mértük fel. Ez a múlt században arra üzött bányászat felügyelő épülete lehetett.

Brettyelin Popovits Petru diakon udvarán akadtunk egy feliratos köre. A jámbor diakon egyik öse sírkövét látja e Mercurnak szentelt arában, melynek felirata így hangzik :

DEO MERCVRI
C· MRCVS AYTO
NIVS · SABNI
AY VS · PRINCEPS
V · S · L · M.

Anyaga aranyi augit eredetű s nyilván Veczelről hozták fel. A tulajdonos csak 30 frtot kér érte.

Brettyelinről a hegyen át a K a o n i völgybe jutottunk a hol a patakot követve érkeztünk Veczelre, melynek alvégi házai körül számos római oszloptöredék faragott, sőt feliratos kő látható. Ezek nagy részét Torma Károly fáradhatatlan buvárunk egy korábbi alkalommal ugyan összegyűjtötte, de Szinte Gábor rajztanár urnak rajzolni valója azért akadt bőven s az építészeti és szobrászati darabokból egy gyűjteményt állított arra az időre össze, mikor az ilyenek közlése is sorba jöhét társulatunknál.

Különösen aranyi és dévai kőzetekből szerelteiték fel a veczeli határban elterült római M i c i a t. Ilyen köemléket Hubyán György kertjében Gripár Petrunál sokat ismertünk fel.

Szemlénket kiterjesztettük Vulcsesdre is, mely nyugatról alig pár pércheznyire következik Veczel után. Ott a kincstári erdővéd és szomszédi udvarán több oly feliratos kő hever, melyeket Torma Károly hozott nyilvánosságra s a templom körül elhelyezett sok faragványos kő közül az egyik egy legionarius demborképével érdemel említést.

Kelet felé Herepe csatlakozik Veczelhez. Ott Kádár György szolgáltatott volt bicskes feliratokat a kolozsvári muzeumnak; de most új feliratra nem akadtunk. De oszlopok, épületpárkányok, sarcophag részletek, téglák minden telken találhatók.

Visszatérve Veczelre Degán Ágost tanító urnál ügyünk buzgó képviselőjénél találtunk egy elmosodott feliratos órára, melyet be is szállítottunk.

A lerajzoltakon kívül békelyeges téglák képeztek ez út bicscesebb zsákmányát.

Ilyen békelyegek:

M

L S

LEXIIIGE
IV DEIOTARI

LEGXIII
ANNEI S AT
VRNINI

Társulatunkra nézve a közölt feliratok s egyéb sculturák egybegyűjtése sem levén közömbös, végül ezek összegyűjtését és behozatalát javaslom, ajánlom a hatósági közegek hivatali segédkezésének kieszközölését.

Mythosi elemek a rumán népköltészetben.

Felolvasta *Mailand Oszkár*.

Számos éven át foglalkoztam megyénk ethnologiai viszonyaival s tanúlmányoztam a rumán népköltészetben rejlő sajátos szellemi felfogást, meg levén győződve arról, hogy itt az eredeti népszellem oly sajátos és ösi vonásaira bukkantak, melyek felderítése az összehasoulító-népísmé s általán a tudománynak hasznára válhat. Nem csalódtam. Az újszerű új kori felfogás a rumán népköltészetben megnehezítik feladatomat; de lefejtve mintegy ez új burkolat igyekeztem mélyére hatni az e költészetben rejlő, istenség világ stb-re vonatkozó ösi felfogásnak, alakításnak mint tették azt az ős-ind és σ-germán néphagyományok tanúlmányozói. A rendelkezésemre álló anyag csekély és zilált, csak foszlánya egy elterjedt szellemi productivitásnak, mely a Balkántól fel a mármarosi bércezkig terjed, csak egy kis szála ez azon veres fonálnak, mely egy nép századon át fejlő lelki életén átvonulva, minden kis részében megtartotta azon jellemvonásokat, melyek lényegét képezik, vagy melyek idegen befolyásként lényege átalakítására befolytak.

E csekély, de jellemző anyagból is, most már képes vagyok megállapítani, hogy a rumán népköltészet nem oly meddő, nem oly újszerű, mint az a laikusnak látszik, hanem tele ösi mythicus vonásokkal, melyeket összeállítva képesek leszünk idővel a rumán — illetőleg egy a Balkán kebelén fejlődő s Erdélyben fejlődése egy új phasisába lépő nép — ős-mythologiáját összeállítani. S hiszem, hogy egy ily, ha nem is teljesen rumán mythologia hivatva van

a rumán-kérdésnek is új irányt adni, bevezetvén az e kérdéssel foglalkozókat egy nép lelkének azon szentélyébe, ahol a culturális fejlődés minden egyes phasisa, a végyülezs, átalakulás minden fontosabb mozzanata a hitben feloldva tükröződik vissza.

Következőkben egy pár ősi mythicus vonást mutatok be s fejezetek összehasonlító-irodalmi álláspontról. Ez ősi vonások a nap és holdnak a rumán ősi néphitben való szereplésére vetnek világot, s fontosak azért, mert kiinduláspontját, alapját képezik, minden e téren való tanulmányozásnak.

Eltekintve attól, hogy a nap és hold számos népnél valóságos vallási cultus alapjává tétetett, tény, hogy a nap és hold mythologiai elemei a Ganges partjaitól fel Irland szigetének mohos sziklait lakó népekig, mint veres fonal vonul át a népek lelkén. Miuden nép egyformán bámulta a nagy természet e legnagyobb jellenségeit, csakhogy egyik-másik népnél más-más fokban és alakban fejlődött ki azok csodálása, s egyes népek lelti sajátságai, helyi viszonyai stb. képessé tették azt ezeket egy kultus központjává tenni. A vedák telve vannak e két csillagra vonatkozó mythosi elemekkel. A görög és latin mythologiában is nem egyszer látszanak meg nyomai. Az ó-skandinav (Noroena) mythosi dalaiban az éj és nappal mythosában ott lappang; s az eskimok, szamojedek nem egy ősi mondája utal e mythos létezésére. Ősi kövületei ezek egy az egész emberiség lelkét átjáró képzetnek, mely az emberiség fejlődéstörténelmében oly láncszem, melyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk. De ez ősi érzület nem elégedett meg e csillagok bámulásával. Nem elégedett meg a szerinte felfoghatlan, égitestek imádatával, hanem igyekezett azokat úgy személyesíteni, igyekezett képzelmével oly alakba öltöztetni, a mint az lelkületének inkább megfelelt. Hogy öntudatosan imádhassa, közelebb kelle azokat magához hozni. Lehozta a napot, holdat a földre, adott nekiek emberi alakot, felruházta emberi tulajdonságokkal. A Vedákban Duhita a nap Djaus leánya s a görögöknel Kharis a hajnal Zeus leánya. Majd leánytestvéréknek majd fivér és nővérenek képzeli. És kima-

gyarázni igyekszén az égen való fel és letünésüket úgy tünteti fel a nap és holdat mint ifjút és lányt, kit amaz üldöz szerelmével. Az ind és görög cultusbán e megszemélyesítés annyira megy, hogy a nap és hold csak a megszemélyesített istenségek symbolumaiként tünnek fel. Ez a mythologai transformatio okozza, hogy a nap és hold képzete egészen kiesik a nép tudatából, s a tradíció versben tart fenn számunkra mondákat nap és holdról, a nélkül, hogy a nép tudatával birna e mondák mythicus hátterének. Az idő elmosta az ősi tudatot, s a nap és hold parasztleány, parasztifjuként jelenik meg a költészettelben. A mai nép képzete ifjút, leányt énekel meg a nap és holdban, 7 szép leányt a gönczöl-szekérben s e felfogás annyira odatapad mai életviszonyaihoz, hogy alig tudná ezeket az égre viszszakézelní.

A nap és hold mythosát általam gyűjtött négy népdalban és egy Moldován Gergely által közölt népdalban vélem feltalálhatni, a következőkben azoknak részint kivonatát részint egyes ide tartozó részleteinek fordítását adva, czélom lesz e sorokban azou mozzanatokat birálva tárgyalni, melyek kétségtelenné teszik, hogy itt a nap és hold mythosával van dolgunk. Egyik dalnak tartalma követhező : Celigrád*) kapujánál egy ifjú áll napfényben s kéri anyját házasítaná meg öt. Az anya megházasítaná, de az ifjú konokul ragaszkodik azon kívánságához, engedné meg neki anyja, saját leánytestvérét elvenni. Nővére így szól : „Elmennek utánad, de vétek, mert egy vörből valók vagyunk s összeházasodnunk nem lehet. Az anyja megengedi az ifjúnak, hogy testvérét elvegye, ha csinál viaszból egy hidat az ország és világ fölé s a hid közepére egy forrást hideg vízzel, hogy a ki e mellett elmegy hajtsa meg magát s kérje a két ifjú bűneinek bocsánatát.

Egy másik, mely ennek telyesebb variatioja következő : Celigrád kapujához támaszkodik egy nagyhajú ifjú, kezeivel a nap felé, arcával a hold felé fordulva s kéri anyját adná neki leányát saját nővérét feleségül, mert a merre csak járt a földön, nővéréhez szépségre és járásra hasonlót

*) Celigrádról másutt bőven.

nem talált. Az anya neki igéri leányát, ha magának vasbocskorokat csinál aczélszíjjakkal s azokkal megkerüli a világot. Ő ezeket megcsinálván ismét kéri nővérét. Az anya neki igéri, ha készít neki rézhidat az ország fölé, ezüst hidat a világ felé. Ezeket is elvégzi s kéri nővérét teleségül. Noha már így áll a dolog szól az anya: — fogd be a szekérbe lovaidat s induljatok esketésre. Elindulnak a templomba. Ott azonban a szent szűz képe véres könnyeket kezd sírni s elindul a Dunához. A menyasszony látva ezt, kéri a násznagyot, bocsátaná el kezét, hogy igazitsa meg fonyadt koszorúját; s mikor az kezét elereszti így kiált fel: Mint-hogy fivéremnek legyek felesége, inkább legyek a halak étke s a kövek rozsdája — és beleszökik a Dunába.

Ha e költeményeket kellő figyelemre nem méltatjuk s ha különösen a mindenkitőben sajátos vallásos befejezést tekintjük, könnyen reájuk foghatjuk, hogy ezek újabb idők productumai, mert valóban a modern színezetű mozzanatokból alig válik ki az ősi háttér. De mélyebb megfontolás után, meglep egy nehány oly sajátos mozzanata e költeményeknek, melyeket jelen viszonyainkba alig tudunk beleképzelni. Első ezen mozzanatok közül az, hogy az ifjú saját leánytestvérét akarja elvenni.

De culturviszonyaiukkal ez semmikép meg nem egyeztethető momentum, mert noha tudom, hogy a testvérek közti házasság egyes iráni népfajoknál engedélyezett, sőt kötelező volt, még sem lehet arra gondolnunk, hogy e költemények szerzője a társadalom törvényeihez oly kevésbé alkalmazta volna eszmemenetét, s oly viszonyokat tüntessen fel költeményében, melyek nemcsak, hogy realis valósággal nem birnak, de a valósággal határozott ellentében állanak. De a költő maga is érezni látszik a házasság valószínütlenségét, mert annak megtörténtet lehetetlennek tünteti fel. De még egy erkölcsi principium versbe foglalásáról sem lehet itt szó, mert a költő mindig bir érzékével a társadalom azon viszonyainak, melyek ellen erkölcsi példákkal kell fellépni. — Európa népei közt azonban soha sem volt honos a testvérházasság, tehát ez ellen nem volt szükség ellenszerre, s így az erkölcsi elv megtestesülés föltekését e

költeményről igen könnyű elhárítani. — Mindezeket meg-gondolva, nem minden alap nélkül mondhatják ki, hogy itt a költeményekben a nap és hold ősi elemeivel van dol-gunk, és pedig az ifjú itt a nap és a leány a hold. Moldován Gergely egy idevonatkozó tartalmú költeményét épen „nap és hold” címmel látja el. Tartalma röviden ez: A Nap elakarja venni nővérét a holdat Iliana Cossincziának, de az isten ellenzi az összekelést. Mindazonáltal készülnek menyegzőre. De épen midőn az esküvő folyna, egy kéz nyul a leány után s a magosba felemeli, s azután a tengerbe dobja. A nap napnyugatra tartva, utána megy s leszáll a habokba. Az úr ismét kezét mártja a tengerbe s Iliánát felhajítja az égbe a hol a hold lett belőle, s így végzi :

Te Iliana Cosincziana,
Ám járjatok egymást látva,
De örökre úgy elváltan
Nap és éjjel tele vágygyal,
Szivetekben égő lánggal!
Lépten-nyomon egymást üzve,
A kék eget megkerülve.

Itt is ugyanazon főmozzanatokkal találkozunk, csak hogy itt a nap meg is van nevezve a leánynak is neve van s fel van tüntetve képződése mint hold.

Már a testvérházasságok ily gyakori föltevése, s hogy azzal a népköltők annyit foglalkoztak, ha nem akarjuk a testvérek közti házasságot föltételezni, bizonyítja, hogy a rumán nép előszeretettel foglalkozott az égi testekkel s ősi traditiokat őriz e dalokban, de melyek transformálódtak a későbbi viszonyokhoz.

Ha még kételkednénk, hogy az előbbi két népdalban ifjú és lány alatt napot és holdat kell érteni, meggyőz egy általam 1884. nyarán Várhely községen Novák Zgircea ajkáról folyegyzett ballada, melynek első része következő szószerinti fordításban:

Tizennyolc lóval
Tizennyolc évig
Utazott a nap,
De kedvére való
Leányt nem kapott.

Míg el nem ment
 Nővérehez :
 Juanához a fényeshez:
 „Kedves nővérem
 Ha Isten akarja
 Légy feleségem.“ —
 „Szép nap — fivérem
 Hallottál még olyat
 Hogy fivér nővért elvegyek.“
 „De jó fivérem
 Ha csinálsz nekem
 Vas lajtorjákat az égig
 Ezüst hidat a föld felett
 Utánad megyek.“

Ez első része a foszladozó formáju költeménynek, melynek régiségére épen legjobb tanúság, hogy egyes részei egészen prozává lapultak el. — Többi része zavart összefüggés nélküli, melyből még csak azt a momentumot emel ki, hogy az ördög egy lóval megjelenik, s így szól lovához, igyál-igyál lovam, mert ezentúl nem iszol, mert a nap megházasodik s elégetik gyermekei a világot. — A vége kijelenti, hogy a házasságból semmi sem lett.

Itt is határozottan a nap házasságáról van szó, de mindenkor körülmenyek, melyek e házasságot lehetetlenné teszik, megegyeznek e három előbbivel, melyek hasonló intentíójuk, s kétségtelen, hogy itt Jnana a hold.

A rumán népköltészet e sajátos felfogása nem áll egyedül a cultur-történelemben s e sajátos personifikatio pedig megmagyarázható más népek felfogásából, melyek nap és holdat szintegy personifikálták.

Az Eddában a nap és hold mint testvérek fordulnak elő s a mythicus Mundilförinek gyermekei. A Lettek, Arabok szintén testvéreknek képzelik, de a rumán felfogással ellenkezőleg¹⁾ a napot nő, a holdat férfinak a Rigveda ugyanigyi. A Grönlandi Amrungát üzi Malinat a napot nővé-

¹⁾ Rumánban is váltakozik e felfogás. Rigvedával slavval, lettel megegyező mint „Az argesi zárda mondája“ cz. kis tanulmányomban kimutattam. (Megjelent a dévai áll. föreálisk. 188 $\frac{1}{2}$. tanév érte- sitőjében s külön lenyomatban Breier Adolfnál Déván.

ter. Egy olasz mese szerint Sole és Luna Talliá-nak gyermekei, Szlávban megvan ugyane felfogás. De ha még kétésg forogna fenn balladán mythicus volta felöl, úgy van még egy pár momentum, mely az utolsó kétséget is képes eloszlatni. t. i. a ló és szekér előfordulása. Egyik balladában 18 lóról van szó, másikban szekérről, Moldován balladájában 9 lóról és mindháromban úgy vannak ezek feltüntetve, hogy a nap használja. A nap mythosaiban a ló, szekér mindenütt nagy szerepet játszik. Éjszaki népek fell fogása szerint éj és nap utaznak mint más istenek; a napnak szekere van s az éj egy-egy lovát fog be. Aeschylusnál a nappal fehér lovakkal utazik. A vedabeli költők a napot és hajnalt magát néha lovaknak képzelik azaz futóknak, nyargalóknak, noha általánosak náruk ez a fell fogás, hogy a napot, hajnalt lovak huzzák. És e personifikaciót igen szépen magyarázza. Müller Miksa midőn azt mondja: Ez nem többet jelent, mint a mi szemmel látható t. i. hogy a fényes sugarak, melyeket hajnalban napkelte előtt láthatni, keleten mintegy felágaskodva az égen, s fel lövelve minden irányban a villám sebességével huzzák a napvilágot mint a lovak a harcros szekerét. Együtt is fordul szekér és ló elő, mikor a védakban a lovak a hajnal kocsijába fogottakként vannak feltüntetve. Mithrának a par excellens napistennek három lova van. De feltünő a román népköltészetben a lovak gyakori szereplése, a mi nemileg érthető, ha meggondoljuk, hogy a hegyesvidékek lakóira nézve a kis mokány ló valóságos áldás, de mégis nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt, hogy a népköltészetben a paraszt mindig három lóval utazik egy pejjel, egy feketével és mint a holló egy szürkével mint a galamb.

Egy költeményben így szólítja meg kedvesét: Jere velem szép kedvesem, mert befagyott a Duna s átmehetünk rajta három lóval, egy feketével mint a holló, egy vöressel mint a kakuk? s egy szürkével mint a galamb. — A feketét eladom, a vörössel mulatok a szürkével utazom.

Sajátos personifikaciót sejték itt, mert hogy a nép az égitesteket, az időt kisérőiként tünteti fel arra nem egy példát lehetne felhozni, s egy román költemény is azt mondja: Innen Szegedig 7 szeretőm mutatja nekem az utat

azaz hét szeretővel utazom. Ez ép oly sajátos, mint az előbbi. Miért utazik valaki 3 lóval s 7 szeretővel? És ha valószinű, hogy a 7 szerető alatt a gönczöl szekerét érti, úgy fönntartással azon nézetnek adhatunk kifejezést, hogy itt a paraszt a hollófekete éjjel, a vörös nappallal és szürkülettel utazik. — Elsőt elkölti, elalussza — másikon műtat a harmadikon utazik.

A Vedákban is a hajnal lova szürke, a tűz lovai vörösek. S a vadonban nem egyszer találunk már azon következetesen keresztül vitt mythol. transmutatiót, hogy lovak alatt egyszerűen, napot hajnalt értettek. Reimar von Zwetternél az év szekere 7 fekete és 7 fehér ló által huzatik, s itt is, midőn keresztültör a lovagló és szekerező istenségek képzete, bizonyítja e hely, hogy midőn a lovakban bizonyos időszak jelképezéssel látjuk, nem járunk pusztalégből kapott hypothesisek terén.

De előfordulnak balladáinkban a hidák még pedig viasz, réz és ezüst hidakról van szó — egyik balladában réz és ezüst hid a másikban csak ezüst hidról van szó. És ha jól megfigyeljük, hogy az egyik hidról azt mondja, hogy legyen építve az ország fölé, de a másik már az egész világ felé, önkénytelenül a szivárvány és tejutra kell gondolnunk. A két hid építkezésének különbsége, indokoltsága kiviláglik, ha ösmerjük a nép hitét a szivárványról. Ő sem hiszi, hogy a szivárvány az egész égboltot beéri, hanem nézete szerint egyik legközelebbi folyótól veszi eredetét s ráhajlik a másikra s szivja fel a vizet — tehát ez a hid az ország fölött. A másik hid volna a tejút, mely ezüst szinű. — És minden két hidat a nap megcsinálja, hogy nővérét elnyerje. Hisz látja a nép minden alkalomban, hogy a nap süt az esőcseppekben át mikor szivárvány mutatkozik s a hidkészítés képzete, s e munkának a napnak való tulajdonitása igen könnyen származhatott. Mi valószinűbb mint egy ily hid képzete, mely összeköti a keletet nyugattal a két végpontot, mely között e két csillag mozog. Egy ősi képzet szerint a nap tengerbe süllyed s reggel felfrissülve tér vissza.

E költemények, bár én nagyon ősiéknek tartom, ha nem is más conceptiojukban, de ősi háttérükkel illetőleg —

sem maradtak ériutetlenül az ősi hagyományokat keresztvízzel és tömjennel pusztító keresztény vallástól. S jellemzőnek tartom azt, hogy e keresztény befolyás a költemény végén látszik meg leginkább, mert itt lehettek a veszedelmesebb vonatkozások az ősi vallásra, melyeket helyettesíteni kellett, melyeket a nép ösztönszerűleg helyettesített keresztény képzetekkel, kiesvén tudatából az ő eredeti képzet, melyről számot adni nem tudott. Hogy két testvér szereti s üldözi egymást ebben semmi különöst nem láttak — de ki tudja mik voltak azon istenségek nevei, miket szűz-Máriával s a keresztények más isteneivel kellett helyettesíteni. A kereszténység itt is összetörte az ős hagyományok jegeczeit, hogy kristianizált alakban újra fagygyassza.

A nap és hold mythosra vonatkozik, gyűjteményemnek egy másik 1880-ban N.-Rápolton feljegyzett balladája. Eredetiben így hangzik :

Colo jos la Padurele
 Resarit'or dône stele,
 Dar' ele nus dôue stele
 Ca mierg doue suorele.
 Un'a mierge tot plangend,
 Un'a mierge tot ridieud,
 Hei' de mierge tot ridiend :
 „Hei ! sorutia drag'a mea,
 Eu de ce miergi tot ridiend ?
 Tu de ce mierg tot plangend ?
 „Cum sorutia io n'oi plange,
 Ca maic'a s'a laudat
 Ca pe noi se ne desparta,
 Un'a-in deal spre resarit,
 Ca acolo-i loc santit ;
 Un'a-in jos catra apus,
 Ca acolo-i loc ascuns.
 Antuncea se ne-intelnim :
 Cand s'a-intelnii deal cu deal.
 Dór' atunci si nici atunci,
 Cand or face juguri muguri.

Dór' atunci si nici atunci :
 Cand or face plopii nuci,
 Si salcuti'a mere dulci,
 Porodic'a porumbele,
 Pentru doue suorele.*)

Csillagoknak nevezi a költő a két nővérét. Ezek elvállása köznapi viszonyokból nem magyarázható, mert miért is küldené el két leányát az anya minden igaz oknélkül, s ha szolgálatba küldi kár volna ennyi lehetetlenséget találkozások elé gördíteni. Az elválasztás indokolva nincs, pedig a népköltő rendesen inkább többet mond indoklásul mind igen keveset. Nap és hold elválaszról van itt szó — keletre küldi a napot, nyugatra a holdat, s ha az előbbi balladákban a tragikum az, hogy soha sem vehetik el egymást a testvérek itt az, hogy sohasem találkozhatnak.

Az egyik nővér sír, a másik nevet. A nap mythosokban a hajnal örvendezőnek, az éjszomorkodónak van feltüntetve.

A Rigvédában nap és éj nővérekül szerepelnek. A nőikrek testüket különbözövé tették az egyik fényes, a másik sötét.

Mindezekből világos, hogy az ó-rumán mythologia egyik főphasisat a nap s hold cultus képezte, mely tény annál érdekesebb, hogy több alakban látjuk e két égitest megszemélyesítését, a mi a cultusnak több oldalról való befolyásolására mutat. Hogy fejlődésének mely phasisában keletkezett e cultus, hogy mely néptől vette, vagy mely néppel együtt képezte a rumán nép e cultust arról beszélni még korai, de ha az e téreni gyűjtéseket ezután több buzgalommal folytatják nem elkésett törekvés.

Más a napcultussal összefüggő, ez égitestet többféle alakban megszemélyesítő mythosi vonásokról, ennek a holdhoz, éghez, emberekhez való viszonyát megvilágosító elemekről lesz szerencsém máskor e helyen bővebben értekezni.

*) Megjelent a Dr. Meltai Hugó és Braszay Sámuel által szerkesztett „Összehasonlító irodalomtörténelmi lapok” Kolozsvár, 1881. oct. 31-i kiadásában. (Vol. VI. Nr. V.—VI.)

MÁSODIK RÉSZ.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A társulat 1883. évi júnus hó I-től 1884. évi deczember hó 31-ig kifejtett működésének vázlata.

Összeállította Kun Róbert titkár.

Az 1883. évi május hó 30-án megtartott közgyűlés semminemű elintézni valót nem hagyott a választmányra, mely a közgyűlés utáni első ülését júnus 6-án tartotta meg. Ez ülésen Téglás Gábor ismertette a Bisztravölgyi római már-ványbányákat. A szeptember 5-én tartott választmányi ülésen Torma Zsófia ő nagysága érdekes felolvasásban ismertette a német anthropologok 1882. évi aug. 14—17-én M.-Frankfurtból megtartott 13-ik nagygyűlésének lefolyását s azon tapasztalatait, melyeket tanulmányi útjában tett. Ez ülésen jelentette a titkár, hogy a választmánytól nyert megbizatása folytán intézkedett az iránt, hogy a választmány felolvasó üléssel összekötött kirándulását az idén Brádon tarthassa meg, még pedig az ottani rendezők megállapodása szerint szeptember hó második felében. Az október hó 3-án tartott ülésen gróf Kuun Géza társulati elnök meleg szavakban emlékezik meg a brádi kirándulásról s azon szívélyes fogadtatásról, melyben a választmány tagjai ottan részesültek; felolvasást tartottak Brádon gróf Kuun Géza, Kirinyi Lajos, dr. Sólyom-Fekete Ferencz és Téglás Gábor. — Ez alkalommal a brádi műkedvelői társulat társulatunk javára előadást is rendezett, melynek tiszta jövedelme 43 frt 48 kr. Az anyagi ügy mint a szellemi eredmény, mely e kirándulást követte leginkább Kirinyi Lajos, Brády Lipót és Balia Ödön tagtársak buzgalmának köszönhető. A november hó 7-én tartott ülésen Téglás Gábor bemutatta és ismertette a Várhelyen

két nyár folyama alatt kiásott s a dévai muzeumban elhelyezett római feliratokat és bályegeket, kiemelve téglagyűjteményünk gazdagságát a mennyiben 19 féle bályegű téglá van a muzeumban. Ugyanez ülésen ismertette Téglás Gábor a székely nemzeti muzeumot, részletesen terjeszkedve ki annak praehistoricus gyűjteményeire.

A nyár folyamán eszközölt várhelyi ásatások a Téglás Gábor és König Pál által beterjesztett számadások szerint 619 frt 40 krba kerültek; ezen számadások a kiküldött vizsgáló-bizottság által helyeseknek találtattak.

A deczember 5-én tartott ülésen Torma Zsófia választmányi tag ó nagysága nehány, Tordosan talált újabb leletet mutatva be, örömmel constatálja, hogy korábbi feltevése, mely szerint az őskori műveltség az árja népektől a Duna völgyén át hatolt Közép-Európába, ugy ezen újabb leletek, mint dr. Schliemann és Sayce tanárok hasonló véleménye által teljesen igazolva van. Téglás Gábor felolvásást tartott „Praehistoricus adatok Déváról” címmel, melyben több, a dévai várhegy déli oldalán általa talált őskori leetre hivatkozva kimutatja, hogy Déva praehistoricus adatok tekintetében méltán sorolható Tordos, Nándorválya és Algyógy mellé, mint a mely községek legbővebben szolgáltatják Erdélyben a tudományra nézve oly kiváló becsü őskori cserép- és más edényeket. Végül König Pál olvassa fel értekezését a Mithra-cultus próbáiról, ismertetve azon mintegy nyolczvanra menő szellemi — erkölcsi — és testi próbákat, melyeket a Mithra-cultus beavatottjainak kellett fölvételük előtt kiállaniok.

Az 1884-ik évi február hó 6-án tartott ülésen König Pál az 1883-iki ásatások folyamáról a következő jelentést terjesztette be:

Mélyen tiszttelt társulati választmány !

Tiszteettel alulirottak a lefolyt évek alatt Várhelyen foganatba vett ásatások folytatását már csak a társulat iránti szolgálatkészszüknél fogva is elengedhetetlen erkölcsi kötelességeinknek ismerve f. évi augusztus hó elején siettünk társulati elnök úr Ö Méltságának megtisztelő felhívása következtében a daciai metropolis romjaihoz ki-

szállani. Ezt megelőzőleg azonban tudatában élve az ásatások rendszeres vezetéséből a tudományra és hazai irodalmunkra hárulható fontos feladatoknak, tüzetes előtanulmány tárgyává tettük a rendelkezésünkre jutott munkákat, lehetőleg oda igyekezve, hogy küldetésünk technikai kellékei mellett a szükséges irodalmi és szakismeretek is rendelkezésünkre jussanak.

Augusztus 9-én Várhelyre érkezve mindenekelőtt a nméltóságu m. kir. vallás- és közoktatásügyi Ministeriumnak nagylelkűségéből még a lefolyt évben ásatni kezdett s nagybecsű leletei által kiváló hirnévre jutott Mithrás-templom végleges kitakarását — és peribolosával való átvizsgálását vettük munkába.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a havasi szénárétek kaszálásának az aratási munkálatokkal történt egybesése miatt napszámosok akkoriban felette keresettekké váltak, ugy, hogy gazdaságosabbnak mutatkozott egy odavaló tapasztalt egyén közreműködését vennünk a munkaszervénél igénybe, kit állandó felügyelöként továbbra is alkalmaztunk. A gyakran szétszórt területen eszközölt kutatások még egy ifjú ember felvételét tették szükségessé, ki mellett rajzi munkálatokra Goro Lajos jelenlegi mintarajziskolai növendéket kelle meghivnunk. Hálásan kell megemlékeznünk Tornya Sándor választmányi tagtársunk ügybuzgóságáról is, ki Janza János gör. kath. esperést és Licsek Béla póstamester urakkal nem egy izben szives vala a felügyelet és vezetés fáradalmait velünk megosztani. — Kis expeditionk activitasát még a tértulajdonosok részéről szembeszökőleg nyilvánulni kezdett kapzsiság lediplomatizálása késlelteté. A nehézkes gondolkozású és szükkeblű falusi emberek szertelen követeléseit végre oly módon sikerült szabályoznunk: hogy az egyes területekért alku szerint esetről-esetre kiszabott kártéritésen felül a megsemmisített kerti ültetvények és fák megváltását és a becsesebb faragványok vagy feliratos kövek 1—5 trtig terjedő kifizetését helyeztük kilátásba s egyuttal a kertekben és udvarokon keresztül vitt ásatásoknál a kiemelt földtömeg visszahelyezését is meghánlottuk. És jóllehet a munkások számában lényeges emelkedést eredményezett e szerződés : a mivelet

végéredménye pénzügyileg mégis előnyösebbnek bizonyult annál, mintha az eredeti követelésekhez alkalmazkodunk.

E tájékoztató a eljárásunk illustrációjára, valamint a számadások felülvizsgálatára egyaránt szükségesnek tartott bevezetés után bátrak vagyunk munkálataink eredményét a részletes feldolgozásig és irodalmi értékesítésig a következőkben összefoglalni:

I.) *A Mithrás-templom.*

A Mithrás-templomnak délkeleti, déli és délnyugati szögletei s az egész peribolos várak most feltakarásra. A leggondosabb kutatás és a földtömeg aprólékos átformálása daczára jelentékenyebb eredményekhez nem juthatánk s egyetlen új fogadalmi tábla összeilleszthető töredékeit sikerült kiemelnünk, de feliratot az se tartalmaz. E feltünő s vérmes reményeinket annyira meghiusító eredménytelenség okát, most utólag kimagyarázni nem éppen nehéz, miután alkalmunk vala tapasztalni, hogy ezen a területen már ismételten gazdasági épületek állottak s azok építése idején a talajt jó mélyre megbolygatták. Nem éppen lehetetlen, hogy a nagy-szébeni Bruckenthal-muzeum Mithrás táblája annak idején innen került ki, a minthogy a Lugosra (Mihályi Victor gör. kath. püspök) és a temesvári muzeumba jutott Mithrás emlékek innen történt elszármazását sikerült tisztába hoznunk, sőt egyes töredékeknek magánosokhoz jutása felől is adataink vannak. Szerencsé, hogy éppen a templom főhajójára a tudatlan nép eme vandalismusa az egyes építkezéseknel nem terjedt ki, s mult évi ásatásaink a főcultuskép mellett oly tömeges faragvány birtokába juttatták társulatunkat, hogy már azokkal kinyerte létjogát s méltónak bizonyult a magas kormáuy anyagi pártfogására.

II.) *A syr-templom.*

Tudvalevőleg e templom a Malagbel, Bebelláhamon, Benefat és Manevat istenségek neveit tartalmazó ritka szép feliratos kövön kívül még egy második feliratos tábla töredékeihez juttatá társulatunkat. Alapfalát tavaly a kukoricza ültetvényesek féltékenysége miatt csak hézagosan tár-

hatók fel, most tehát ehhez fogtunk s a peribolost vizsgáltuk át.

Ezek folytán pár oszloptörédek mellett teljes alaprajzhoz jutottunk, mit az Archaeologiai Értesítő számára a megfelelő helyrajzzal együtt mielébb be fogunk küldeni.

Ennyi eredménnyel visszatérni azonban se a társulatra, se reánk nézve sok tisztességgel nem járt volna s mert abban a meggyőződésben éltünk s élünk máig, hogy a főmáltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnál se talál roszalásra abbeli elhatározásunk, hogy a főczél mellett más irányban is gazdagítni igyekeztünk a Várhelyről idáig szerzett tudományos adatok tárát: legjobb tudomásunk szerint és felelősségeünk teljes tudatában élve az államsegélyből rendelkezésre maradt pénzerővel a castrum és amphitheatrum szomszédságának topographiai tanulmányozására szántuk el magunkat. Önkényt érthetőleg az amphitheatrum kinálkozott volna leghálásabb munkaterül, de a jelenleg folyamatban lévő tagositás lejártáig a tulajdonos földmivisek által támasztott nevetséges árak miatt ott társulatunk kénytelen a munkálatoktól tartózkodni. Ez okból a májusi előtanulmányunk idején szerencsén felfedezett új templom kiásatását vettük munkába.

III.

Az amphitheatrumtól és castrumtól keletre alig néhány méter távolságban János Adameszk és Radusa György tulajdonát képező szántóból és legelőből álló terület rejte e templom alapfalait. Ásatásunk egy kevés hiján olvasható, egy alig olvasható feliratos táblán kívül egy feliratos cippus töredékét s két igen boccsesnek igérkező reliefet eredményezett. E táblák alakzatai Hekate cultusra látszanak utalni; de a dr. Bendorf bécsi egyet. tanárral közölt rajzra ő sem adhatott végérvényes magyarázatot s a nagy-szebeni muzeumban levő Hekate alakzat tanulmányozása után foghat egyikünk (König Pál) a boccses emlék ismertetéséhez. Nem lehetetlen a mint elnöklő gróf úr Ó Méltósága is értelmezi, hogy Plutó és Prozerpina cultusára utal, az lehet, mert a nagyobb táblán jobbról a hármas fejű cerberus látható, mig balra haladólag, hatalmas böredőzetű keleti ru-

hát viselő, kulcsot tartó szakállas férfi alak; e mellett magas törmetű nő alak szintén kulcsossal kezében s a tábla legszélén, egy inget viselő gyermek foglal helyet.

Feliratos téglákon kívül egy kis kép nagyságával biró s egy férfi és nő mellképét ábrázoló terra cotta dombormű érdemel itt említést.

IV. Egy új Malagbel-templom.

Az előbb leírt imahely közelében, valamivel keletebbre akadtunk egy új Malagbel nevet tartalmazó fogadalmi oltárkőre. A kö derékban ugyan eltörött, de a feliratból a név világosan kivehető. Az első Malagbel istenség nevét épen ellenkező oldalon, a helység nyugati határán felásott syr templom tartalmazá.

Fájdalom a tulajdonos gazdasági buzgalma annyira összerombolta az alapfalat: hogy biztos alaprajzot felvenni nem sikerült.

V.

A castrum nyugati falán belül a gör. kath. templomhoz vezető utcza folytán Juon Dioniez Zyercze 109. szám telkén egy aummon fejjel diszitett oszlooprészlet szolgált az ásatás indokául. Több faragványos márványtöredéken kívül 1 heliotrop kövel ékitett szép mivű arany gyűrű, és néhány bélyeges téglá került innen napfényre. A castrumhoz csatolt épület alaprajzát is elkészítettük.

VI.

Most a castrum éjszaki falától alig 10 méterre a 186. és 187. házsámkhoz tartozó területre fordítottuk figyelmünket, a honnan nehány hatszögű mozaik padlórészletet mutattak nekünk. Csakhamar kitárult az egész téglamozaik sazzal együtt egy jelentékeny épület egész alapzata.

VII.

Most midőn szinte munkánk félbehagyásáról gondolkozánk Tornya Sándor valasztmányi tagtársunk a castumtól és amphitheatrumtól keletre, azok töszomszédságában

fekvő s az épület romhalmozokról Grohotya-Tornyuszkonak nevezett területét ajánlá felásatásra. Ámbár a költségek fogytán valának, mégis készseggyel és örömmel fogadtuk ajánlatát, mert a katonavárosok alaprajzából előkelőbb középületekre következteténk e helyen, sőt az eddig e tájról véletlen folytán napfényre jutott emlékek is ily feltevésre jogosítanak. Minthogy pedig társulatunknak alig lehet sürgősebb teendője, mint épen Várhely részletes topographiájának munkába vétele, mi legalább a bevezető munkálatokat nem tartottuk tanácsosnak későbbre halasztani.

Két nagyobb domb kiásatását indítók meg tehát s mindenkettő ugy terjedelménél, mint márvány sculpturainál fogva mindenjárt eleinte nagy érdeket támasztott maga iránt. Mindkettőben több felirattöredék fordult elő s a második épületet a fűtőrendszer meglepő épsege tette nevezetessé. A nagy kiterjedésű épület a leletek után itélve központi légfűtésre volt berendezve s nagy agyagkályha maradványa is ott feküdt még a romok alatt, de anyagának törékenysége miatt csupán rajzát szerezhetők meg jóllehet a nappali munkát éjjelivel toldottuk meg és kiásására minden lehető elővigyázatot elkövettünk.

Ez épület kiterjedtsége és a benne előfordult katonai bályegek után itélve előkelő állami — célokra szolgáltatta, s mert a közelében fekvő terjedelmes romok felásatására már megfelelő költségünk nem vala; inuen az amphitheatrumig terjedőleg véléményeznök a legközelebbi ásatások eszközlését.

Várhelyen ez alatt a Traján útjának minőségét, irányát, a castrum szerkezetét, a város egykor kiterjedtségét szintén tanulmány alá vettük s idevonatkozólag jegyzőkönyveinkben felette sok bályes anyagot halmoztunk össze. Mintán azonban az itt gyűjtött bályeges téglákat, feliratokat és faragványokat összegyűjtve s útnak inditva felette kivánatosnak látszék előttünk a zsilvölgyi emlékek felderítése s a Csetatyé hegyről már a közigazgatásilag is bejelentett várromok átvizsgálása: küldetésünket nem tekinthetők befejezettnek, hanem ez idáig ily szempontból teljeséggel nem tanulmányozott vidékre is kiterjesztők figyelmünket.

Mindenekelőtt a Traján utját kísértük el Osztro és Kernyesd helyiségekig; azután Petrozsénybe utazva a Csatatyé Bolibarlanggal átellenben felemelkedő magas szikla-hegyre kapaszkodtunk ki, hol egy örtorony lételel konstáltuk. Ez érdekes építményt a vasútépitők semmisíték meg s legutolsó maradványait közbenjárásunkra a petrozsényi szolgabiróhivatal tiltotta volt be. Most a szépen kifaragott kövekből mutatványokat válogatva s a helyrajzi felvételt eszközölve a betiltott koczkakövek felszabaditását véleményezzük. Innen a beállott esőzés miatt félbeszakítva a Vulkányereg egykor valószinüleg létezett átjárójának nyomozását a krivádiai örtoronyhoz tértünk vissza. Ezt különböző eredetünek nyilvánították az utazók és mi építészetét, alakját egyaránt szorgosan szemügyre véve constatálhatjuk: hogy a római kor legépebb maradványa megyénkben, mely csak is félreeső volta következtében menekült meg az utódok rombolásától.

Lett volna még sok látni valónk. Igy a Strigy mentén az ott lakó birtokosok és szolgabiró már ismételten felhívták figyelmünket; a szászvárosi völgy felső részén egy roppant kiterjedésű erődítvény maradványai várják társulatunk tanulmányozását. Mindezekre fájdalom sem idő sem költség nem juttott már, jöllehet ezek felkeresésének halogatása társulatunknak előnyére aligha szolgál.

Midőn tehát ez idei kutatásunk színhelyét a nméltóságu m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszteriumhoz leendő beterjesztés végett tisztelettel bátorkodunk bemutatni — egyuttal jelentjük, hogy felirataink által is becses adalékokat szolgáltatunk a római uralom történetéhez. — Igy a IV. legiónak Várhelyen állomásozását kétféle bélyeggel is igazoljuk, holott e legióról idáig csak Alsó- Dacia (Mechádia) szolgáltatá idáig téglakészitményeit. Összesen 17 féle bélyegeink között több új polgári téglakészítő szerepel s már maga az a körülmény: hogy egy másik Malagbel-templom mellett még egy idáig e helyről szintén nem ismert cultus hely két nagyon becsesnek igérkező reliefjét s a központi fütéssel ellátott nagy épületet kitártuk: véleményünk szerint tudományos értékkel bir. Az összes faragványok, cserépékitések több tábla rajzot képeznek már

is mindeneket egyébb topographiai megfigyeléseinkkel apránkint a társulati gyűléseken be fogjuk szolgáltatni, mint azt tettük a feliratokkal, melyekről a novemberi gyűlésen volt szerencsénk referálni. E feliratokat Benndorf — Hirschfeld ismeretes folyóirata számára, miután ide haza ilyen vállalatunk nincs — már megküldöttük, különösen az okból nehogy a muzeum látogatói a közlésben megelőzzék. Ásatásunk mindenikéről alaprajzot vettünk; de pontos tájékozódás végett Várhely telekkönyvi részletes térképére kellene azokat átvezetni, mely térkép elkeszítetését szakértők 60 fratra számították.

Mely tiszteletteljes előleges jelentésünk befejeztével magunkat további kegyeibe ajánlva állandó igaz tisztelettel vagyunk a mélyen tisztelt társ. Választmánynak és Elnök Úrnak. Déván, 1886. évi február hó 6-án. Kőnig Pál, s. k. Téglás Gábor, s. k.

A március hó 5-én tartott ülésben dr. Hankó Vilmos ismertette Hunyadmegye meleg forrásait, utána pedig Kőnig Pál értekezett a daciai collegiumokról. A választmány ez ülésen, tekintettel azon körülményre, hogy a Hunyadmegye zarándi részeiben az 1784-ik évben keletkezett Hóra-lázadás századik évfordulója épen az idén van, megbizza Kun Róbert társulati titkárt, hogy a lázadásra vonatkozó és kiválóan Hunyadmegyét érdeklő, de eddig még nyilvánosságra nem hozott adatokat, a meunyire lehet gyűjtse össze. A történelmi szakosztály szintén felhívattott, hogy tevékenységét ez irányban fejtse ki. Az április hó 2-án tartott ülésen értekezett Kőnig Pál a várhelyi *syr istenségekről*, mig dr. Darvai Móricz a *hypometricus* mérésekéről tartott felolvasást, indítványozva egyuttal, hogy a társulat a megye területén magassági felvételeket is eszközöltesSEN, a mit csekély költséggel lehetne keresztül vinni, kiváltképen, ha a mérési eszközöket a budapesti meteorológiai intézettől kölcsön lehetne kapni. Noha a választmány az indítványt elfogadta, s ez irányban a szükséges lépéseket meg is tette, a magassági felvételek eszközlése mégis elmaradt, mert a szükséges mérési eszközök nem voltak beszerezhetők. Dr. Solyom-Fekete Ferencz ez ülésen felemlítette, hogy a piski csatában megsebesült honvédek a dévai kórházba szállittattak be, hol közölök több

mint 100 elhalt; ezek a róm. kath. temetőben, közel a temető sánczához egy közös sírba lettek eltemetve. Jelteletlen sírjok azon veszélyben forog, hogy rövid időn fel fog ásatni újabb halottak befogadására, s azért szükséges volna a társulati választmánynak ez ügyben való intézkedése. Báró Jósika Géza, mint a hunyadmegyei honvéd-egylet elnöke erre azt jelentette ki, hogy nevezett egyletnak mintegy 300 frt tőkéje van, egy, a piski csatát megörökítő emlékoszlop felállítására; minthogy azonban az új vashidon elhelyezendő emléktábla teljesen fogja pótolni az emlékoszlopot, azon ajánlatot tette, hogy ő a honvéd-egylet legközelebb egybe-hivandó közgyűlésén inditványozni fogja, hogy az egylet pénzén a dévai temetőben nyugvó honvédek sírja rácsozattal körülvétessék s emlékkövel jelöltessék.

A május hó 7-én tartott ülésen Sóós Antal bemutatta a dévai szabó — és nyíró, továbbá a szűcs és német czéhek diplomáit és czéh szabályait. Téglás Gábor a Strigy folyó mentén tett kirándulásainak eredményeként újabb adatokat közöl Dacia megyénkbeli helyrajzához.

Az 1884. évi június hó 15-én Déván, a megyeház nagy termében megtartott közgyűlésen elnökolt gróf Kuun Géza társulati elnök ; mint az országos anthropologai és régészeti társulat képviselői jelen voltak e közgyűlésen Szilágyi Sándor egyetemi könyvtárnok és Torma Károly egyetemi tanár, mindenkitő társulatunk tiszteletbeli tagja. A gróf Kuun Géza által elmondott elnöki megnyitó beszédét évkönyvünk más helyén közöljük egész terjedelmében (l. I. r. 1. l.). Az éljenzzel fogadott megnyitó beszéd után Kun Róbert olvasta fel a következő titkári jelentést :

Tisztelt közgyűlés !

Minden hosszadalmas, s a közgyűlés tagjait mai hangulatukban kivált untató bevezetés elhagyásával, a szoros értelemben vett titkári jelentés ügyeivel kezdem meg előterjesztésemet az 1883/4. évről.

A mult 1883. évi május hó 30-án tartott közgyűlésről csak a nmélt. vallás- és közokt. miniszteriumhoz intézendő felirat maradt a választmányra, a várhelyi ásatások tovább folytatására s a kisajátításokra szükséges összegek

kegyes kiutalványozása érdekében. — Ezt a választmány még a junius 6-án tartott üléséhől intézte el.

A választmány a lefolyt társulati évben 10 ülést tartott, mind Déván s egy felolvasó ülést Brádon. A megváltoztatott alapszabályok értelmében július és augusztus hónapokban szünetelt a választmány; a július hó 4-ére összehívott ülés a tagok csekély száma miatt nem volt megtartható, a mi e társulati évben csakis ez egyszer fordult elő; s minek oka legvalószínűbben a képviselőválasztást megelőző napok mozgalmaiban keresendő. Társulati elnökünk és Pogány György főispán s választmányi tagok ugyanezen időben a Kolozsváron tartott egyházi közgyűlésen lévén elfoglalva. A választmányi üléseken következő értekezések és ismertetések lettek bemutatva: a 83. évi június 6-án tartott ülésben Téglás Gábor értekezett a bisztravölgyi római márványbányákról, szept. 5. Torma Zsófia Ö Nagys. a németországi anthropologok M.-Frankfurtban tartott 13-iki nagygyűlésének lefolyását, s több nevezetes muzeumban tett látogatásainak eredményét ismerteti. A novemberi ülésen Téglás Gábor ismerteti a muzeumban-levő feliratos és bályeges téglákat — továbbá egy másik felolvasásában ismerteti a székely nemzeti muzeum praehistoricus leleteit. Decz. 5. Torma Zsófia Ö Nagys. bemutat nehány újabb toroszi leletet, mint bizonyítékit azon régebbi föltevéseinek, hogy az őskori cultura a Duna völgyén huzódott fel Dáczia-ába. Téglás „Praehistoricus adatok Dévról“ cím alatt értekezik a dévai várhegy oldalán talált némely praehistoricus tárgyról, mig König Pál a Mithra cultus próbáiról tart felolvasást, 1884. márcz. 5. dr. Hankó V. ismerteti Hunyadm. meleg forrásait. König Pál pedig a dácziai collegiumról értekezik. Május 7. Majland Oszkár bemutatja a megye területén teendő ethnologiai tanulmányok programját; Sóós Antal régi czéh-intézményekről értekezik, bemutatja nehány dévai czéhnek diplomáit. Téglás Dáczia geographiájához szolgáltat a Strígy völgyéből újabb adatokat.

A muzeum mint azelőtt, ugy a lefolyt évben is a választmány részéről kiváló gondban részesült; a szekrények a vállalkozó asztalos czég soknemű késedelmezései miatt

csak mult 83. év deczemberében érkeztek meg, s mivel a téli hónapokban a berendezés nem volt lehetséges, az csak e tavasz folyamán foganatosítatott. A választmány leleteinek ismertetését először is társulatunknak biztosítandó elhatározta, hogy idegeneknek muzeumi tárgyat sem eredetiben, sem rajzban kiadni vagy ott lerajzolni nem szabad. Népviseleti cikkek szerveztettek be; egyébbként is muzeumunk kivált adományok által jelentékenyen gyarapodott.

Évkönyveink második kötete pár nap alatt hagyja el a sajtót az aradi Gyulai István czég nyomdájában. Mithra leleteink publicatióját azonban, a mint ez eredetileg tervezve volt, el kellett hagynunk, a feldolgozással foglalkozó König Pál tagtársunk súlyos szembaja miatt.

Az ásatások a mult év julius—augusztus havaiban is folyamatban voltak Várhelyen König és Téglás felügyelete alatt; az erről fölterjesztett jelentést a nmélt. vallás- és közoktatási m. kir. miniszterium tudomásul méltóztatott venni. Trefort miniszter ur ó nagyméltósága az 1883. évi ásatásokra ugyanazon év junius havában 500 frt — az 1884. ásatásokra pedig f. évi február 28. ismét 500 frtot utalványozott ki. E nagylelkűségéért a miniszter urnak itt a közgyűlés előtt is hálás köszönetet kell mondnom.

A mult közgyűlésen eszközölt módosítások az alapszabályokban, hogy t. i. a választmány julius és augusztus hónapokban szüneteljen, s hogy a muzeumi igazgató kivételevel a társulat összes tisztviselői mint az elnökök 3 évenkint választassanak, a nmélt. belügyminiszterium által helybenhagyattak.

A tagsági díjak pontosabb befizetése és a hátralékok apasztására szintén tett a választmány annyit, amennyit ez ügyben csak lehetett; felhívást intézett a tagokhoz ez irányban; továbbá elhatározatot vidéki felügyelő tagokat fölkérni, hogy a vidékükön lakó tagok díjait és hátralékeit szedjék be, végül, különösen pártoló tagok gyűjtése végett nj aláirási iveau bocsájtattak ki; de ezekből vajmi kevés érkezett még be. A társulati pénztár gyarapítására a választmány felkérése folytán Barcsay Sándorné Ó Nagysága, e lelkes és buzgó tagja és támogatója mindenemű társulati érdekeinknek mult 1883. évi deczember hóban műkedvelői elő-

adást rendezett Déván, melynek tiszta jövedelme 100 frt volt. A brádi műkedvelők mult évi szept. 28-án a társulat javára rendezett előadása 43 frt 48 kr. jövedelmezett. A Téglás inditványára rendezett népszerű előadások, melyeknek jövedelme a társulat, a nőegylet és casino közt egyenlően osztatott fel, társulatunknak 28 frt 82 krt jövedelmezett. De egyesek sem feledkeztek meg rólunk s jelentékeny pénzadományokkal gyarapították a pénztárt; így Löhner Ferencz erdélyi kath. püspök Ő excellentiája 50 frtot, a folyó kiadások fedezésére; br. Jósika János táborszernagy Ő Excellentiája ásatási czélokra 50 frt. és Emich Gusztáv Ő nagysága a Mitbrapublicatiókra szintén 50 frtot adományozott társulatunknak. A muzeumi és könyvtári adományozások az illető szakok jelentéseinél fognak felemlíttetni. A választmány egy vidéki felolvasó ülést tartott Brádon, melyen a választmány résztvevő tagjai is legkiválóbb előzékenységgel és vendégszeretettel lónek fogadva. E fogadtatást előkészítették Kirinyi Lajos bányaügy és Balia Ödön.

A társulati számadások, lezárva 1884. évi május hó 31-én 3873 frt 85 kr. bevételt s 1590 frt 77 kr. kiadást mutatnak; marad tehát pénzkészlet az $188\frac{4}{5}$ -iki társulati évre 2283 frt 08 kr. — Ebből alapítványi tőke 1150 frt, ásatási alap 500 frt.

A választmány a szakosztályokat buzgó munkálkodásra hívta fel, különösen a geographiait, hogy először a megye régi helység neveinek földerítését eszközölje és 2-or hogy a Mailand Oszkár által ajánlott ethnologiai tanulmányok terén is buzgólkodjanak. Téglás inditványára a történelmi szakosztály felhívattott, hogy az 1784-ben megyénk zarándi részeiben kitört. Hóra lázadásra vonatkozó okmányokat gyűjtené össze; ugyanevvel s az összes anyagnak Évkönyvünkben való publicálhatás végett: összeállításával a titkár bizatott meg. Darvay inditványára elhatározta a választmány, hogy lehetőleg még a nyár folytán a megye különböző pontjain magasság méréseket fog eszközöltetni.

Társulatunk ez idő szerint következő egyletek és társulatokkal áll kiadványait illetőleg csereviszonyban: Dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat Temesváron;

Békésmegyei régészeti és közművelődési társulat Békés-Gyula; Tört. és régészeti társulat Székesfehérvár; Pozsonyvidéki és városi tört. és rég. társulat; Magyarországi Kárpát egy-let Kézsmárk; Felső-magyarországi Muzeum-egylet Kassa, Kölcsény Egyesület Arad, Trencsényi természettud. és tört. társulat Trencsény, Vas megyei régészeti egyesület Szombathely; Verein für Siebenbürg, Landeskunde Szeben, Siebenbürg, Verein für Naturwissenschaften N.-Szeben; Karpathen Verein N.-Szeben; Steyerischer Naturwissenschaftlicher Verein Grácz.

A társulat a halál által a mult év folyamán fájdalmat veszteségeket szenvedett; a mennyire tudomásomra jutott, a társulat tagjai közül meghaltak: Kelemen Lajos erdészeti hivatalnok Kolozsvártt, Zeitler Ede kereskedő Déva, Nemes Ede megyei tiszttiselői Déva, Kirinyi Lajos bányaiigazgató és birtokos Brág; Tóth László megyei tiszti ügyész Déva; e két utóbbi egyszersmind a választmánynak is tagja volt, mindenketten teljes odaadással és buzgalommal szolgáltak a társulat érdekeinek s azért elvesztésüket kétszeresen kell fájlalnunk. De ezen veszteségekkel szemben örvendentes gyarapodást is jelezhetek, mert ez év folyamán a társulati tagok sorába léptek 24-én.

És most tisztelt közgyűlés, bezárva titkári jelentésemet, azon óhajtásomnak adok kifejezést, hogy társulatunk virágozzék, fejlődjék fokozatosan; éljen sokáig; vajha társulatunk ezután is mint eddig feladatának és célpontnak megfelelően a kutatás terén maradna, vajha a politikai külélet gyakran vészes hullámai csendesen és biztosan uszó hajónkat zátonyra ne juttatnák!

A titkári jelentés tudomásul vétele után elnök ugy a maga, mint az összes tisztkar névében megköszönve az eddig tapasztalt bizalmat és támogatást, lemond. — A közgyűlés névében Réthi Lajos mond köszönetet az elnöknek ugy mint az egész tiszti karnak eddig tanúsított buzgalmaért és oda adó működéséért, fölkérve egyuttal az elnököt és titkárt, hogy a választások megejtéséig helyeiket meg-tartsák.

Első értekező volt Torma Károly, ki értekezése bevezetésében a fölötti örömenek ad kifejezést, hogy a politikai

izgalom napjaiban (folyván épen ez időben az országos képviselői választások) egy komoly munkássúgi társulat ily szép és népes gyűlést képes megtartani ily szép egyetértéssel. Ezen humorral telt kedélyes bevezetés után áttért értekezése tulajdonképpen tárgyára, a Traján oszlopán előforduló alakok magyarázatára, illetőleg Dacia elfoglalásának történetére. Ennek könnyebb megérthetésére bemutatta a tudós tanár úr Daciának általa készített térképét, buszouöt évi munka és tanulmányozás eredményét. Vonzó, könnyen érthető, érdekes előadásban kifejti Traján haditervét, Dacia elfoglalásának rövid történetét, Traján utját; leírja a Rómában levő Trajánoszlopot, bemutatva a budapesti egyetem könyvtárából magával hozott képeket, a Traján oszlopának egyes tábláit. — Második értekező volt Téglás Gábor, ki a táblára rajzolva mutatta be megyénk praehistoricus térképét, az egyes helyek leletereiről is tüzetesebben szólva.

A választás megejtetvéni, az eredmény a következő volt: beadatott 21 szavazat; elnök gróf Kun Géza, alelnök dr. Solyom-Fekete Ferencz, titkár Kun Róbert, könyvtárnok König Pál, pénztárnok dr. Reichenberger Zsigmond, ügyész dr. Petco Lázár. (Tehát minden a régiek.) A választmány tagjai lettek: Bágya Zsigmond, br. Bornemissza Tivadar, Boros Elek, dr. Darvai Móricz, Gyárfás Ferencz, br. Jósika Géza, br. Jósika Lajos, Mailand Oszkár, Pogány Ádám, Sándor József, Sándor Miklós, Szinte Gábor, Szűts Sándor. Az előrehaladott időre való tekintetből a közgyűlés a pénztárnoki, könyvtárnoki és muzeumigazgatói jelentéseket felolvastaknak tekintette s eloszlott.

A választmánynak julius 2-án tartott ülésében Téglás Gábor érdekesen írt s szépen előadott felolvasásában ismertetett egy kutató kirándulást, melyet Mailand Oszkár és Szinte Gábor választmányi tagok társaságában Dévától Veczelig tett. Téglás inditványára felkérte a választmány az alispáni hivatalt, hogy utasítaná a községi elöljárókat és körjegyzőket, hogy a társulat megbizottjával mint hatósági közegek ott, ahol az szükségesnek mutatkozik, megjelenvén, közvetítésekkel birják reá a lakosságot, hogy az esetleg birtokukban levő régi feliratos köveket s más ré-

gészeti tárgyakat illő árban engedjenek át a társulatnak, s ne követeljenek csekély értékű dolgokért is mesés összegeket.

Néhai Miksa György hazafias buzgalmában több száz forintot gyűjtött volt össze, hogy a kenyérmezei csata helyén e szép diadalhoz méltó emlékoszlopot emeljen; a pénz kezelését az erdélyi muzeum egyletre bizván. Ez egylet a pénzt több éven át kezelvén, azt végre 1883. november havában azon kéréssel küldte át Hunyadmegye közönségének, hogy azt a nevezett célra forditsa. A megyei alispán a közgyűlés határozata folytáu a muzeum egylet átiratát „oly felkéréssel teszi át a történelmi és régészeti társulat választmányának, miszerint a kérdéselt kiviteli módoszat feletti értekezése alapján ez ügyi véleményét a megye közönségével tudassa.” Választmányunk gróf Kunn Gézát, Réthi Lajost és Téglás Gábort kérte fel ez ügy elintézésére. A választmány továbbá ez ülésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz indítványára elhatározta Várhelyen egy-két holdnyi birtokot vásárolni azon célból, hogy a küszöbön levő tagositás alkalmával a társulat mint birtokos szerepelvén, megkap- hatná az Amphitheatrum területét, mely legnagyobb részben kőhalmazból állván, úgy sem kapna rajta a többi birtokos. Elbatározta végül a választmány beterjeszteni az alispáni hivatalnak azon eloláhositott községeknek névjegyzékét, melyeknek eredeti magyar neve okmányilag bebizo- nyitható, kérve e helységek régi magyar neveinek hivatalos visszaállítását.

A szeptember hó 3 án tartott ülésen elnök gróf Kuun Géza üdvözli a választmány tagjait a két hónapi szünet után, mely idő alatt a választmány tagjai közül többen vi- déki kirándulások által gyarapították ismereteiket a társu- lat érdekében; ennél fogva e két hónap sem tekinthető egé- szen szünidőnek. Az időközben megjelent szakmunkák kö- zölf megemlíti elnök a dr. Studniczka német nyelven meg- jelent értekezését, melyből az érdemel emlitést, hogy Stud- niczka szerint Veczel római neve nem Micum, hanem Mi- cia; a Veczel határában fekvő Maros-Némethinek mai oláh neve Minthia; valjon nincsen e e két név közt leszáarma- zási összeköttetés? Azután Mailand Oszkár olvasta fel ér-

tekezését a román népköltészetről, bemutatva és esztheti-kai szempontból méltatva némely, megyénk területén gyűjtött román dalt, balladát, románcot és népmondát.

Téglás Gábor muzeumi igazgató szóbeli jelentést tett ez ülésen julius – augusztusi kutatásairól, melyeket Mailand Oszkár és Sziute Gábor választmányi tagok társaságában tett Hunyadmegyében és Fehérmege bányavidékein, kutatva a római bányászat nyomait, mig Mailand ethnographiai tanulmányokat tett.

Kun Róbert szintén szóbeli jelentést terjesztett be a Hóra lázadásra vonatkozó okmányok kutatását illetőleg. Zarándban semmit sem talált; de annál nagyobb anyagot gyűjthetett gróf Kuun Géza maros-németi levéltárában s a nagy-szebeni hadparancsnokság levéltárában. Igaz, hogy ide nehezen, csak kerülő utakon sikerült bejutni. A hadparancsnokság ugyanis a társulati elnökség megkeresésére azt válaszolta, hogy a levéltári kutatást csak a m. tud. Akadémia megbízottjának engedheti meg, mire gróf Lónyay Menyhért ur ő nagyméltósága, az Akadémia akkori nagyérdemű elnöke társulatunkat megbizta a kintatással, s erről értesítette a hadparancsnokságot. Br. Schönfeld erdélyi főparancsnok erre nem csak megengedte a kutatást, hanem utasította a levéltári tiszttiselőket, hogy a társulati megbizottat munkájában lehetőleg támogassák. Nem mulasztatom el, hogy itt is összinte köszönetet ne mondjak Merz Lajos urnak, a levéltár nagy tudományú és szakavatott igazgatójának, ki a legnagyobb előzékenységgel fogadt, s kinek utbaigazító tanácsai nehéz munkámat lényegesen megkönnyítették. A megyei levéltárban nem sokat lehetett találni, mert a „Continua tabula“ 1784. második félévi jegyzőkönyveinek kötele teljesen hiányzik, a Hóra mozgalomra vonatkozó okmányok is pogányul meg vannak tizedelve.

Az októberi ülésen ismertette Téglás a Petrozsény melletti Boli hegyen fennállott ősrégi erődítményt. König Pál a várhelyi Mithratemplomról s az abban talált reliefekről tett jelentést, bemutatva egyszersmind e reliefeknek a társulat költségén készült fényképeit. Kun Róbert ismertetette az 1784. évi Hóra lázadás távolabbi okait, s általábanos körvonalokban jellemzte II. József császár kormány rendszerét.

Sóós Antal mint vendég bemutatta a vajda-hunyadi zárda házi történetének azon részét, mely egykori féljegyzések nyomán a Hóra lázadásra vonatkozik.

A novemberi ülésen dr. Hankó Vilmos ismertette az erdélyi, s különösen a hunyadmegyei ásványos vizeket és fürdőket; König Pál a Mithra-cultusról értekezett, bemutatta a temesvári muzeum Mithra reliefjének gipszöntvényét; végül Kun Róbert levéltári adatok nyomán fejtegette a Hóra lázadás közelebbi okait. Téglás Gábor Hunyadmegye régészeti térképről tett jelentést, illetőleg tervezetet mutatott be a térkép s a hozzá mellékelendő táblázatos kimutatást illetőleg.

A deczemberi ülés a kegyelet ülése volt, mert az elnöki megnyitó-beszéd után dr. Sólyom-Fekete Ferencz Kirinyi Lajos elhalt választmányi tag felett, Réthi Lajos pedig Tóth László szintén elhalt választmányi tag felett tartottak szép számu közönség jelenlétében emlékbeszédeket. Ez ülésen értekezett Mailand Oszkár a rumän népköltészetben előforduló mythologai elemekről. Ez értekezéssel kapcsolatban, s annak mintegy kiegészítéséül gróf Kuun Géza elnök kiemelte a különféle népeknél előforduló hitet a napról és holdról.

A választmány, ezen fönrevebb vázolt szellemi munkáságon kívül más irányban is működött: lépéseket tett a kenyérmezei diadal és a piski csata emlékjeleinek felállítására; az öralja-boldogfalvi templom freskóinak megmentésére; az alispáni hivatal által összejegyeztette a megye területén levő régészeti tárgyakat; a muzeumot a szükséges szekrényekkel ellátta; népszerü felolvasásokat tartott; egy szóval a maga elé tűzött célt minden lehető eszközzel ügyekezett megközelíteni.

Pénztári kimutatás az 1884. évről.

B e v é t e l		frt	kr.	K i a d á s		frt	kr.
1884. január 1-én pénzkészlet	..	1473	66	1884-ben kiadatott	885	09
1884-ben befolyt	1109	84	1884. deczember 31-én pénzkészlet	1698	41
Összesen	2583	50	Összesen	2583	50

Ebből:

a) alapítványi tőke	..	1250	frt — kr.
b) ásatási alap	..	259	" 78 "
c) rendelkezési készlet	..	188	" 63 "
Összesen	..	1698	frt 41 kr.

Déva, 1884. deczember hó 31-én.

Dr. Reichenberger Zsigmond,
pénztárnok.